

samtiden **innhold** [4-2004]

04 Frank (54): Uten fast bopel • Leder av KNUt OLAV ÅMÅS

Historieskriving

06 The native strikes back • TERJE TVEDT

22 Morgenbladet og Karsten Alnæs • GEIR MØRK

Minoriteter

37 Det nye minoritetshierarkiet • ADELHEID E. SEYFARTH GULBRANDSEN

47 Tateroppgjøret: pyntet offer, skjult sannhet • ADELHEID E. SEYFARTH GULBRANDSEN

Politikk

56 Romantikk og revolusjon – en landskapsskisse • KRISTIN GJESDAL

67 Politiske ytterligheter blir gjenfødt • STEN INGE JØRGENSEN

Norsk kultur

78 Frykten for filmen • KJETIL LISMOEN

88 Den norske arkitekten etter 1945 • JAN CARLSEN

Naturvitenskap

101 Hva er galt med klimaet? • KJELL RØNNINGSBAKK

Selvbiografi

112 Forsøk på en intellektuell selvkonstruksjon • JOSTEIN BØRTNES

Heidi, erotikk og vennskap

131 Naturbarnet fra Alpene surfer inn i reklamen • CHARLOTTE ASKE

138 Fire historier • MIA BERNER

145 Gjestevennskap på landsbygda • SOLVEIG AARESKJOLD

Debatt

151 Norsk biografisk leksikon – for vår tid? • KNUt HELLE

155 Om forfatterne

Fotograf i dette nummeret: Nils Vik

All debatt om Samtiden-artikler i andre medier: www.samtiden.no

Frank (54): Uten fast bopel

Frank sitter dag ut og dag inn utenfor matbutikken ICA i Thorvald Meyers gate på Grünerløkka i Oslo. Han er musikalsk, spiller gitar på gata. Men han begynner å bli ganske sliten. 400 kroner dagen trenger han til heroin.

Frank på omslaget av dette Samtiden er en av Oslos 1200 innbyggere i myndighetenes kategori UFB – «uten fast bopel».

Før tenkte Frank: Dette skjer ikke meg. Han har vært trailersjåfør, maler, sjauer. Han er fra Tønsberg, oppvokst på barnehjem. I Oslo har han bodd siden han var 16. Han er skilt, har to døtre. De har nok å slite med i sitt eget liv, forteller han.

Franks liv forandret seg over natta den 14. oktober 1992. Han gikk en tur på café i krysset Kjølbjerggata/Åkebergveien like ved Oslo kretsfengsel og politihuset. Han kjøpte så en øl, og vet ikke noe mer om hva som skjedde før han våknet på Ullevål sykehus etter en uke, med fem hull i lungene; hele høyre del av skjelettet er løst. Han klarer ikke røre seg hele første måneden på sykehus. Da får han morfin for å lindre sterke smerter.

Så blir han sendt ut etter to måneder, men uten noen nedtrapping av morfina som han har fått både intravenøst og i pilleform. Tre dagers forbruk av tabletter i hånda, er det han får med seg. Snart melder det seg abstinenssymptomer som gjør at han føler seg sinnssyk. Han har aldri hatt stoffproblemer før, men innses så med et sjokk at han er blitt gjort til narkoman under sykehusoppholdet.

Dessverre kom ordtaket «En ulykke kommer sjelden alene», til å passe på Frank i denne situasjonen. Han har lånt ut leiligheten til en venn mens han selv er innlagt, venningen har stelt

i stand en del bråk i leiligheten, og derfor blir Frank kastet på hodet ut. Han går til sosialkontoret på Tøyen for å søke ny leie-leilighet.

Han er 42 år. Sosialkontoret krever at han skal ha «botrening» før han får leilighet, hva de nå måtte mene med det. Frank forstår ikke, og får ingen oppfølging.

Så det blir ingen leilighet. I de tolv år som er gått siden ulykka og tapet av leilighet, har han forgjeves forsøkt å få seg et nytt sted å bo ved hjelp av sosialkontoret, sier han. I stedet er det blitt tolv år på gata, på hospitser, og talløse netter under åpen himmel. Til tross for at det er norsk lov at absolutt alle nordmenn skal ha et sted å bo.

Grünerløkka er det nærmeste han kommer et hjem nå, han sitter mye utenfor dagligvareforretningen like ved Birkelunden. Men han spør ikke folk om penger. Han vil ikke tigge aktivt, vil ikke trenge seg på noen. Han sitter bare stille med pappkoppen foran seg.

Jeg har ikke møtt Frank. Det er Samtidens fotograf Nils Vik som forteller Franks historie med tillatelse fra ham selv. Han har kjent ham i noen år, og snakker ofte med ham. Frank reiser seg med en gang når fotografen kommer bort til ham, synes det er nedverdige å sitte der. Hver dag er en kamp for et rom å tilbringe neste natt i. – Første gang jeg traff ham var det 20 kuldegrader i Oslo, og han hadde ikke noe rom. Den natta måtte tilbringes ute, forteller Vik.

Det er et strengt regime på Oslos stadig færre hospitser for bostedsløse. Antallet er kraftig redusert siden 2002, og det kan umulig forklares med at behovet ikke eksisterer. Ett sted er regelen at man bare kan bo der maks. tre

dager i løpet av to uker. Det er en del hospitser han ikke vil bo på, fordi miljøet der er utenfor kontroll, det er urolig hele tida og det skjer stadig tyveri fra rommene.

Resten av dagene går med til å skaffe seg penger og å finne et sted å bo neste natt, eller finne et trygt sted å sitte ute om natta. Av og til sparer Frank opp overnattinger til helga, slik at han bo inne helt fra fredag til mandag.

Han sier han ikke har venner i uteliggermiljøet. - Nei, jeg har ikke noe felles med dem, for jeg hadde jo et liv før. Vel, et par ting har vi kanskje felles, sier han og ler. I nærmiljøet på Løkka er han blitt kjent med mange folk som er nysgjerrige på ham og som en gang imellom tar seg av ham. I andre deler av byen får han røffere behandling. Verste sted i Oslo er fra Jernbanetorget og to-tre kvartaler oppover Karl Johan. I mai ble han slått grundig ned der og gitaren hans ble stjålet. Frank våknet opp på Ullevål i bleier to dager etter. - Det er ikke folk flest jeg har noe å frykte fra, men kriminelle eller folk i min situasjon som ser at jeg er svakere enn dem.

En kompis satte en gang en overdose på ham. Sjukehuslegene måtte få ham tilbake til bevissthet med motgift, seks ampuller måtte til, legene holdt på å gi opp. «Du ville ikke tilbake igjen til livet,» sa legene til ham da han var berget. Frank kjempet ikke. Han har ikke lyktes i å bli kvitt rusavhengigheten, og heller ikke her har han etter egen mening fått systematisk oppfølging. Han var med på et metadonprosjekt i 1998, men de ansvarlige satte ikke klare rammer. Bare til urinprøver hadde de uendelig med tid, for å sjekke om han hadde diskvalifisert seg til å være med videre.

Kirkens Bymisjon er den eneste hjelpeinstans Frank skryter av. De møter ham med åpne armer, han kan komme som han er. Presten fra Kirkens Bymisjon kjenner uteliggerne som mennesker, og ser dem. - Andre er ikke til stede, og tenker ikke konstruktivt om oss som er på gata, sier Frank. - Sveits og Tyskland job-

ber annerledes når det gjelder å gi narkomane et verdig liv med enkle grep, mener han, og har lyst til å flytte fra Norge.

Han er oppgitt over den norske diskusjonen om kriminalisering av tigging. For verken sosialkontor eller politi ser grundig på hva som er årsakene til den enkelte bostedsløses situasjon. Han føler han ikke møter noen virkelig forståelse av hva han gjør og hvorfor han gjør det. Å bli jaget fra sted til sted av Oslo-politiet er en helt hverdagslig opplevelse. En dag kom en politimann bort til ham og sa at «det er ikke tida for å sitte her og ønske seg penger,» og jaget ham bort.

Politi med metalldetektor stopper ham en dag på hjørnet Karl Johan/Skippergata, når Frank er på vei for å spise middag på kafeen Møtstedet i Skippergata. De finner en saks i bagen hans, og påtaler dette - uvisst av hvilken grunn. Men han får gå videre. Så møter han en ny politipatrulje på hjørnet Skippergata/Prinsens gate. Da får han plutselig 6000 kroner i bot for å ha saks med seg, av en ung politibetjent som har sin første dag i ny jobb. Han aner ikke hvordan han skal få betalt den bota. I tillegg driver han og betaler forsørgerbidrag som hver måned blir trukket fra uføretrykda hans.

Frank tror han ville ha vært på beina i dag hvis sosialkontoret hadde vært der da han trengte et sted å bo i 1992. Det koster det offentlige mye mer pr. måned å ha ham på hospits enn å leie en leilighet til ham. Den 14. juni i år sluttet Stortinget seg til Regjeringens strategi for å forebygge og bekjempe bostedsløshet. Et av målene er at ingen skal oppholde seg mer enn tre måneder i «midlertidige botilbud».

- Jeg har driti meg ut, sier Frank. Tirsdag 5. oktober fylte han 54 år, i ferd med å bli gammel på gata. Samme dag holdt Oslo kommune seminaret «Bostedsløse i Oslo - hva har skjedd?»

Gratulerer med vel overstått. ●

Knut Olav Amås
REDAKTØR

Terje Tvedt

The native strikes back

Om budbringere og verdensbeskrivelser

I midten av september 2003 trådte bokhandler Rais Shah Mokammed ut av det litterære univers og Kabuls bakgater, og landet på Gardermoen. I noen få dager var han i alle mediers søkelys: Han gikk fra intervju til intervju i Dagsrevyen, Skavlands *Først og Sist* og løssalgsavisene, mens han insisterte på at hva den norske forfatteren Åsne Seierstad sa var sant om Afghanistan og hans familie, med ham selv som sannhetsvitne, var usant.¹ For første gang i den norske skrivingens historie slo «the native» tilbake mot en norsk beskrivelse av dem.

Etter at forfattere og journalister i flere tiår hadde skildret en «stum» verden og uforstyrret har kunnet fange «den andre» og Norges rolle i verden i sitt perspektiv, i misjonsberetninger om hedningene i Orienten og det svarte Afrika og i endeløse uhjelpsberetninger om de fattige, trengende og ansiktsløse, gjorde beskrivelsens objekt nå opprør mot sin beskrivelse.

Ikke mer enn ett år tidligere hadde NRKs daværende utenriksredaktør Tømm Kristiansen gitt ut boken *Langs Myrraveien*. Der skrev han om en person som fremsto som kontinentets svar på Simone de Beauvoir, Lenin og

Mor Theresa: «Det er et mønster i hans arbeid som han knapt ser selv. Det er Asias kvinner han, nesten umerkelig, har løftet». Og videre: «Han leder en frigjøringskamp mot kapitalistene [i Nepal, min anm.]. Han har revet opp hele nettverket». På Sri Lanka var han så stor at «de nærmest skrev ham inn blant hinduismens 33 millioner guder og ga ham plass i buddhismens sju tusen himler». Og den «eneste revolusjonen [i Nepal] er det Mr. Fjirtåff som har stelt i stand» osv., osv.² Det var nordmannen Arne Fjørtoft som ble tilskrevet denne betydningen for Asias utvikling.

Boken fikk god kritikk i Norge. Om folk i Asia hadde kjent til disse beskrivelsene ville de antakelig ha sunket sammen i vantro verdenslede, ikke minst siden den var skrevet av utenriksredaktøren i den selverklærte humanitære stormaktens viktigste mediebedrift.

Kvinner og Klær og Komiske Ali

Bokhandleren kom derfor helt uventet; og paradoksalt, men kanskje talende for det intellektuelle klima, med ukebladet *Kvinner og Klær* som medium.³

Det viktigste som skjedde var ikke at den provinsielle uskylden (for et kort øyeblikk) ble fratatt noe av sin naivitet, eller at bokhandleren så å si kroppsliggjorde et brudd i norsk krysskulturell representasjons historie. Det sentrale var at debatten i kjølvannet av bokhandlerens besøk, langt fra å plassere seg selv i en bredere idéhistorisk og kunnskaps-sosiologisk sammenheng, umiddelbart ble underkastet selvbekreftende normative og ideologiske perspektiver. Og den tydeliggjør en sammenheng mellom den ukjente nordmannen som lager revolusjon i Asia og som NRKs utenriksredaktør gir plass i buddhismens himler, og den kjente bokhandleren som skapte et nervøst skuldertrekk i Norge, alt mens ett av landets mest ærverdige forlagsadvokat stemplet bokhandleren som «komiske Ali».⁴

Det internasjonale gjennombruddets epistemologi

Når verdensutviklingen snubler fremover – spent mellom globaliseringsprosesser og islamske fundamentalisters kamp mot vestlige korsfarere – er få ting viktigere enn hvordan «den andre» beskrives og blir forstått. Dette er spesielt tilfellet for et land som Norge, med 0,1 prosent av verdens befolkning, som historisk og kulturelt har vært relativt isolert og homogent gjennom tusener av år, og som så i løpet av noen tiår på slutten av

det 20. århundret gjennomlever en av de mest fundamentale endringsprosessene i landets historie. Kombinasjonene av den – i et historisk perspektiv – plutselige innvandringen fra fjerne land og virket som humanitær stormakt på den globale arena, gjør det hensiktsmessig å snakke om *det internasjonale gjennombruddet* i norsk historie.

Jeg har andre steder rekonstruert sentrale offentlige og intellektuelle verdensbilder og selvbilder i denne perioden.⁵ Her vil jeg sette søkelys på et annet fundamentalt spørsmål: hvordan har sentrale fortolkere av verden og «den andre» begrunnet sin kunnskap om dem og det de skriver om? Hvilke ideer om verden er det som kommer til uttrykk i en fortolkningspraksis som insisterer på at ens beskrivelser av folk og land i Afghanistan, Nepal eller Sudan er sanne (i overenstemmelse med virkeligheten), fordi de, underforstått, er basert på forfatterens privilegerte tilgang til virkeligheten og på tilskrevne fortolknings-egenskaper som andre mennesker ikke har? Og hva er de nasjonale dannelseskonsekvensene av at fortellinger om Afrika, Asia og Latin-Amerika, skrevet på grunnlag av en slik overbevisning, utgis og forsvares som dokumentarlitteratur, og til og med som sann dokumentarlitteratur?

For å tydeliggjøre problemet – og for å unngå å analysere de som lett lar seg kritisere – vil jeg diskutere to av landets mest profilerte journalister (Åsne Seierstad og Tømm Kristiansen) og hvordan de i sin faglitterære virksomhet har håndtert og resonert om forholdet mellom fortolker og fortolkningsobjekt. De er interessante, fordi de begge har tatt opp spørsmålet eksplisitt og prinsipielt. I en idéhistorisk sammenheng er de også sentrale, på grunn av deres posisjon som budbringere om verden i norsk offentlighet.⁶ Jeg er ikke her opptatt av hvordan bøkene beskriver verden i og for seg (eller om de har faktiske feil eller ikke), men av hvordan forfatteren posisjonerer seg overfor seg selv og virkeligheten (faktiske feils karakter kan imidlertid

være et inntak til å forstå dette). Jeg vil også drøfte hva det betyr for landets dannelse at forlagsdirektøren for det forlaget som ga ut både Åsne Seierstad og Tomm Kristiansen, insisterte på, mens debatten om *Bokhandleren i Kabul* raste i mediene, at det er normative og ikke faglige sannhetskrav som bør stilles til faglitteraturen.⁷

Kosmopolitisk narsissisme

Troen på at det er mulig og overbevisningen om at det er ønskelig å tre ut av sin eksistens som «hvit mann» og å se verden kulturelt forutsetningsløst, det vil si på basis av hva som utydelig oppfattes som universelt rett eller implisitt normalt, er et slående trekk ved moderne beskrivelser av «den andre» og verden. Jeg har tidligere analysert noen svært talende eksempler på dette: Journalister har beskrevet utviklingen i Kenya som om landet ikke eksisterte utenfor det endimensjonale monofilteret de så det gjennom. Landet ble konseptuelt erobret ved hjelp av et sett begrepsknipper som målbar særegne verdier samtidig som de (på grunn av selvrefleksjonens paradoksale blindhet) ble oppfattet som både universelle og norske. Beskrivelsene ble oppfattet å være uten fortolknings generelle begrensninger, mens de i realiteten var en bekreftelse på fortolkernes egen forestillingsverden.

Jeg har også analysert blant annet Dag Solstads 1970-tallsromaner og Jan Kjærstads romantrilogi om journalisten Jonas Wergeland,⁸ og vist hvordan Kjærstads roman faller sammen over seg selv. Trilogien søker å løse fortellerrollens forhold til romanens fortelling på en måte som underminerer fortellingen selv. Og journalisten Wergeland, hovedpersonen, beskrives som en vitebegjærlig skildrer av andre land og kulturer, mens han, og uten at Kjærstad ser det, best kan karakteriseres som en narsissistisk kosmopolitt. Denne verdensborgeren i egne øyne tror han beskriver verden slik den er, men skildrer seg selv i verden, eller bedre, verden som seg selv.

Siden det er umulig å tenke lenger enn tankeredskapene rekker – og de rekker overalt hvor en tenker – er hvordan fortolkeren plasserer seg selv overfor verden i sin beretning om verden, i seg selv en talende språkhandling som krever fortolkning. Betrakterens situering av seg selv reflekterer og produserer bestemte kognitive strukturer som filtrerer betrakterens omverden på spesielle måter, som i litteraturen nedfelles som konkrete bilder eller konstruksjoner av verden.⁹ Bare gjennom kritikk av den konvensjonelle fortellerposisjonens forestilling om seg selv kan en beherske sentrale tankemønstre som har behersket epokens dannelsesprosess.¹⁰ På dette området har Det nasjonale godhetsregimets verdensbilder og selvbilder kastet sin skygge over landets intellektuelle liv.¹¹

Perspektivers blindhet

Tomm Kristiansen har to ganger vært NRKs Afrika-korrespondent, han var NRKs første «verdensreporter» og utenriksredaktør i NRK frem til 2002. Han fikk Den store Journalistprisen i 1994, og var innstilt til Brageprisen for beste fagbok for *Mor Afrika*, slik Åsne Seierstad var innstilt for *Bokhandleren fra Kabul*. For mange er han Afrika i norsk offentlighet.¹²

En kronikk i Aftenposten, skrevet mens han var utenriksredaktør i NRK, innledet Kristiansen med følgende setning: «Vinner man journalistene, vinner man verden».¹³ Hans oppfatning av egen betydning for andres verdensbilder gjør det betimelig å finne ut hvordan nettopp han har reflektert over fortolkningsproblemet.

Mor Afrika, som kom ut på Cappelen i 1994, var en bok som ifølge vaskeseddelen, anmeldelser og Kristiansen selv handlet om det afrikanske kontinent, dets utviklingspotensial, dets drømmer og dets ukuelige humør. Boken skulle være sannere enn andre bøker om Afrika. Jeg vil ikke her ta for meg bokens fremstilling av for eksempel Somalias

historie, det europeiske kolonisystemets rolle, islams plass eller borgerkrigen i Sudan. Her er jeg først og fremst opptatt av hvordan forfatteren forholder seg til denne langt-unna-virkeligheten som fortolker og budbringer, og hvilke egenskaper han gir seg selv som fortolker. Boken er helt uten litteratur- og kildehenvisninger eller informasjon om hvem han

refleksjon over egne perspektivers historiske feste. I stedet for å sette seg ned, lese i hvert fall litt om Rwandas historie, og så tenke over bakgrunnen for egen blindhet, både som forfatter og NRK-korrespondent når det gjaldt Rwanda, hevder han at alle var blinde. Ved å gjøre egen feilvurdering til «alles feilvurdering» kan fortolkerens selvbilde som observa-

Tomm Kristiansen etablerer simpelthen sin egen autensitet ved å insistere på et nærvær som ikke fantes, et nærvær som skal bidra til å oppheve fortolkerens fortolkningsmessige begrensninger.

intervjuet og når de ble intervjuet i hvilken situasjon, så forfatteren legger opp til at boken er sann eller troverdig, *fordi* den er skrevet av Tomm Kristiansen.

Boken om «det dansende kontinent» ble gitt ut samme året som etterkrigstidens mest brutale folkemord pågikk i Rwanda. Til tross for at boken hevdet å handle om Afrika, nevnte den ikke sivilisasjonssammenbruddet i Rwanda med ett ord. I kronikken i Aftenposten i 2002 gir Kristiansen sin oppsummering av kunnskapsnivået på begynnelsen av 1990-tallet, det vil si da han skrev sin bok: «ingen visste noe om Rwanda» før massedrapene startet i Rwanda. Kan en tenke seg et klarere eksempel på å forveksle seg selv med verden, eller egne oppfatninger med alle andres oppfatninger, og dermed oppfatte eget perspektiv som løsrevet fra historien, eller perspektivløst? Som om ikke folk i Rwanda visste hva som foregikk i Rwanda? Som om historikere og journalister i Europa og i Norge som arbeidet med Sentral-Afrika, ikke visste noe om Rwanda?

Selv med etterpåklokskapens potensielle visdom (artikkelen i Aftenposten ble skrevet åtte år etter katastrofen) avviser Kristiansen

tør forsterkes av fortolkerens feiltolkning. Når Kristiansen ikke får øye på hva som skjer, er det heller ingen andre som ser noe.

Forfatteren som clairvoyant

Dette er for så vidt naturlig siden forfatteren i egne øyne ikke har fortolkningsfiltre og i tillegg kan se gjennom alle filtre. Det ultimate eksempel på den allvitende norske journalist, må være Tomm Kristiansens skildring i samme boken av drapet på Helge Hummelvoll, en av svært få norske fotografer som er blitt drept på jobb. Drapet skjedde i Sør-Sudan i 1992. Kristiansen skrev:

Det åpnes ild mot FN-bilen. To av passasjerene stikker. Den ene løper fortere enn den andre. Maskingeværet tar dem begge, den lengste av dem på 25 meters hold. Skutt i ryggen. De snur den varme kroppen. Klærne er i uorden. De gjennomgår lommene. Den lengste av de to, en hvit mann, har et knallrødt pass i lomma. Helge Hummelvoll, står det. Fotograf. Jeg grøsset da jeg fikk dødsbudskapet. Det ble Helge og ikke meg. En død uten mening i «min krig».¹⁴

Kristiansen skriver om denne virkeligheten med nærhet og som om han var der; han poserer sin innforståthet. Men ingen som ikke var til stede vet sikkert hva som skjedde da Hummelvoll ble drept. Kristiansen skriver som om han var der, vet alt – og i detalj (han skildrer blant annet et pass i den døde lomme som aldri er blitt funnet), dvs. han skriver som om han hadde kilder han ikke kunne ha, og omgjorde den uoppklarte historien om et drap på en kollega til en kulisse for en fortelling hvor han visste alt, i en krig, som han til alt overmål, og uten distanse, kalte «sin krig».

En kriminalreporter som hadde tiltatt seg slike clairvoyante evner overfor mordene på for eksempel Orderud gård, ville ikke blitt innstilt til Brageprisens faglitterære pris, slik *Mor Afrika* faktisk ble. Det finnes ærlighet og uærlighet i journalistikken, men ikke ikke-kontekstuell autensitet. Kristiansen etablerer simpelthen sin egen autensitet ved å insistere på et nærvær som ikke fantes, et nærvær som skal bidra til å oppheve fortolkerens fortolkningsmessige begrensninger. Men siden fortellingen henter sitt tema fra et «langt-unna-sted» som leserne ikke kjenner til, kan dette grepet virke, og forfatteren kan unngå å bli konfrontert med seg selv.

Forfatteren som tankeleser

Om *Mørk safari* står det presist på Cappelens hjemmeside: «I 1998 kom *Mørk safari*, biografien om Stanley, som ble en av de største bestselgerne det året, i tillegg til at den høstet helt fantastiske kritikker».

Boken om journalisten og eventyreren Henry Morton Stanley ble fremstilt av forlaget og mottatt i offentligheten som en fagbok om Stanley, om 1870- og 1880-årenes Afrika, kontinentets geografi og historie, og en bok som skulle kle av Stanley som en brutal og kynisk person. Bokens prosjekt var å dissekere den døde Stanley (den glitrende engelsk-amerikanske skribenten var, i motsetning til bokhandler Shah i Kabul, forhindret fra å «strike

back» mot den norske journalistens fortolkning av ham).

Kristiansen iscenesetter seg selv som den allvitende forfatter som ingen fortolkningsveier er stengt for. Den norske forfatteren er både betrakteren og helten som setter Historien på plass. Han kan beskrive Stanley utenfra og forstå Stanleys tanker bedre enn Stanley selv. Han kan tillegge Stanley tanker som ikke kan være Stanleys, men må være Kristiansens. Og noen ganger er Kristiansens tanker, som fremstilles som egne tanker, Stanleys tanker. På denne måten oppheves både Stanley og Kristiansen som historiske personer, påvirket av tid, prosjekt, kontekst, bakgrunn og lignende, og den norske forfatteren kan forstå alt.

I egne fotspor

I det siste avsnittet i bokens innledning plasserer forfatteren seg ettertrykkelig i Stanleys verden:

I dette landskapet gjennomførte Henry M. Stanley sin siste ekspedisjon. Han ledet en karavane på 1500 mennesker som skulle ha mat og vann, overnatting og vakthold. Og fra en teltåpning i *det samme landskap* [min utheving] 120 år senere kan man spørre seg: Hva drev ham?

Bahr el Ghazal i august 1998.¹⁵

Problemet med måten Kristiansen søker å plassere seg i hovedpersonens landskap er at Stanley aldri var i Bahr al-Ghazal. Han var aldri i Sudan overhodet. Forfatteren søker å skape inntrykk av, ved liksom å ta på seg Stanleys støvler og å gå i Stanleys fotspor, at han har funnet en short cut til Stanleys forestillingsverden, men Stanleys siste ekspedisjon på 1880-tallet gikk ikke i det landskapet der Kristiansen satt vel 100 år senere. Den gikk gjennom Ituri-skogen i Kongo og til Albert-sjøen i Uganda. Kristiansens grep er som om en biograf om Nansen på Grønland innledet boken med å si at han sitter i et telt på det vindblåste Island, og hevder, som for å

Foto: Nils Vik

Terje Tvedt, Oslo 6. september 2004

styrke sin troverdighet som fortolker og budbringer, at det var i dette landskapet Nansen gikk på ski over Grønland.¹⁶

Og hva skal en si om en kritikerrost fagbok som plasserer Kongo i Sudan. Som hevder at Rwanda og Burundi ligger ved Albertsjøen når Rwanda og Burundi vitterlig ligger dagsreiser mot sør og Albertsjøen ligger i Uganda og grenser mot Kongo. Det er som om en bok om Europa hadde plassert Kiruna i Norge,

floden han leter etter. Hadde han padlet den veien ville han havnet i Kairo. For her, Mr. Stanley, flyter Nilen! Det oppdager han ikke. (s. 192-193)

Kristiansen belærer den døde Stanley om at han ikke forsto noen ting; for Nilens kilde renner ut av Viktoria-sjøen, mot vest, det er Katangaelven, skriver Kristiansen.

Hvis munnhellels «arroganse står for fall»

Og hva skal en si om en kritikerrost fagbok som plasserer Kongo i Sudan. Som hevder at Rwanda og Burundi ligger ved Albertsjøen.

Finland i Estland, og Sveits og Østerrike ved Middelhavet, og likevel mottatt strålende kritikker som en innsiktsfull bok om Europa.

Å tilskrive seg selv en spesiell nærhet til en fagboks hovedperson og hans landskap er et velbrukt grep for retorisk å overvinne egne perspektivers begrensninger og blindhet. Det vil selvsagt gi fortelleren mer troverdighet (inntil det viser seg at insisteringen om nærhet snarere understreker avstand). Konseptuelt innebærer det uansett et (umulig) forsøk på å unnsnippe vekten av alle perspektivers historisitet.

Nilen, I presume

Det store geografiske temaet i boken om Stanley er kampen om å oppdage Nilens kilder. Forfatteren raljerer over Stanleys evner som geograf:

Slaget mellom Mtesa og wavuma'ene fant sted ved Katangaelva på vestsiden av Victoriasjøen. Hadde Stanley kastet ei grein på vannet, ville han sett at den fløt ut av sjøen. Katangaelva er

har gyldighet, må det passe her. Stanley hadde ikke alltid rett i sine geografiske vurderinger, men det er umulig ikke å bli imponert av hans kunnskaper gitt datidens kunnskapsnivå. Kristiansen derimot finner simpelthen opp en ny kilde til Nilen – etter at Nilen hemmeligter for lengst er avslørt. Ingen elv renner ut av Victoriasjøen på vestsiden av sjøen. Katangaelven, som den norske forfatteren forteller Stanley og leseren er Nilens kilde, er rett og slett ikke en del av Nilvassdraget i det hele tatt! Den eneste Katanga-elven som finnes er i Sibir. Podkamennaya Tunguska River er en sideelv til Jenisei og dens øvre løp kalles Katanga. Katanga er også navnet på to byer i Kongo, men de ligger i et helt annet vassdrag – skapt av elven Kongo. Det er mulig Kristiansen tenker på Katonga-elven, men den renner *inn* i Viktoria-sjøen og ikke ut av den. Om Kristiansen hadde dratt den veien han hånlig ber Stanley om å dra, ville han helt sikkert ikke nå Kairo i Egypt, men, etter en strabasios ferd gjennom et stort sumpområde og etter å ha padlet mot strømmen, til slutt endt på et platå i Vest-Uganda.

I kartsamlingen bak i boken *Mor Afrika* gir Tomm Kristiansen leseren det «egentlige Afrika». Men kartet viser oss verken det egentlige eller ikke-egentlige Afrika – bare det glade vanvidd.

Hva er det som gjør at Kristiansen kan presentere et kart som er et rent fantasiprodukt? Hvilke tanker har romstrert i hodet hans når han har avvist Times Atlas, OAU's atlas, alle atlasene som finnes i alle forskningsbibliotekene i verden som uegentlige, og så presentert

sitt eget – som ikke samsvarer med noen ting? Kristiansen har simpelthen skapt seg sitt eget Afrika.

Følg strekene gjennom Kongo, Sudan (med dets hundrevis av folkeslag og språk), Egypt og Somalia (som etnisk og språklig er svært homogent), Eritrea eller Sør-Afrika. Konklusjonen er uunngåelig: Mellom Kristiansen og hans Afrika er det ingen distanse, Afrika som virkelighet eksisterer ikke.

I denne boken, som altså handler om Nilens oppdagelser, er det som om arenaen for bokens handling, Nildalen, ikke eksisterer. Den geografiske virkeligheten skapes av Kristiansen etter eget forgodtbefinnende. Ved samtidig å innta posituren som Historiens læremester kan han, i fornyet konseptuell selvsikkerhet, bringe det egentlige Afrika til Norge.

Kristiansens fortellinger om europeisk rivalisering i området, om arabernes slavehandel eller om Emin Pasha Relief Expedition er preget av den samme selvsikkerheten, og uten refleksjon omkring hva det kreves for å forstå denne «langt-unna-virkelighetens» kompleksitet. Hans posisjon overfor denne virkeligheten er, slik det fremgår av hans tekst, at han nærmest står utenfor historien; han kan overse fortolkningsstrider ikke bare mellom fagfolk, men mellom folk, og han behøver ikke å vise til kilder for sine fortellinger. Det er som om han har direkte tilgang til historienes egentlige plott og så har han, sier han, som om det forteller noe som helst bestemt, snakket med mange afrikanere (som om det i seg selv skulle gjøre historien sanne).

Det viser seg at vi har å gjøre med en forfatter som posisjonerer seg overfor virkeligheten som om han er clairvoyant, eller Gud. Han er en fortolker, som ikke bare ser det ingen andre mennesker ser, men han ser det ingen andre kan se, og er det noe ikke han ser, gjør heller ingen andre det, fordi da eksisterer det egentlig ikke. Samtidig insisterer han på sin rolle som «lytter», som en som «bringer verden til Norge» – forutsetningsløst og nøytralt.

«Lytteren» Kristiansen

Da Tømm Kristiansen ga ut *Langs Myrraveien* i 2002, understreket han i forordet sin evne til å se interesseløst og perspektivfritt på verden og i de landene han hadde reist. Han skrev: «Jeg har ikke vært der for å røve noe eller for å omvende noen. Jeg er lytteren. Og når for-

skjellene blir for store, byr jeg sjelden opp til debatt. Jeg får betrakte det ubegripelige som et stykke absurd teater. Og håpe at jeg ser litt lenger enn øyet rekker» (s. 11).

Altså; Kristiansen insisterer på at han er den objektive «lytteren», uten resonansbunn, og at han nettopp derfor ikke har noen interesser (i motsetning til folk som er der for å tjene penger eller for å misjonere, det vil si i motsetning til alle andre). Og når han oppdager forskjeller tester han dem ikke ut til debatt, for slik å ha håp om å tydeliggjøre egne perspektiver på verden. I stedet omskaper han, skriver han, det han ikke forstår til et «absurd teater», det vil si han omskaper konkrete handlinger fra den praktiske dagligdagsverden til et teater, til et uvirkelig spill, til et uvirkelig absurd spill, samtidig som han håper, skriver han, at han kan se lenger enn øyet rekker, noe som selvsagt er umulig, selv i overført betydning. Han skriver også: «De har forklart meg det jeg ikke skjønner. Det er fortsatt ikke sikkert jeg har forstått deres eksotiske tilværelse. Kanskje fordi det er jeg, nordmannen, som er annerledes. Folk flest bor jo ikke i Norge» (s. 10).

Denne rekken av utsagn er uten mening (det går ikke an å forstå andres «eksotiske tilværelse», fordi tilværelsen er naturlig, eller ikke-eksotisk for dem som lever den, men eksotisk for observatøren. Selvsagt bor folk flest utenfor Norge, men grunnen til at Kristiansen eventuelt ikke forstår det «eksotiske» er ikke at det er nordmannen som er annerledes, men ganske enkelt at det fremmedartede er fremmedartet.) Konsekvensen er at det trer frem en forsterket versjon av den interesseløse eller perspektivløse observatør. Det at en observatør kommer fra et langt-unna-sted og fra et mindretall, konstituerer ikke i seg selv noe perspektiv eller interesse, bare avstand som kan minskes eller økes, men som i prinsippet ikke kan overvinnes. Vår observatør tror seg selv å være uten resonansbunn; et individ helt uten hva filosofen Levinas kaller «historiens hele fylde»; han er simpelthen –

lytteren – og tilskriver seg dermed en posisjon som uangripelig, som sannhetssiger. Posisjonen er umulig, fordi målet ikke kan realiseres og fortellergrepet som konstituerer fortellingen viser seg å underminere det. Den blottstiller problemene med en historisk periodes dominerende epistemologiske posisjon.

Kristiansen hevder å reise langs myrraveien (jf. bokens tittel), som om han går i historiens fotefar, som en slags parallell til den sagnomsuste Silkeveien (myrraplanten vokser i Etiopia, Somalia, Jemen og Thailand). Men i virkeligheten finnes det ingen myrravei, slik Kristiansen beskriver den.¹⁷ Dessuten, forfatteren reiser mest på Sri Lanka, i Bangladesh, i Zimbabwe og langs Zambezi (i tillegg til i Jemen), alle spennende land, men de har ingen ting med myrraplanten å gjøre. Måten bokens tittel er misvisende på understreker at de land og folk han reiser blant, erobres som del av forfatterens prosjekt. Det er ikke «lytteren» som reiser; det er ikke den vitebegjærlige som drar rundt; det er snarere lytteren som positur som utstilles, hvor verden i realiteten omskapes til en arena hvor forfatteren kan realisere sin fortelling.

Selvrefleksivt repertoar

Nå, når støyen har lagt seg etter debatten om Åsne Seierstads *Bokhandleren i Kabul*, og etter at boken er blitt en gigantisk salgssuksess, og forfatteren har vunnet den anerkjente Emma-prisen for beste dokumentarisk skrevet av en journalist, er det viktig å analysere boken og debatten om den fordi det er blitt åpenbart at den fortjener en plass i historien til norske verdensbilder og selvbilder. Den bør tilhøre de norske intellektuelles selvrefleksive repertoar.

Den norske bakgrunnen for denne diskusjonen var enestående på tre områder og av tre årsaker som tilfeldigvis sammenfalt i tid: 1. Boken var landets mest solgte dokumentarisk gjennom tidene. 2. Boken hentet fortellinger fra, av alle steder, Afghanistan, et stort

sett ukjent land for nordmenn, men samtidig det landet hvor Norge som stat debuterte som krigsaktør utenfor Europa. 3. For første gang i den norske skrivingens historie slo «the native» tilbake mot en norsk beskrivelse av dem.

Det er i en slik historisk kontekst det blir interessant at *Bokhandleren i Kabul* ble berømmet, fordi det var den sanne boken om Afghanistan. Det er ikke jussen, alt snakk om tapt ære eller ytringsfrihetens grenser som er det skjellsettende. Det intellektuelt problematiske er at Seierstad og forlaget og mange debattanter hevdet at boken hun skrev etter noen måneders opphold i Kabul om en families liv, var sann. Enda mer urovekkende er hvordan de gjorde det og ble trodd.¹⁸ Seierstad insisterte på at hun beskrev sannheten om Afghanistan og bokhandlerens familie.¹⁹ Boken skildret det hun så og ble fortalt, og hun fortalte kvinnenes innerste tanker enda hun ikke forsto deres språk (av boken fremgår det at hun ikke hadde profesjonell tolk). Den første reaksjonen på kritikken fra bokhandleren understreket det samme: I Dagbladet 31. august 2003 uttalte Seierstad:

Jeg vet at jeg skriver sant. Hvis noen mener det motsatte, må de vise til konkrete feil.

Hovedpoenget her er ikke det åpenbare; at dette standpunktet er prinsipielt umulig og naivt ut ifra alt vi vet om muligheten til å reprodusere virkeligheten, men at et tilsvarende synspunkt om en fagbok om en familie på Frogner som forega å gi et sant bilde om Norge, ville blitt møtt med kollektiv latter, ikke minst om den hadde blitt skrevet av en afghansk forfatter som ikke kunne norsk. I tillegg: Seierstad og forlaget insisterte på at det var en sann reportasjebok (derfor også innstilt til Brageprisen), samtidig som den var skrevet som en tradisjonell roman. Dette fortellergrepet fjernet fortolkeren mellom leseren og Afghanistan, og den tolkede virkeligheten kunne dermed tilskrives en ekstra autoritet. Det sentrale i idé-historisk sammenheng var insisteringen på at

en slik forfatterrolle uten fortolkningsfilter er mulig, det vil si at det ikke bare er snakk om den allvitende forteller (som visste hvordan andre mennesker tenkte), men om en guddommelig forfatter som ikke var merket av totaliteten i sine egne erfaringer i sine fortolkninger av andre menneskers tanker.

Den rettfærdige sannheten

Etter hvert som det ble klart at denne posisjonen var umulig å forsvare, skjedde det en svært talende endring i forsvaret av bokens forfatter som sannhetens talerør. Da det ble stadig mer åpenbart at det var klare forskjeller mellom hva Seierstad mente at hennes fremste sannhetsvitne, bokhandleren, hadde sagt i Kabul, og hva det samme sannhetsvitne hevdet i Norge han hadde sagt, ble bokens sannhet ikke lenger begrunnet som et produkt av den resonansfrie forfatter, men som et produkt av den resonansbundne forfatter. Uenigheter mellom bokhandleren og den norske forfatteren ble redusert til én kontekstuell variabel – den kulturelle. «Kulturforskjellene» eller «tapt ære» (kulturalisering er som norm selektiv; det var bare bokhandleren og ikke forfatteren som hadde noen ære å tape) ble nå gjort relevante som forklaring på uenighetene mellom forfatter og objekt i Norge, mens de ikke var relevante eller påvirket kommunikasjonen mellom forfatter og objekt i Kabul (der fantes det jo nettopp ingenting mellom forfatter, bokhandler og virkeligheten, ifølge forfatteren selv og forlagets opprinnelige PR) – enda Shah Mohammad var kilde begge steder.

Forfatter, forlag og de som forsvarte boken mot bokhandlerens kritikk la nå gradvis mer vekt på det nødvendige i at forfatteren fortalte sin historie ut ifra en vestlig kvinnes ståsted; det dreide seg om en nødvendig kamp mot islam, mot patriarkatet ført i pennen av en fri og modig vestlig kvinne osv.²⁰ Sannhet betød ikke lenger bare sann i betydning «overensstemmelse med virkeligheten», men sann i betydningen «overensstemmelse med

et bestemt ståstedes verdier og perspektiv» – det var nå forfatterens kvinnesyn som gjorde henne i stand til å se sannheten – dvs. det var blitt Sannheten mot den patriarkalske orden.²¹

Eurosentrisme og posisjonering

Problemet er ikke at Seierstad fortolket verden påvirket av sin europeiske og norske bakgrunn.²² Jeg har andre steder analysert konseptuelle konsekvenser av en sentral norsk intellektuell tradisjon hvor det å vedkjenne seg sin eurosentrisme oppfattes som «farlig», paternalistisk eller kulturimperialistisk. Resultatet av et slikt syn er nettopp at egne verdensbilder oppfattes som så sanne eller så normale at de historiske, sosiale og verdimeslige forutsetninger som de har hvilt på og blitt formet av, oppheves, og verken «den andre» eller en selv kan lenger forstås som historiske subjekter. Fruktbare beskrivelser av verden krever bevisst refleksjon over hva denne situering innebærer, og erkjennelse av at forholdet mellom observatør og det som observeres hele tiden endres både som resultat av relasjoner, historie, sted og prinsipielt aldri kan overvinnes.

Poenget mitt er heller ikke derfor om Seierstad «respekterer muslimsk kultur og æresbegreper», eller om hun skriver en bok som ikke gjør det. En bok blir ikke god eller dårlig, eller mer eller mindre sann, på grunn av en bestemt holdning til hva den beskriver. Å argumentere for at bare afghanere kan gi et rett bilde av Afghanistan eller muslimer av islam, innebærer verdenssamfunnets sammenbrudd. Å fortolke uenigheten mellom bokhandleren og forfatteren innenfor et «clash between civilisations»-perspektiv, er like problematisk. Politisering eller kulturalisering av konflikten mellom bokhandleren og forfatteren innebærer å konvensjonalisere fortolkningsproblemene, og tjener bare som retorisk redningsplanke for bokprosjektet som faglitteratur. Diskusjonen om slike normative spørsmål skygger for det idéhistorisk mest interessante:

At en bok fortalt som en roman om en familie i Afghanistan av en forfatter uten språkkunnskaper ble markedsført og forsvart som sann.²³ De som forsvarte bokens sannhet, også mot bokhandlerens konkrete kritikk, kom i praksis til å insistere på to sannhetsdefinisjoner (boken var først sann fordi den var perspektivfri, for så å bli sann fordi den avdekket en orientalsk families situasjon sett med «Vestens øyne»). Begge sannhetsdefinisjonene er umulige og interessante på hver sin måte, men det sentrale her at begge overser at fortolkningen av «den andre» krever kontinuerlig refleksjon over situeringen som prosess.²⁴

Forlagsdirektøren og de nødvendige fortellinger

Noe av det mest interessante av alt som har ble sagt og skrevet høsten 2003 om *Bokhandleren i Kabul*, ble sagt av forlagsdirektøren i Cappelen, Anders Heger. Etter at bokhandleren kom til Norge og aviste at Cappelens *Bokhandleren i Kabul* var sann, og kom med konkrete eksempler på feil som Heger eller forfatter aldri søkte å imøtegå,²⁵ skrev han den 17. september 2003 en artikkel i Aftenposten om boken, med tittelen «Den nødvendige fortelling».²⁶ Han skrev at genremessig og metodisk var boken komplisert, men til tross for dette; forlagsdirektøren berørte ikke genrespørsmålet eller forskjellen mellom dokumentar og roman. Heger var snarere opptatt av at boken ledet ut i et «etisk vanskelig område», fordi det var et landskap der begreper som «personvern», «ære» og «tradisjon» måtte veies opp mot andre og mer høyverdige etiske verdier som «synliggjøring», «menneskeverd» og «sannhet».

Ved å redusere fortolkningsproblemet til et moralsk spørsmål, ga svaret seg selv: Forfatteren og han selv tilhørte «de gode», fordi det var av hensyn til sannhet og menneskeverd at boken bare måtte ut. Slik skapte Heger også en moralsk plattform for å fordømme de som var uenig med ham. Først gikk det ut over

bokhandleren; Shah burde kjenne journalistenes metoder siden han hadde vært intervjuet så ofte før. Hans kritikk er derfor ikke moralsk troverdig. Derneft avviser Heger kritikerne av Cappelen og boken som «flokkyr» (enda kritikerne åpenbart var en minoritet). Etter slik å ha slått fast at Heger og Seierstad hadde moralen på sin side (kjempet for sannheten, menneskeverdet og lignende), kunne han i senere debatter slå fast at de også hadde rasjonaliteten på sin side: Ethvert dilemma i boken var blitt redaksjonelt diskutert, sa han, og hver «beslutning var velbegrunnet».

Moral og kvalitet

Da «the native» slo tilbake mot en norsk beskrivelse av dem, for første gang i norsk litteraturs historie, var reaksjonen til Cappelens direktør ikke å diskutere fortellergrep, genre og virkelighetsfortolkning. Han skjøv heller debatten inn på et sinnelagsetisk spor, akkompagnert av retorikk hvor han kunne tre inn i rollen som De Store Verdiers forkjemper. Av hensynet til ytringsfriheten, «sannheten», «menneskeverdet» (slik gjorde han det som er menneskeverdig sant og det som er sant menneskeverdig, og alt han sto for blir dermed dobbelt godt og dobbelt sant, i hans øyne), måtte boken gis ut. Nå het det at det var en viktig bok, fordi den beskrev verden med «vestlige øyne».²⁷

Hegers forsvar for boken, da den kom under økende kritikk, var altså å vise til fortellingens nødvendighet av hensyn til kvinnene i Afghanistan. Men det finnes hundrevis om ikke tusenvis av bøker (og svært mange av dem er kritiske) om kvinners situasjon i Afghanistan og under islam). Antall andre bøker er ikke noe argument mot Seierstad sitt prosjekt, men mot at ideen om bokens nødvendighet opphever alle andre krav til en fagbok. Kunnskapssosiologiske problem overvinnes ikke ved å hente frem et ikke-relevant politisk-moralsk argument. Forlaget hadde aldri planer om å oversette boken til noen av

de afghanske språkene da boken ble gitt ut (heller ikke til engelsk – for at bokhandleren skulle kunne kontrollere teksten). Forfatteren uttalte – etter hvert som kritikken fra bokhandleren og hans familie rammet boken – snarere at det var veldig fint at ingen i Afghanistan leste boken. Godhetsargumentasjonen for bokens nødvendighet og fortellerposisjon hadde blitt en boomerang.

Poenget her er selvsagt ikke det konvensjonelle at Kristiansen eller Seierstad burde ha redegjort for sitt syn, sine personlige standpunkter til det de skildrer osv. Poenget er at begge forfatterne gjør dette konvensjonelle grepet, men det paradoksale er at de gjør dette, samtidig som de hevder å skrive sannheten. Det er kritisk refleksjon over selve den måten en sakprosatext språkliggjør verden på (både mht. perspektiv, begreper, definisjon av den kommunikative situasjon og lignende) som gjør fortolkningsprosessen og sakprosatexten moden, relevant og mest mulig sannferdig. En kan ikke redegjøre seg fram til sitt autentiske nøytrale jeg, for alle utsagn er kontekstforankrede talehandlinger.²⁸ Det finnes ikke ikke-kontekstuell autensitet, men begge våre budbringere har løst fortellerrollen og fortolkerrollen som om slik autensitet ikke bare finnes. De insisterer på at de selv er målberere av nettopp denne autensiteten; dvs. at de som lytter eller mikrofonstativ kan bringe den sanne virkeligheten på «langt-unna-steder», som Afghanistan og Afrika, til Norge, og dette kan de gjøre uten å ha kunnskap om hva de skriver om på forhånd, uten kildegrunnlag, uten referanser og uten å tydeliggjøre sitt perspektiv.²⁹

Noter

1. Rais Shah Mohammed skrev også et innlegg som ble oversatt til norsk, se «Sannheten vil vinne frem», Aftenposten 12.9.03. Her søkte han å påvise en rekke konkrete feil i boken. Ingen av disse punktene ble forsøkt konkret imøtegått. Forlaget og forfatter søkte snarere å undergrave kritikerens generelle troverdighet; han var ute etter penger, han var forfengelig,

Anmelderstanden og offentligheten

Denne gjennomgåelsen av fire sakprosa-bøker gitt ut på Cappelen, skrevet av to av Norges mest sentrale budbringere om «verden», begge innstilt til Brageprisen for beste fagbok, har vist at de ikke tilfredsstillende faglitteraturens helt elementære, men spesifikke kvalitetskrav. Forfatterne oppfatter seg selv eksplisitt som virkelighetens mikrofonstativ, i stand til å skrive sannheten om verden, fordi de har en spesiell tilgang til den, eller på grunn av deres evne til forutsetningsløst å lytte. De omtalte bøkene er derfor intellektuelt umodne og selve fortolkerposisjonen så umulig at bøkene ikke burde vært utgitt som faglitteratur.

Bøkene fikk stort sett strålende kritikker; som spennende fortellinger om den egentlige verden.³⁰ Holdt opp mot min gjennomgåelse ovenfor, sier dette noe vesentlig om den litterære offentlighet. Mens «fjernrepresentasjon» av verden og «den andre» stiller spesielt store krav til refleksjon over fortolkerens forhold til sitt objekt og kildene, fordi det ikke finnes ordinære *checks and balances* innebygget i den kommunikative situasjon, har jeg vist at anmelderne syntes å godta alt, fordi forfatterne hadde overbevist dem om at de brakte sannheten om verden videre. Anmelderstanden reproduiserte slik umodenhet ved å berømme umodenhet som klokskap og bestemte konseptuelle filtre som sanne filtre. Når det internasjonale gjennombruddet i norsk historie kommer på avstand, vil dette fremstå som en av periodens interessante og talende hendelser. Og bokhandleren fra Kabul vil hjemsoke norsk offentlighet på nytt. ●

hans ære var truet, han var simpelthen «komiske Ali». Poenget her er ikke å diskutere bokhandlerens personlige egenskaper, som ingen likevel kjenner, men at «the native», mens han var i Norge, ble underkjent som kilde til sin egen virkelighet, mens han i Afghanistan var den kilden som gjorde hele bokprosjektet mulig.

2. Se Tomm Kristiansen: *Langs Myrraveien*, Cappelen, Oslo 2002; henholdsvis s. 233, 119, 205.
3. Det var *Kvinner og Klærs* journalist som reiste til Kabul og snakket med bokhandleren om boken om ham.
4. Cappelens advokat sammenliknet altså Shah med informasjonsministeren til Saddam Hussein – som hele verden avslørte som løgner – da han for åpne mikrofoner snakket usammenhengende om den irakiske hærens store fremganger mens den gikk i oppløsning.
5. Terje Tvedt: *Verdensbilder og selvbilder. En humanitær stormakts intellektuelle historie*, Universitetsforlaget, Oslo 2002. Terje Tvedt: *Bilder av «de andre». Om utviklingslandene i bistandsepoken*, Universitetsforlaget, Oslo 1990 (3. opplag 2002).
6. Kristiansen skrev et internt notat i NRK hvor han kritiserte Seierstads journalistiske metoder. Dette notatet ble lagt frem for journalistprisens jury. Åsne Seierstad fikk ikke prisen for 2002. Denne historien gjør det interessant å fokusere på begge to.
7. Kildene for denne artikkelen er, i tillegg til bøkene skrevet av Åsne Seierstad og Tomm Kristiansen, alle anmeldelsene av disse fire bøkene i *Aftenposten*, *Dagbladet*, *VG*, *Dagsavisen*, og *Bergens Tidende*, og alle debattartiklene om *Bokhandleren i Kabul* fra august 2003 til desember 2003 i de ovennevnte avisene (registrert i A-tekst, dvs. også inkludert Klassekampen).
8. Jan Kjærstad: *Forførelsen*, Aschehoug, Oslo 1993; Jan Kjærstad: *Erobreren*, Aschehoug, Oslo 1996; Jan Kjærstad: *Oppdageren*, Aschehoug, Oslo 1999.
9. Det norske begrepet «verdensbilde», tatt bokstavelig, forutsetter ikke et seende subjekt, for et bilde kan jo eksistere uten at det blir sett. Det engelske synonymet «world view» antyder et litt annet forhold mellom den som observerer og det som iakttas. «A view» (utsikt) er noe man betrakter, altså et objekt, men skal «utsikt» gi mening forutsetter det et subjekt som erfarer utsikten. Det tyske ordet *Weltanschauung* forutsetter et mer aktivt forhold mellom «sjeket» og omverdenen; man betrakter ikke bare, men reflekterer også over det som betraktes, dvs. over betrakterens betydning for sine betraktninger. Det er et påfallende sammenfall (behøver ikke være kausalt) mellom verdensbilde-begrepet og fortellerposisjoners dominans i de bøkene jeg analyserer: en påfallende blanding av to gjensidig utelukkende posisjoner: en naiv romantisisme og en banal naturalisme, men blottet for hvordan disse tankeretningene historisk begrunnet seg selv filosofisk.
10. Geir Gulliksen hevder i *Poetokrati*, Spartacus, Oslo 2003, at skjønnlitteraturen og sakprosaen nærmer seg hverandre. En slik historiefortelling er ahistorisk og forfattet under postmodernismens innflytelse. Om de to retningene i enkelte formidlingstekniske spørsmål nærmer seg hverandre, er fortolkerens forhold til virkeligheten og hvordan dette forholdet reflekteres over, et like viktig spørsmål og en like viktig distinksjon mellom fiksjon og sakprosa, nå som før.
11. For dette begrepet, se Terje Tvedt: *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt. Den norske modellen*, Gyldendal, Oslo 2003.
12. Bøkene jeg omtaler er *Mor Afrika*, 1994, *Mørk Safari*, 1998, *Langs Myrraveien*, 2002, alle utgitt på Cappelen forlag, som Åsne Seierstads *Bokhandleren i Kabul* fra 2003.
13. Tomm Kristiansens kronikk «Våre bilder av de andre», *Aftenposten*, 17.8.01. I *Mor Afrika* oppsummerte forfatteren at han hadde produsert 1700 innslag i radio og fjernsyn, og vist frem Afrika, og som han skrev om sin egen rolle: «Jeg har gitt dem (nordmennene, min anm.) Mandela» (se bokens siste side)
14. Kristiansen (1994), s. 218-219.
15. Kristiansen (1998), s. 13.
16. Boken innledes med ett kart fra 1813. Forfatteren påstår at det viser hvordan Afrika ble oppfattet før Stanleys oppdagelser. Dette er katastrofalt feil, og påvirker hele bokens fortelling, siden det var i perioden 1813 til 1870 at kartografene gjorde de store fremskrittene når det gjaldt Afrika. Selv om denne analysen ikke er opptatt av bokens feil i og for seg, nevner jeg denne, fordi eksemplet kan illustrere fortolkerens refleksjonsnivå over egne filtre.
17. Feil i beskrivelser av Jemens oldtidshistorie, islams posisjon, Nepals kongedømme og Anuradhapuras rolle i irrigasjonssivilisasjonen på Sri Lanka er ikke poenget her, men at Kristiansen opererer som om det bare er en tolkning av disse sentrale fenomenene, og den er hans.
18. Kulturredaktøren i *Aftenposten* var den eneste som gjorde et poeng av dette: «Tankekorset er at tolket virkelighet fremstår som pur virkelighet» (Per Anders Madsen: «Kampen mot fiksjonen», *Aftenposten* 27.9.03.)
19. Seierstad skriver i forordet til *Bokhandleren*: «Jeg har skrevet i en litterær form, men til grunn for det jeg skriver, ligger virkelige historier som jeg har vært med på, eller som jeg har fått fortalt av de som var med.» I debatten gjentok Seierstad og forlaget igjen og igjen at det var en sann bok de hadde gitt ut.
20. Miljøaktivisten Steinar Lems argumentasjonsmåte er typisk for en tradisjon som verdsetter bøkens faglighet ut ifra ett kriterium: om de samsvarer med egne

- politisk-moralske oppfatninger. Han skrev: «Åsne Seierstads bok burde ført til et solidarisk raseri blant kvinner i Norge. I stedet angripes budbringeren» (Aftenposten 25.9.03). Siden boken støtter opp om hans syn på islam og kvinners situasjon i islam er boken både viktig og sannferdig, men en boks «sannhet» avgjøres ikke av om den er for eller mot islam, men av hvordan den forholder seg til den virkeligheten den fortolker og rekonstruerer. Jeg har selv advart mot at norske intellektuelle ikke forstår faren ved islamsk fundamentalisme (se debatt i Aftenposten, vår 2004), men en bok blir ikke en god bok, eller har ikke nødvendigvis løst et epistemologisk problem, om den er enig med meg!
21. Denne holdningen til virkelighetsfortolkning blir om mulig enda tydeligere i forfatterne Anne B. Ragde og Unni Lindells artikkel (Aftenposten 27.9.03): De skriver, og sitatet trenger ingen kommentar: «En forfatters oppgave er å fremvise virkeligheten – avdekke løgner, tabuer og tilsøringer (...) Ytringsfrihet er ingen frihet, den er en plikt. (sic!). Ytringsfriheten er en av grunnpilarene, kanskje den aller viktigste, i demokratiet. Uten rett til sann ytring (sic!), ingen medbestemmelse; ingen mulighet til endring og påvirkning ...»
 22. Antropologer kritiserte boken, fordi den var for «sterkt preget av forfatterens egne verdier, altså at den har sterke sosiosentriske islett» (Kathinka Frøystad og Signe Howell: «I antropologiens grenseland», (Aftenposten 5.9.03).
 23. Dette innebærer ikke at boken ikke kan kritiseres innenfor sitt eget prosjekt, slik anmelderen i New York Post gjorde: «Seierstad avslører seg som en vestlig feminist som ønsker at kvinnene i Afghanistan, og trolig hele den arabiske verden, skal være fri til å være Carrie Bradshaw eller Bridget Jones» (Kathryn Jean Lopez, New York Post og Dagbladet 24.11.03.
 24. Dagbladets forsvar for boken tydeliggjør dette problemet. Dagbladet skrev på lederplass: «Kritikken mot Seierstad har hatt som plattform at boka ikke respekterer muslimsk kultur og æresbegreper. Dette er en misforstått kritikk som også er i strid med det journalistiske oppdraget. Det handler om å undersøke og fortolke virkeligheten fra en uavhengig posisjon. Åsne Seierstad svikter dette oppdraget hvis hun velger å opptre som mikrofonstativ for bokhandleren i Kabul» (Dagbladet 30.8.03).
 25. Se bokhandlerens åpne brev på engelsk 2.9.03 og 10.9.03, <http://www.kabulguide.net/>
 26. Kbl.bookseller Anders Heger: «Den nødvendige fortelling», 17.9.03, Aftenposten
 27. Begrepet «vestlige øyne» er en umulig, men selvrettferdig abstraksjon. Det er å gjøre Seierstad til mer enn et menneske, å tilskrive henne evnen til å se med «vestlige øyne», og Cappelen til mer enn et vanlig forlag, ved å gi ut en bok som beskriver et land med «vestlige øyne». Mange europeere og amerikanere har skrevet bøker om Afghanistan; den vestlige sivilisasjonens tradisjoner har influert på alles perspektiv, men bildet de har skapt er forskjellig.
 28. Dette er også et eksempel på et konseptuelt trekk felles for samfunn til alle tider: problemet med å beskrive og forstå «den andre», «Den andre», definert i kontrast til eller som en bekreftelse på «oss», vil derfor bli tilskrevet bestemte egenskaper, avhengig av relasjon og perspektiv («den andre» som underutviklet, autentisk, fattig, ond, rettferdig, inni er vi like, og forskjellig bare utenpå og lignende).
 29. Her kan en innføre begrepet fjernrepresentasjon. Med dette begrepet understreker jeg ikke at det er en dikotomi mellom nærrepresentasjon og fjernrepresentasjon, men at representasjon av den såkalte «andre» på «langt-unna-steder» foregår innenfor bestemte idéhistoriske rammer, fortolkningstradisjoner og en særegen kommunikativ situasjon som fortolkeren må være seg bevisst i sin fortolkning.
 30. Ett unntak er Elisabeth Randsborgs anmeldelse av *Langs Myrraveien*: «NRK-journalist til å stole på?», Aftenposten, 13.11.02. Hun peker på at Kristiansen kritiserer norsk presses holdninger fordi de ikke skrev om arsenikk-katastrofen i Bangladesh (eller i Banglabæsj, som Kristiansen formulerer det). Randsborg viser at en rekke medier dekket katastrofen, også norske, om enn ikke NRK, under daværende utenriksredaktør Tomm Kristiansen.

Fire veker gratis!

Bli kjend med DAG OG TID!

– Eg les Dag og Tid for å ha noko å slå i bordet med.

Herborg Kråkevik

Du får dei fire neste utgåvene av DAG OG TID, ei fri vekeavis for kultur og politikk *gratis* utan å binde deg. Blir du årsabonntent, kan du velja mellom to bokgåver:

1. Ragnar Hovland: Norske gleder.
2. «Eg gir ein god dag i det vonde»
Fyndord frå Olav Duuns dikting redigert av Otto Hageberg.

Ta kontakt med det same!

DAG OG TID

Pilestredet 8, 0180 Oslo • Tlf: 21 50 47 21 • E-post: tinging@dagogtid.no

Årsabonnement kostar kr 895,- Tilbodet gjeld nye abonnentar

Geir Mork

Morgenbladet og Karsten Alnæs

I november 2003 skal ansvarlig redaktør Alf van der Hagen lansere sitt nye morgenblad. Nye redaktører, journalister og skribenter er hentet inn. Avisen er refinansiert av Fritt Ord, og nye koster har tatt plass i avisens styre. I sin nye ham kler *Morgenbladet* seg med lekker og ren avisdesign. Forventningene er spent høyt.

I. Angrepet

Morgenbladet kan bli et viktig forum i det intellektuelle Norge – og annerledes enn de dominerende formene for journalistikk i Media Thule.

Det viser seg raskt at avisens to ledende signaturer i åpningsfasen, ansvarlig redaktør Alf van der Hagen og redaktør Jon Hustad,¹ har valgt én spesiell sak som profilerende i denne viktige åpningsfasen. På forsiden i første utgave av *Morgenbladet* i tabloidformat, 7. november 2003, pryder kontrafeien til Karsten Alnæs hele forsiden. Typografien varsler: «Historien om et plagiat». På forsiden 14. november får saken navnet «Alnæs-skandalen». Deretter heter det konsekvent «Alnæs-saken».

Det dreier seg om Karsten Alnæs' fembindsverk *Historien om Norge* som kom ut i årene 1996-2000. Denne fortellende serien spenner over 3000 sider. Verket hadde i all hovedsak fått en meget god mottakelse. Karsten Alnæs hadde også mottatt den prestisjetunge Sverre Steen-prisen i 2000 hvor det i begrunnelsen blant annet het: «I sitt arbeid har Alnæs trukket store veksler på bidrag fra tallrike faghistorikere, samtidig som stoffet er gitt en personlig vinkling. Dermed bringes også deres arbeid ut til et bredt publikum.»² Utdeler av prisen er HIFO, Den norske historiske forening, som organiserer 1200 norske historikere.

Tre år senere går *Morgenbladet* til angrep. I en hardtslående kampanje rettes skytset mot en populær forfatter, og mot Gyldendal. Et

smart valg for en profilerende kampanje. Slik kan *Morgenbladets* nye redaktører vise intellektuelt mot og uavhengighet i det kulturelle feltet.

På lederplass 14. november setter ansvarlig redaktør Hagen skapet på plass. Med henvisning til forholdet til bruken av åtte faglitterære verk som *Morgenbladet* og andre aviser hadde belyst, så faller dommen:

Alle historikere låner fra hverandre. Men her er det snakk om mer enn lån. Det er blant annet snakk om passasjer med direkte avskrift, uten anførselstegn. Det er snakk om utilbørlig lån av litterære grep. Og det er snakk om mildt sagt mangelfulle henvisninger til sekundærlitteratur. Alnæs har i en lang rekke passasjer fungert som et medium for andres formuleringer og andres originale tanker og analyser. At han har nevnt de fleste av forfatterne bakerst i boken, gir ham ingen rett til å behandle stoffet slik han har gjort. Kort sagt, Karsten Alnæs har gjort 'utilbørlig bruk av andres åndelige eiendom'. Det er ett ord på dette, ifølge fremmedordbokens definisjon, og det er plagiat.

Gyldendal blir så, etter å ha profittert på andres originalitet, som det het, oppmodet om å betale «tilbake noe av profitten», i form av et fond på fem millioner kroner.

II. Gyldendals spake svar

Det kokte. Det så unektelig stygt ut. Å undersøke påstandene nøyaktig krevde tid. Forholdet til et stort antall kilder måtte undersøkes grundig. Gyldendals svar ble avventende. Kjernen i svarene var likevel dette:

Deler av kritikken er viktig, og både forfatteren og Gyldendal tar den til seg med stort alvor. Men andre deler av den, som inneholder påstander om plagiat og avskrift, er så fortegnet at vi er nødt til å klargjøre hvilke faktiske feil som er funnet, og på hvilket nivå de ligger.

For det første er det selve kildehenvisning-

ene: Her har vi dessverre uteglemt noen få kilder fullstendig, slik at de ikke engang er nevnt i kildene bak i boka. Dette gjelder så langt vi kan se fire kilder av til sammen nærmere 1300. Dette er alvorlig nok, og vil selvfølgelig bli rettet i nye utgaver.

For det andre gjelder det sitatpraksisen. Det gjelder helt forskjellig praksis for vitenskapelig forskningslitteratur på den ene siden og populærlitteratur for allmennheten, som Alnæs' bøker er, på den andre. I slike bøker har det til alle tider vært vanlig med en enkel kildeliste bak, ikke alltid det heller. En slik kildeliste har selvfølgelig Alnæs, den er endog svært omfattende og spesifiserer kildene til hvert enkelt kapittel og ofte hvert underkapittel. Kildehenvisningene utgjør til sammen nærmere 100 sider med referanser til ca. 1300 kilder.

I tillegg til dette har Alnæs hundrevis av kildehenvisninger i selve teksten, noe som er uvanlig i tilsvarende bøker, man kan bare sammenligne med norgeshistoriene til Aschehoug og Cappelen. Alnæs drev denne praksisen så vidt at vi i forlaget syntes det ble for mye av hensyn til tilgjengeligheten, og strøk mange. Dette må vi ta ansvaret for. Dette er alltid en vanskelig vurdering, særlig når man benytter seg av mange ulike kilder.

Underveis i arbeidet ble vi imidlertid oppmerksomme på at praksisen har endret seg, og krav om «vitenskapelighet» har spredd seg til populærhistoriske bøker. Derfor har vi gjennomført dette mer konsekvent i *Historien om Europa*, og vi foretar en full gjennomrevidering av *Historien om Norge* slik at kildene krediteres i den løpende brødteksten i enda større grad, i tillegg til i litteraturlisten bak i boka.³

Vårt forsøk på å gi svar uten de store retoriske effektene, måtte ha fortont seg som puslete saker.

26. mars 2004 er Alf van der Hagen morsk på lederplass.⁴ Redaktøren skal ha seg frabedt at han har drevet noen kampanje. Dette i mot-

setning til hva hans kollega Hustad hadde proklamert i Dagbladet fire måneder tidligere.⁵ Uten forbehold konkluderer Hagen: «Faktum er at saken handler om avskrift». Faktum er som kjent et begrep hentet fra jusen og rettssalene.

Løpet som begynte med forsideoppslaget 7. november – «Historien om et plagiat» – og som på lederplass 14. november ble karakterisert

nen redaktørens bruk av tall har. Han henviser åpenbart til intervjuet kollega Jon Hustad hadde med professor Myhre i *Morgenbladet* 12. mars.⁸

Her refereres det til at HIFO har fått henvendelser, tall nevnes ikke, utover det upresise uttrykket – «mange henvendelser» – og Myhre skal altså ha gjennomgått dem og gir på dette grunnlag sin karakteristikk. Et inn-

Redaktør Jon Hustad har derimot klart å begå de slurvefeil som er mulig å begå for en faglitterær skribent.

som «en arbeidsmetode», fullføres uten nøling. Dét skal redaktøren ha. Han skal også ha noe annet. Leser en gjennom den samlede medieomtalen, har *Morgenbladet* langt på vei vunnet kampen om «avtrykket», som det heter.

Karikert kommer dette til uttrykk i Natio- nens kommentar 6. mars under tittelen: «Historien om tyveri, slurv og kulturskandale».⁶ Det skrives om «hundrevis» av tilfeller. Og det konkluderes: «Da kalles det ikke lenger for lån, men systematisk tyveri, og slikt er ikke lov, selv i den noe beskyttede forlagsbransjen.»

Et karakterdrap er fullført. En forfatter og et forlag er strippet for ære og anstendighet. Knapt en motforestilling er det plass til.

III. Kvantitet, kvalitet og metode

I sin oppsummering 26. mars henviser redak- tør Hagen til at «historieprofessor Jan Eivind Myhre har fremholdt at det finnes 1300 refe- ranser i verket. Så langt har Myhre bare hørt om én som ikke er misfornøyd med måten han er brukt på».⁷ La det ligge at det var Alnæs og Gyldendal som pekte på at det er rundt 1300 referanser å finne i verkets kildeoversik- ter. Det interessante er den retoriske funksjo-

trykk om overveldende kvantitet i fusket er effektivt etablert. Det hele gis professoral og kvalitativ tyngde.

En del av bakgrunnen var at arbeidsutval- get i HIFO 13. november 2003 ryddig ba sine medlemmer å «kartlegge i hvilken grad Alnæs har kopiert andres arbeider i sin fembinds Norges historie». Jeg siterer fra brevet arbeidsutvalget sendte sine 1200 medlemmer. Like ryddig var det av HIFO å sende resulta- tet av denne kartleggingen til Gyldendal 6. februar 2004.⁹

Det er dette materialet *Morgenbladet* og pro- fessor Myhre refererer til.

Vi har deretter gjennomgått materialet.

I alt er det tale om sju – 7 – henvendelser. Av dem kommer en fra professor Myhre. En annen dreier seg om andre spørsmål enn det HIFO vil kartlegge.

Av de øvrige fem er to påpekninger av feil som er alvorlige. Det ene tilfellet er behørig omtalt i *Morgenbladet*. De tre øvrige må sies å tilhøre andre kategorier.

En historiker påpeker et sitat som han synes ikke er «spesielt graverende, men på kanten».

En annen historiker tar opp bruk av to

referanser, og påpeker at Alnæs i kildegjennomgåelsen skriver at han har hatt glede av historikernes arbeid. Om denne første referansen heter det at den holder. I den andre referansen er det tale om tolv linjer i anførselstegn som om den er hentet direkte fra primærkildene. Dette via historikerens moderniserte gjengivelse. Han konkluderer med at Alnæs i tillegg til sitatet, som Alnæs bruker, «nok burde ha referert til meg».

En tredje historiker påpeker at Alnæs to ganger har benyttet og referert til hans arbeid. Han konstaterer at teksten er bearbeidet i en grad som ikke gjør det rimelig å tale om plagiat. Han skriver han ikke kjenner seg utnyttet, men snarere har funnet det positivt at deler av hans grunnforskning via Alnæs når mange lesere.

Materialet er nyansert. Det er overraskende lite av omfang om en skulle legge *Morgenbladet* og professor Myhres omtale til grunn. Det inneholder likevel vesentlige påpekninger. Forlag og forfatter vil ha nytte av dette i sin revidering.

Men materialet reiser et annet spørsmål: Er professor Myhres bruk av materialet og *Morgenbladets* kolportering av det rimelig? Eller ligner dette på den type kyniske fornuft som tilsier at hensikten helliger midlene?

Morgenbladet skrev tidlig om «en arbeidsmetode»¹⁰ som skulle ligge til grunn for forfatter og utgiver av *Historien om Norge*. Dette ledet til meget alvorlige påstander om plagiat og avskrift.

Materialet som *Morgenbladet* har publisert, dokumenterer feil og tilfeller hvor verket ligger for tett på foreleggene. Verken forlag eller forfatter har løpt bort fra disse påpekningene. Men det er et stivt stykke, uten nyanser, å omskape dette til Alnæs' arbeidsmetode. *Morgenbladets* redaktører har kjørt seg inn i en modus der de ikke har maktet å stille følgende spørsmål vis-à-vis «faktum»: Kan det faktisk være slik at Alnæs' henvisning til og åpne bruk av 1300 kilder, er en indikasjon på at eksemplene *Morgenbladet* har påvist, snarere

danner unntaket enn regelen for måten Alnæs har arbeidet på? Det burde ha vært et nødvendig kritisk motspørsmål for enhver redaktør. Og det ville vært fair overfor forfatteren Karsten Alnæs, og overfor enhver annen som blir gjenstand for en slik kritikk.

Og der er mer å si om *Morgenbladets* metode, for den som tar seg tid til å undersøke.

I første omgang konsentrerte forlag og forfatter seg om forholdet mellom verket og de foreleggene det vises til. Sant å si hadde vi ikke fantasi til å sette et kritisk søkelys på måten redaktørene siterte og brukte sine kilder, og Alnæs, på.

Det vi så fant, er forstemmende.

IV. Morgenbladets metode

I en artikkel i *Morgenbladet* 14. november intervjuer redaktør Jon Hustad¹¹ blant andre Eivind Aass, en av «mange som Alnæs har plagiert», som det heter. Redaktøren setter så på trykk en påstand om at Alnæs i dette tilfellet skal ha skrevet av tolv sider.

Vi skaffer oss angjeldende verk av Eivind Aass om Kristiansunds historie.¹² En studie av kolofonsiden viser at Hustad har klart å begå tre faktafeil: Han gir forfatteren ukorrekt etternavn (Aas, ikke Aass). Han oppgir feil utgiver (Nordmøre Historielag, ikke Kristiansund kommune) og han gjengir feil årstall for utgivelsen (1992, ikke 1991). Det er godt gjort. Stort flere feil er ikke mulig å begå i dette tilfellet. Det er lite betryggende, særlig redaktør Hustads ærend tatt i betraktning. La oss likevel se stort på slurvet. Spørsmålet er: Har Alnæs skrevet av tolv sider?

Vi slår opp i *Historien om Norge*, i bindet *En ny arbeidsdag*.¹³ På sidene 135-194 finner vi et kapittel under tittelen «Klassekamp, krise og nød». Vi finner et narrativt forløp som overskriften antyder. I 18 delkapitler foretas det nedslag i form av passasjer som bygger på ulike kilder. I det avsluttende oppslaget i bindet, kalt «Kilder», gjør Alnæs på sidene 620-

621 rede for hvilke forelegg og framstillinger han bygger på. I alt refereres det her til 13 arbeider utført av historikere som er brukt som forelegg og kilder til dette kapitlet.

På sidene 153-159 skildrer Alnæs «Matlappkrigen i Kristiansund». Her har Alnæs gjort en alvorlig feil: I kildelisten vises det ikke til det utmerkede arbeidet utført av Eivind Aass. Og forlagets kvalitetskontroll har ikke fanget opp glippen. I motsetning til de 13 andre foreleggene i dette kapitlet har henvisningen til Eivind Aass dermed falt ut.

Vi har i alt materialet om hele verket funnet at fire arbeider som er brukt som forelegg av Alnæs, ikke er med i hans kildeoppsett som altså i alt viser til 1300 kilder og forelegg. Arbeidet til Eivind Aass er ett av dem. De tre andre er forfattet av Hans Kristian Eriksen, Tor Bomann-Larsen og Ellen Aanesen. Slikt slurv skulle selvsagt ikke forekomme fra forfatter og forlag. Men det gjør det i de fleste verk av slikt omfang, så også her. Dessverre.

I Dagbladet 25. november følger redaktør Hustad opp.¹⁴ La oss fortsatt se stort på at han klarer å kalle Eivind Aass både «Eivind Aas», og deretter konsekvent for «Næss». Vi registrerer også, uten kommentarer, at redaktør Hustad slår av på anklagene, tolv sider er blitt rabattert, uten begrunnelse, til tre: «I tre sider skriver Alnæs av Næss» (sic!).

For å underbygge dette gjengir Hustad fire sitater fra Næss (det vil si Aass), for så å sammenligne med Alnæs.

Det som er felles i sitatene, er at det dreier seg om såkalte «sitat av sitat», altså sitat av primærkilder og ikke en annen historikers originale formuleringer. Alnæs benytter her som ellers sitattegn som markerer sitat av sitat. Dette er i samsvar med god faglitterær praksis.

Leser vi tekstene grundig, er der for øvrig ingen likheter i stil og formulingsmåter i det som tilhører de to forfatterne. På makroplan er strukturen forskjellig, og bryter vi tekstene ned på setningsplan, finner vi ingen identitet mellom dem. Påstandene om plagiat eller avskrift er absurd. Med mindre Hustad vil

hevde at faglitterære forfattere skal ha copyright til historiske kilder og hendelser?

Alnæs har i dette tilfellet slurvet med henvisningen. Han kunne også med fordel ha vist til arbeidet Aass har utført i brødteksten. Dette vil bli gjort i revideringen. Feilen er beklagelig, men representerer det klare unn-taket og ikke regelen i verkets henvisninger til 1300 kilder og forelegg.

Redaktør Jon Hustad har derimot klart å begå de slurvfeil som er mulig å begå for en faglitterær skribent.

Kjernen er likevel denne: En nøyaktig lesning av tekstene utelukker at det i noen betydning av begrepet er dekkende å bruke ordet plagiat. Påstanden er tvert imot å anse som grovt ubegrunnet.

Det er dertil flere alvorligere forhold å omtale i *Morgenbladets* metodikk. Jeg ber leseren om tålmodighet i følgende passasje. Djvelen sitter i detaljene, sies det av og til. Det kreves årvåkenhet for å fange dette:

I Aftenposten 27. mars 2004¹⁵ brukte redaktør Jon Hustad eksempler fra *I slik en natt* av Kristian Ottosen for å vise hvordan Karsten Alnæs i sin *Historien om Norge* skrev av teksten. Hustad satte passasjene opp mot hverandre for å vise hvor like de var. Ingen har undersøkt i hvilken grad Hustad har gjengitt tekstene korrekt. La oss se nærmere på tekstene. Først originalteksten til Ottosen i *I slik en natt*. De to avsnittene det siteres fra, lyder slik:¹⁶

Familien Laksov hadde nettopp gjort seg ferdig ved frokostbordet. Håkon holdt på å gjøre seg i stand til å gå til sitt arbeid i Skattedirektoratet. Amalie ryddet på kjøkkenet. Lille Dan stabbet omkring på gulvet. Han var opptatt med sine leker.

Det ringte på døren hardt og vedvarende. Det unge ekteparet så litt spørrende på hverandre. Det var da litt tidlig å få besøk. Amalie gikk ut i entreen og åpnet døren. Utenfor sto to sivilkleddede menn. Den ene hadde noen papirark i hån-

Foto: Nils Vik

Geir Mork, Oslo 3. september 2004

den. 'Håkon Laksov?' spurte han. 'Det er meg' svarte Håkon, som nå var kommet til. 'Vi har ordre om å arrestere Dem,' sa han som førte ordet. Juristen i Håkon våknet. 'Arrestere?' spurte han undrende. 'Tør jeg spørre – med hjemmel i hvilken lov kommer De her for å arrestere meg?' 'Værsågod, her er den arrestordren sjefen for det norske Statspolitiet har utstedt. Og her er den loven som hjemler arrestasjonen.' Han rakte Håkon to dokumenter. Begge politifolkene opptrådte korrekt og høflig.(s. 13-14)

Dette gjengir Hustad slik:

Amalie ryddet på kjøkkenet. Lille Dan stabbet omkring på gulvet – Det ringte på døren, hardt og vedvarende. Det unge paret så på hverandre (...) Amalie gikk ut i entreen og åpnet døren. Utenfor stod to sivilkleddede menn, 'Håkon Laksov' (...) Det er meg svarte Håkon som nå var kommet til.

Teksten er sterkt endret. Og man kan gjerne spørre seg hvorfor Hustad utelater de tre første setningene av avsnittet, hvorfor han ikke refererer avslutningen, og hvorfor han i den siterte teksten har klippet bort tre tekstavsnitt.

Hos Alnæs finner vi disse to avsnittene:

Noen dager etter hendelsen på Haldenstoget, den 26. oktober 1942, spiser familien Laksov frokost som vanlig i sin leilighet i Dunkers gate 4b i Oslo. Etterpå gjør familiefaren Håkon seg klar til å gå på jobben i Skattedirektoratet, hans kone Amalie rydder opp på kjøkkenet, mens parets lille sønn Dan på to stabber omkring på kjøkkengulvet.

Med ett ringer det skarpt og lenge på døren. Håkon og Amalie Laksov ser på hverandre. Det er som de aner at noe uhyggelig er på gang. Amalie går ut i entreen og åpner inngangsdøren. Utenfor står to sivilkleddede menn. 'Håkon Laksov?' spør den ene. 'Det er meg?' svarer ektemannen som nå er kommet til. De to sivilkleddede mennene kommer inn i entreen. 'Vi har ordre om å arrestere Dem,' sier den ene.(s. 503-504)

Hustad gjengir dette slik:

Amalie ryddet opp på kjøkkenet mens parets lille sønn Dan på to stabber omkring på gulvet. Med ett ringte det skarpt og lenge på døren. Håkon og Amalie Laksov ser på hverandre (...) Amalie går ut i entreen og åpner inngangsdøren. Utenfor står to sivilkleddede menn. 'Håkon Laksov?' (...). 'Det er meg' (sic), svarer ektemannen som nå er kommet til.

Vi registrerer at Hustad kutter de første 14 ordene hos Alnæs uten å angi det, og later dermed som om Alnæs og Ottosen begynner avsnitt og setning med nøyaktig de samme ordene. Dermed blir setningene identiske. Men det er de jo ikke. I tillegg har han endret verbets tid fra presens hos Alnæs (rydder) til preteritum (ryddet) slik det står hos Ottosen, for at det skal være sammenfall der også. Men også denne identiteten er falsk. Etter at han har klippet, limt og forandret to setninger slik at de har endret karakter, kan han sette de to setningene opp mot hverandre. Ved siden av dette har Hustad her kuttet ut to tekstavsnitt. Begge disse setningene er originale hos Alnæs og finnes ikke hos Ottosen. Derfor måtte de tydeligvis skjæres bort.

Hustad respekterer verken versjonen til Ottosen eller versjonen til Alnæs. Det finnes et dekkende begrep for hva slags metode Hustad her benytter: Ordet er manipulasjon.

Hustad opptrer som redaktør. Han anklager en forfatter for plagiat. Mens han grovt manipulerer sitater. Hva slags intellektuell standard er dette? Og hvor er den redaksjonelle kvalitetskontrollen som skulle ha gjennomskuet denne manipulasjonen?

At travle journalister i andre aviser og medier som har dekket «Alnæs-saken», ukritisk har tatt påstandene for god fisk, er tankevekkende. At de deltakende faghistorikerne i den offentlige bataljen ikke har sett eller korrigeret fusket, er direkte forstemmende.

Kapitlet hvor passasjen over er hentet fra hos Alnæs, heter «Arrestasjonen» (s. 503-509).

Det inngår i et større kapittel som har tittelen «Krigen som endret Norge» (s. 419-542) med i alt 26 delkapitler. I den avsluttende kildeoversikten viser Alnæs til 33 arbeider han har benyttet som forelegg til dette storkapitlet, blant dem er Kristian Ottosens grunnleggende arbeid om deportasjonen av jødene fra Norge. Det er tale om historier som er hentet og gjengitt fra kildene – ikke tolkninger, refleksjoner eller konklusjoner. I en slik gjengivelse, i sitt språk, med korrekte sitat av sitat, gjengir også Alnæs hovedelementene i de historiene, eller narrative forløpene, han bruker. Dette inngår i den fortellende helheten Alnæs' storkapittel om krigen utgjør.

I den reviderte versjonen av *Historien om Norge* vil vi likevel følge en strengere standard for forholdet til foreleggene: Det vil bli gitt plass til flere direkte henvisninger i den løpende teksten, i tillegg til i kildeoversikten. I Alnæs' tekst vil det bli gjort mindre endringer der vi ser et behov for å øke den språklige avstanden til foreleggene, blant dem Ottosens arbeid.

Å kunne bruke, henwise og gjenfortelle slik Alnæs gjør, er en forutsetning for all historisk og populærhistorisk formidling. Flere av eksemplene *Morgenbladet* har hevdet er blitt plagiert, står selv i slike forhold til tidligere publiserte arbeider.

Studerer vi hvordan redaktør Hustad har brukt forholdet til de tre andre verkene han har behandlet i *Morgenbladets* spalter, nemlig arbeider signert Astor Furseth, Astrid Lorenz og Erik Rudeng, gjenfinner vi flere av trekene som omtalt over: Betimelig kritikk forenes med sjuisk og manipulativ sitattekniikk. Og opplysninger Alnæs selv ga i sin første utgave, underslås. I nidkjær ensidighet, ses det bort fra steder der sitatlikhet må tilskrives at Alnæs og forelegg begge forholder seg til en og samme primærkilde, og hvor Alnæs med sin litteraturliste og sin løpende tekst ryddig henviser til den som har bidratt til å dra fram eller formidle denne primærkilden. Den som

vil studere enkelthetene i materialet, kan finne dette på Gyldendals hjemmesider.¹⁷

Det er dertil slående, eller kanskje nedslående, at *Morgenbladets* redaktører ikke reflekterer over farene ved den sitatmosaikken de har dyrket, også om den var nøyaktig: Konteksten for sitatene, hvor forskjellene og det særegne ved tekstene, underslås. Dermed forsvinner styrken med en fortellende popularisering, som ligger i plot, grep og tolkning, mindre i formidling av forskningslitteratur eller i kildekritikk.

Et av de få komiske resultater av redaktør Hustads heroiske journalistikk i «Alnæs-saken» er å finne i hans artikkel, reportasje, kommentar med mer i *Morgenbladet* 14. november 2003.¹⁸

Den gravende journalisten hadde tydeligvis vært på jakt etter undertegnede. Til slutt lykkes det Jon Hustad – «da vi fant Gyldendalsjefen i Annen Etage på Hotel Continental». Hustad vil snakke om penger, profitt og opprettelse av et fond til faghistorikere.

Leserne vet jo hva som vanligvis bedrives på luksuriøse Annen Etage, hvor altså *Morgenbladets* redaktør finner Gyldendals sjef. Og blir avvist. Assosiasjonene er unektelig effektive.

Det Hustad behendig lar være å opplyse leserne om, når han først skal tale om Continental, er hvorfor både han, og jeg, var der i fullt dagslys onsdag 12. november klokka 13.00: Gyldendal inviterte til pressekonferanse med konsert med forfatteren Dag Østerberg i anledning utgivelsen av hans bok *Brabms*. Opplysningen kan om nødvendig verifiseres både i *Morgenbladets* styre eller hos flere av avisenes markerte penner. De var til stede.

Gjengivelsen av resultatet av Hustads gravearbeid er for øvrig i presisjon på nivå med hans beskrivelse av konteksten for hans «funn». Episoden er likevel relativt uskyldig og ikke uten en viss munterhet i forhold til de andre eksemplene på *Morgenbladets* journalistikk i denne saken.

Etter mitt syn gir materialet anledning til å stille spørsmål ved hva slags redaksjonell standard *Morgenbladets* ansvarlige redaktør vil legge til grunn for avisen.

Skulle avisen ha belagt sine svært alvorlige påstander, burde den ha brukt mer tid, men også vært mer var for motrefleksjoner i forhold til den enwise og bastante linjen redaktørene har lagt seg på.

Dette blir forsterket av at avisen i «Alnæs-saken» har bedrevet en hittil usett sammenblanding av intervju, kommentarer og lederartikler. Dekningen er blitt kalt tabloid. Akersgatas tabloider bør oppfatte dét som en fornærmelse.

V. Etter den språklige vendingen?

Gyldendals begrunnelse for prosjektet ble formulert slik:

«Der kommer de». Slik begynte *Historien om Norge* av Karsten Alnæs. Over fem store bind skal historien om nordmennene skrives. Av én mann. Det er selvsagt galskap.

Det er slikt åndsmennesker gjorde i det nittende århundre, før de begrep hvor umulig «det hele» var både praktisk og teoretisk.

Etter den retoriske kritikken av *Historien* på 1970- og 1980-tallet skulle en tro at dette var definitivt. Historikeren var ikke bare, som alle andre, henvist til en bevegelig hær av metaforer og metonymier for å gripe virkeligheten. Historikeren var i særlig grad henvist til noe som sagaen og romanen hadde rendyrket – til fortellingen. Historieformidlingen, med dens undergenrer litteratur- og kulturhistorie, bød på utmerkede eksempler for denne retoriske kritikken. Historiefortellingen kunne ikke lenger unnså seg sin retoriske karakter eller, enda mer truende, sitt slektskap med de fiktive genrene.

Men dermed oppstår også fare for lammelse eller oppløsning.

Med mindre vi vil vende denne kritiske kunnskapen ved å si følgende: Vi er fordømt til å fortelle. La oss gjøre det best mulig!¹⁹

Formuleringene viser til det som av og til har blitt kalt den språklige eller lingvistiske vendingen i de humanistiske fagene. Dette har også fått nedslag i norsk sammenheng, riktignok tidligere og sterkere i faghistoriske refleksjoner rundt litteraturhistorie og biografi enn i historiografien.²⁰ I disse disiplinene ledet denne vendingen til en kritisk, av og til destruktiv drøfting av de tradisjonelle genrene, og en fruktbar metarefleksjon hvor vi ble i stand til å se for eksempel hvordan vi og våre forståelsesformer er utlevert til å låne eller tenke gjennom narrative former og retoriske grep. Vi kan anskue dette både som former for stengsel, som kulturelle forutsetninger eller former for lån og tjuveri.

Det er interessant at samtidig som *Morgenbladet* har kjørt «Alnæs-saken», har det gått en både nyansert og skarp diskusjon om forholdet mellom sakprosaen og skjønnlitteraturen i samme avis. Denne diskusjonen har den lingvistiske vendingen som forutsetning, og fortøner seg hos flere av deltakerne som dristige forsøk på å tenke videre. Det er tankevekkende at disse to sakene har løpt ved siden av hverandre, men så vidt jeg har registrert med få referanser til hverandre.²¹

Redaktørens oppmerksomhet i «Alnæs-saken» var rettet mot forholdet mellom personer (forfattere), som selvsagt er interessant, men likevel underordnet, i denne sammenhengen: Det sentrale er forholdet mellom tekster. *Morgenbladets* personifisering topper seg når det heter: «For ikke å snakke om avdøde forfattere som ikke har anledning til å forsvare seg mot måten verkene deres er brukt på.»²²

Ærlig talt – dette er tøvete – med mindre en vil opprettholde et ytterliggående romantisk syn på forholdet mellom tekst og forfatter. Vi må da ha som utgangspunkt at tekstene, særlig innen det vide feltet historie, refererer til hverandre og får sin virkningshistorie, eller lever sitt «liv» uavhengig av om deres signaturer er levende eller døde. På samme måte som det må være en forutsetning for som forfatter

å delta på et felt, at en kjenner faglitteraturen med dens tradisjoner, motsetninger, resultater og forståelsesformer?

Posisjonen redaktørene Hagen og Hustad har arbeidet ut fra, har også hatt andre konsekvenser.

For det første er det påfallende at den forenklete, og langt fra farefrie sammenstillingen av korte sitater fra to tekster som sammen-

den løpende teksten, ville det ta lang tid å undersøke om de var rimelige. I dag er det lite som tyder på at det lå omfattende research bak *Morgenbladets* angrep og konklusjoner.

I forhold til verk av forfattere som Tor Bomann-Larsen, Martin Eide, Kåre Olsen eller Erik Rudeng er det blitt gjort beklagelige feil av forlag og forfatter. La meg gjenta det. Det er også fortjenestefullt at dette blir kriti-

Hustad opptrer som redaktør. Han anklager en forfatter for plagiat. Mens han grovt manipulerer sitater. Hva slags intellektuell standard er dette?

lignes, ikke på noe tidspunkt ble etterprøvd med noen form for tekstanalyse. Filologiske eller retoriske analyser er utmerkede metoder, særlig når påstander om avskrift eller plagiat skal etterprøves kritisk.

For det andre er det påfallende at *Morgenbladets* redaktører i denne saken med konsekvens har valgt personangrep. Avisen skrev gjennomført om «Alnæs-saken» og om «Alnæs-skandalen». Konsekvensen ble et usedvanlig brutalt angrep på en persons moralske habitus. Dette kom grelt til uttrykk da redaktør Hustad fikk seg til å skrive følgende: «Hvor mange 'kilder' Alnæs har latt være å nevne, får bli et åpent spørsmål til Alnæs eventuelt velger å stå fram med tallet.»²³

VI. De lange tankers avis?

Både forlag og forfatter var rystet og usikre etter *Morgenbladets* første angrep. Vi hadde et akutt behov for å undersøke og vinne oversikt. De vidtgående påstandene *Morgenbladets* redaktører fremsatte, i forhold til et verk løpende over 3000 sider og med 1300 referanser, hvorav det er henvist til flere hundre i

sert. Dette og annet materiale er verdifullt i revideringen som foretas av verket.

Det er også konstruktivt om kritikken fører til at det blir etablert en tydeligere faglitterær norm for forfattere og forlag med hensyn til hvordan kilder og forelegg skal brukes og behandles. Det må imidlertid ikke skapes noen illusjon om at standardene kan bli eksakte i den betydning at det vil bli skapt entydige forskjeller eller forhold mellom tekster. En tekst blir alltid til i et samspill med andre tekster. Ideen om *tabula rasa* er naiv. Den rene eller ubesudlede teksten finnes ikke. Det er umulig å unnså seg intertekster og kulturelle forutsetninger for både å skrive og lese. Disse innsiktene skal så ikke stå i veien, eller være en unnskyldning, for ikke å etterstrebe etableringen av mest mulig tydelige og felles aksepterte normer for sitering og henvisning til kilder og forelegg i faglitterær formidling.

Det tankevekkende er at med lederen i HIFO som det tydelige unntaket,²⁴ har *Morgenbladet*, og andre som har deltatt i det som utviklet seg til en eksplosiv ordkrig, nektet å tilkjenne Alnæs kreditt for at han, tross alt, fra begynnelsen av *Historien om Norge* forsøkte å

etablere en ny og strengere standard i forhold til det gjengse i norsk og nordisk popularisering av historie i tilvising til kilder og forelegg. Eller at utgave to og tre av verket innbefattet korrigeringer i forhold til kritikken. Eller at forfatter og forlag med *Historien om Europa* har etablert en langt strengere standard. En standard vi fra forlagetets side, sett i ettertid, selvsagt skulle ha maktet å etablere fra begynnelsen av *Historien om Norge*. Da ville en god del av problemene trolig vært unngått. Nå legges dette til grunn for revideringene av verket.

Det er grunn til å beklage at *Morgenbladet* valgte en form og en tilnæringsmåte som førte til at disse spørsmålene, som er viktige for et vidt felt av faglitteratur, i liten grad ble mulig å diskutere i avisens spalter.

Forsøkene på fra vår side å skape en dialog må anses som nokså lite suksessrike. Vi var bakpå fra dag én i *Morgenbladets* angrep i sin nye ham i november 2003. I programerklæringen for den nye avisen taler redaktøren stolt om at *Morgenbladet* skal bli «de lange tankers avis».²⁵

Det har vi i sannhet sett lite til i avisens aggressive oppbygging av «Alnæs-saken». Her ble det bare gitt tilvarsrett i presens. Kravet var underkastelse fra forlag og forfatter. Og brøden som skulle erkjennes – var plagiat som metode.

Hva betyr dette latinske begrepet plagiat? La oss gå til Nordens store encyklopedi, andretutgaven av *Salmonsens Konversations Leksikon*. Her leser vi om plagiat: «(lat. *plagium*) litterært Tyveri, Tyveri af aandelig Ejendom, f.Eks. en Forf. ell. Kunstners udgiver et Værk av en anden for sit eget».²⁶

Historien om Norge er intet tyveri. Det er et stort tenkt og utført forsøk på å formidle og fortolke Norges historie. Det har et klart element av djerv dristighet og umulighet over seg. Verket har en fortellende kraft og retoriske grep som bare en erfaren romanforfatter kan oppvise. Det har videre markante preg av outsidersens nysgjerrighet og i dette tilfellet

enorme lete- og arbeidskraft. Verket har dertil vunnet gjenklang hos tusenvis av lesere.

Karsten Alnæs kunne aldri ha klart dette uten å bygge på og bruke arbeidene til et stort antall historikere og forfattere. Hans tekst henviser til dem fra begynnelse til slutt. Knappt noe norsk populærhistorisk verk har en så omfattende formidling og henvisning til andre tekster og intellektuelle arbeider. Men det er Alnæs' stemme og stil som preger det hele. Det er hans bruk av strukturer og komposisjon, av retoriske grep, av metaforer og metonymier som skaper denne originale teksten.

Å kritisere verket er legitimt. Å stille seg avvisende til prosjektet er det samme.

Å karakterisere *Historien om Norge* som plagiat er – med et begrep som synes å være i ferd med å bli gammelmodig i vår kultur – ærekrenkende.

Hadde vi hatt bedre oversikt i presens over den metode *Morgenbladets* angrep bygget på, ville vi svart svært annerledes. Vi fikk en invitasjon til underkastelse. Vi svarte utsettende og tekstorientert. Det falt på steingrunn. Det er slående at redaksjonssjef Hans Petter Bakketeigs innledning på seminaret Gyldendal arrangerte i samarbeid med HIFO 4. mars 2004²⁷ overhodet ikke er referert i *Morgenbladet*.

Det er derimot professor Jan Eivind Myhres innlegg.²⁸ Det professoren skriver om bruk av kilder, sitering og gjengivelse er forbilledlig klart. Problemet er at han ikke drøfter Alnæs' tekst med konkrete eksempler – han henviser til *Morgenbladets* og andre avisers dekning. Måten Myhre behandler og bruker materialet fra HIFO på, har vi omtalt før. Myhre fritar seg slik fra å drøfte «faktum», før han tilsynelatende saklig og professoralt feller dommen over Alnæs. Det hele er et autoritært mesterstykke.

I Myhres skrift og tale i denne saken er det et konstant misforhold mellom dom og undersøkelse. I duell med forlagsdirektør Bjarne Buset på Dagsnytt 18²⁹ fikk han seg til å si at det var påvist avskrifter «side opp og

side ned». Eneste mulige henvisning i medieomtalen er påstandene Jon Hustad har fremmet med utgangspunkt i Eivind Aass arbeid om *Kristiansunds historie*. Påstandene er i alle sine motstridende og slurvete varianter ikke korrekte. Det nedslående er at historieprofessoren kolporterer dem flere måneder senere. Han kan umulig ha undersøkt, og lener seg i stedet mot Hustad. Dét er, i dette tilfellet, å betrakte som en risikosport.

Et påtakelig innslag i hva Myhre har sagt og skrevet i sakens anledning, er laugsmarkering. Om sine kolleger (historikerne) sier Myhre: «De har rett og slett ikke lest *Historien om Norge*. De har ikke interesse for det. Historikerne leser ikke ting de vet.»³⁰ Holdningene som er eksplisitte her, kan trygt overlates til leseren for vurdering.

Men det Myhre hevder, strider mot flere kjensgjerninger.

Ett er at prosjektet fra forlag og forfatter har medført ikke bare en omfattende bruk av historiske kilder, men også en uvanlig bred bruk av akademiske historikere som konsulenter. Verket har hatt sin hovedkonsulent, og hvert bind en eller flere spesialister i tillegg.³¹ Så bærer selvsagt forfatter og forlag alene ansvaret for verket slik det ble, og må svare for mottakelsen det har fått, og ikke minst de kritiske delene av resepsjonen.

Noe annet er at materialet om mottakelsen av verket viser at historikerne både har lest og ment noe om verket. Myhre er selv blant dem. I *Historisk Tidsskrift* i 2000 publiserte han en kritisk artikkel om alle fem bindene. Han berømmer Alnæs for å ha utviklet «a personal narrating voice». Han kritiserer at forfatteren i fremstillingen uheldigvis «much of the time stays too close to his sources», han påpeker at det finnes mange faktiske feil («mainly small») og konkluderer likevel slik: «The virtues of Alnæs' books remains, however. They are his ardent narrative and his human and empatic attitude towards the people of the past.»³²

Myhre anno 2004 lyder unektelig annerledes enn samme signatur i 2000. Myhre legger

ikke til noen egne eksempler som grunnlag for vurderingen i 2004. Han viser derimot delvis til de samme eksemplene, og til eksemplene *Morgenbladet* har pekt på, som dels er de samme Myhre selv behandlet i 2000. På dette grunnlaget sier Myhre: «Jeg tror vi vet nok.»³³

I *Morgenbladet* opptrer deretter professoren i duett med redaktør Hustad. Dommen felles over prosjektet og forfatteren – «trollet som sprakk» – mens professoren, som ynder å opptre som «edruelig», storsinnet ikke ønsker noen «rettssak i kjølvannet av Alnæs-saken. – Offentlighetens klare lys er i grunnen nok».³⁴

Dette i en «offentlighet» hvor redaktør og professor har opptrådt som aktor og dommer.

Karsten Alnæs satt høyt i landskapet da angrepet satte inn. *Historien om Norge*, som ble fullført i 2000, fortonte seg som en suksess, både for kritikere og publikum. Første bind av *Historien om Europa* våren 2003 ble hilst med ovasjoner. Dagens Nyheters Lars-Olof Franzén skrev om «En lysende forteller,»³⁵ og verket ble kjøpt av en rekke internasjonale forlag. Dertil nådde lavkostproduksjonen på NRK basert på *Historien om Norge* ratinger som viste over 700 000 seere. Ubegripelig.

En slik størrelse eller et slikt fenomen må tåle kritikk. En slik suksess er selvsagt uimotståelig fristende for kritikk.

Men i tilfellet Alnæs markerte *Morgenbladets* kampanje, som var en del av lanseringen av en avis under et nytt regime, at det i realiteten ble gitt fellingstillatelse.

Morgenbladets stormløp, signert av to av redaktørene, er en ubehagelig blanding av betimelig kritikk, unøyaktigheter og uakseptable metoder, som bør belyses. Grunnholdningen er preget av patos og aggresjon. Samlet har resultatet blitt et angrep på Karsten Alnæs som forfatter og intellektuell som er preget av hensynsløshet. Om de nyslåtte redaktørene hadde midlertidig nedsatt vurderingsevne, grepet av iver og lanseringståke som de trolig var, er irrelevant. Nettopp til nye *Morgenbladet* og de som redaksjonelt er

ansvarlig for det viktige prosjektet denne satsingen representerer, må det gjelde ganske andre intellektuelle krav og standarder enn det som ble vist i denne saken.

Ansvarlig redaktør Alf van der Hagen pro-

klamerte at Morgenbladet skulle bli «de lange tankers avis». Det vil tjene redaktørens ære om han grundig og ettertenksomt undersøker og reflekterer over hva *Morgenbladets* dekning av «Alnæs-saken» har vært uttrykk for. ●

Noter

1. Jon Hustad var en av de nye redaktørene med tittel som «forsknings- og sakprosa-redaktør». I alle innleggene det er vist til av Hustad, også i andre aviser, benyttet Hustad denne tittelen.
2. I juryen satt Tore Linné Eriksen, Aina Schøitz og Peter Normann Waage.
3. Avsnittene foran er identiske med formuleringene Bjarne Buset og Geir Mork brukte i innlegget: «Karsten Alnæs og kildene», *Aftenposten* 11. mars 2004. Samme synspunktet hadde forlagsdirektør Buset og redaksjonssjef Hans Petter Bakketeig hevdet på vegne av Gyldendal i *Morgenbladet* i november.
4. Jf. Alf van der Hagen: «Alnæs. Igjen», *Morgenbladet* 26. mars 2004.
5. I polemikk mot Dagbladets John Olav Egeland avslutter redaktør Hustad slik: «Jo da, Morgenbladet driver kampanje, Brutus er en ærbar mann og Egeland har gjennom 25 år i Dagbladet massivt med injurierende kraft i slike saker.»
6. Jf. Vidar Kvalshaug: «Historien om tyveri, slurv og kulturskandale», *Nationen* 6. mars 2004.
7. Jf. Alf van der Hagen: «Alnæs. Igjen», *Morgenbladet* 26. mars 2004.
8. Jf. Jon Hustad: «Trollet som sprakk», *Morgenbladet* 12. mars 2004.
9. Materialet ble sendt til Gyldendal ved redaksjonssjef Hans Petter Bakketeig med oversendelsesbrev 6. februar 2004. Her skriver HIFOs kontorsekretær: «Jeg sender her over det HIFO har fått inn via sine medlemmer av opplysninger angående kildebruk i Karsten Alnæs' *Historien om Norge*.» Da Myhre har referert til dette materialet, finner jeg det riktig å beskrive omfang og sitere fra de ulike brevene. Det oppgis her ikke hvem innsenderen er. Det er å anse som en sak mellom HIFO og den enkelte.
10. Alf van der Hagen på lederplass i *Morgenbladet* 14. november 2003: «'Arbeidsulykkene' kan bli faglitte-rært fond.»
11. Jon Hustad: «- En krenkelse», *Morgenbladet* 14. november 2003.
12. Eivind Aass: *Kristiansunds historie*, bd. VI. *Byen som brant - Kristiansund 1900-1942*, Kristiansund N 1991.
13. Karsten Alnæs: *Historien om Norge. En ny arbeidsdag*, Oslo, 1999.
14. Jon Hustad: «Alnæs og Morgenbladet», *Dagbladet* 25. november 2003.
15. Jon Hustad: «Det Alnæs-saken handler om», *Aftenposten* 27. mars 2004.
16. I det følgende siteres det fra Kristian Ottosen: *I slik en natt. Historien om deportasjonen av jøder fra Norge*, Oslo 1994. Sidetall for sitatet markeres i parentes. Dessuten Karsten Alnæs: *Historien om Norge. En ny arbeidsdag*, Oslo 1999.
17. Jf. www.gyldendal.no/ «Morgenbladet og Karsten Alnæs».
18. Jon Hustad: «Bred støtte for fondstanke», *Morgenbladet* 14. november 2003.
19. Formuleringene i dette avsnittet er identiske med mine formuleringer i «Forord», i Gyldendal Norsk Forlags julebok 1998, Oslo 1998, s. 5.
20. Av stor betydning var Atle Kittang, Per Meldahl, Hans H. Skei: *Om litteraturhistorisk skriving*, Øvre Ervik 1983, og prosjektet *Norsk litteraturkritikk historie 1770-1940* under redaksjon av Edvard Beyer, Irene Iversen, Arild Linneberg og Morten Moi, hvor første bind ble publisert i 1990. Av disse bindene ruver særlig bind II: 1848-1870, forfattet av Arild Linneberg, Oslo 1992. Blant historikerne finner vi et sentralt bidrag til retorisk fagrefleksjon i Francis Sejersted: *Sambet med modifikasjoner: metarefleksjoner*, i hans *Samlede skrifter*, bd 7, Oslo 2003.
21. Et viktig unntak er Hustads intervju med litteraturviteren Ellen Birgitte Johnsrud, jf. «La Alnæs være Alnæs», *Morgenbladet* 28. november 2003. Her viser Johnsrud til de metahistoriske arbeidene til Hayden White, og de retoriske analysene Francis Sejerstad har levert av norsk historieskriving.
22. Alf van der Hagen: «Alnæs. Igjen», *Morgenbladet* 26. mars 2004.
23. Jon Hustad: «Alnæs og Morgenbladet», *Dagbladet* 25. november 2003.
24. Rolv Petter Amdam: «Den norske historiske for-

- ening og Alnæs-saka», *Morgenbladet* 5. desember 2003.
25. Alf van der Hagen: «Morgenbladet i ny drakt», *Morgenbladet* 7. november 2003.
26. *Salmonsens Konversations Leksikon*, bd. XIX, Kbh. 1925, s. 205.
27. Hans Petter Bakketeig: «Om revidering av Karsten Alnæs' norgeshistorie og om formidlingskrav til populærhistoriske verk», manus til innledning holdt på fellesseminar mellom HIFO og Gyldendal Norsk Forlag, 4. mars 2004.
28. Jan Eivind Myhres innlegg er i bearbeidet form publisert i *Prosa* nr. 3/2004, «Popularisering, plagiering og historie. Diskusjon om Alnæs i et edruelig lys». I *Morgenbladet* er det referert til innlegget i intervju ved Jon Hustad: «Trollet som sprakk», *Morgenbladet* 12. mars 2004.
29. Utskrift fra NRK Aktivum, Dagsnytt 18, 5. mars 2004.
- Programleder var Hans Wilhelm Steinfeld.
30. Intervju med Jon Hustad: «Trollet som sprakk», *Morgenbladet* 12. mars 2004.
31. Professor Øystein Sørensen har vært hovedkonsulent for verket. Professorene Bjørn Myhre og Henry Minde (bind 1), Ole Jørgen Benedictow (bind 1 og 2), Dagfinn Slettan (bind 3 og 4), Arnfinn Moland (bind 4) og Tore Jørgen Hanisch (bind 5) har vært fagkonsulenter.
32. Jan Eivind Myhre: «'Passion across the country': A review of Karsten Alnæs, *Historien om Norge* (The History of Norway, volumes 1-5, Oslo 1996-2000)», *Historisk tidsskrift* nr. 2/2000.
33. Jf. Myhre, *Prosa* nr. 3/2004.
34. Jon Hustad: «Trollet som sprakk», *Morgenbladet* 12. mars 2004.
35. Lars-Olof Franzén: «En lysende forteller», *Dagbladet* 31. mars 2003.

Samtiden og ...

Zeszyty Literackie, Wespennest, Varlik, Transit, Revista Critica de Ciências Sociais, Ord&Bild, Neprikosovenny zapas, Nova Istra, Mittelweg 36, Mehr Licht!, Magyar Lettre, Le Monde diplomatique, Lateral, Kritika&Kontext, Ji, Index on Censorship, Glänta, Fa-art, Euphorion, du, Dialogi, Critique&Humanism, Belgrade Circle, Arena

Samir Amin, Ulrich Beck, Zbigniew Brzezinski, Juan Luis Cebrián, Ales Debeljak, Slavenka Drakulic, Dario Fo, Timothy Garton Ash, Karl-Markus Gauß, Susan George, Boris Groys, Jürgen Habermas, Michael Hardt, Didier Lapeyronnie, Bernard Lewis, Claudio Magris, Adam Michnik, Péter Nádas, Toni Negri, Anna Politkovskaia, Richard Rorty, Jacques Rupnik, José Saramago, Saskia Sassen, Immanuel Wallerstein, Slavoj Žižek

... og Göran Rosenberg

EUROZINE

l'Europe culturelle
pour de vrai

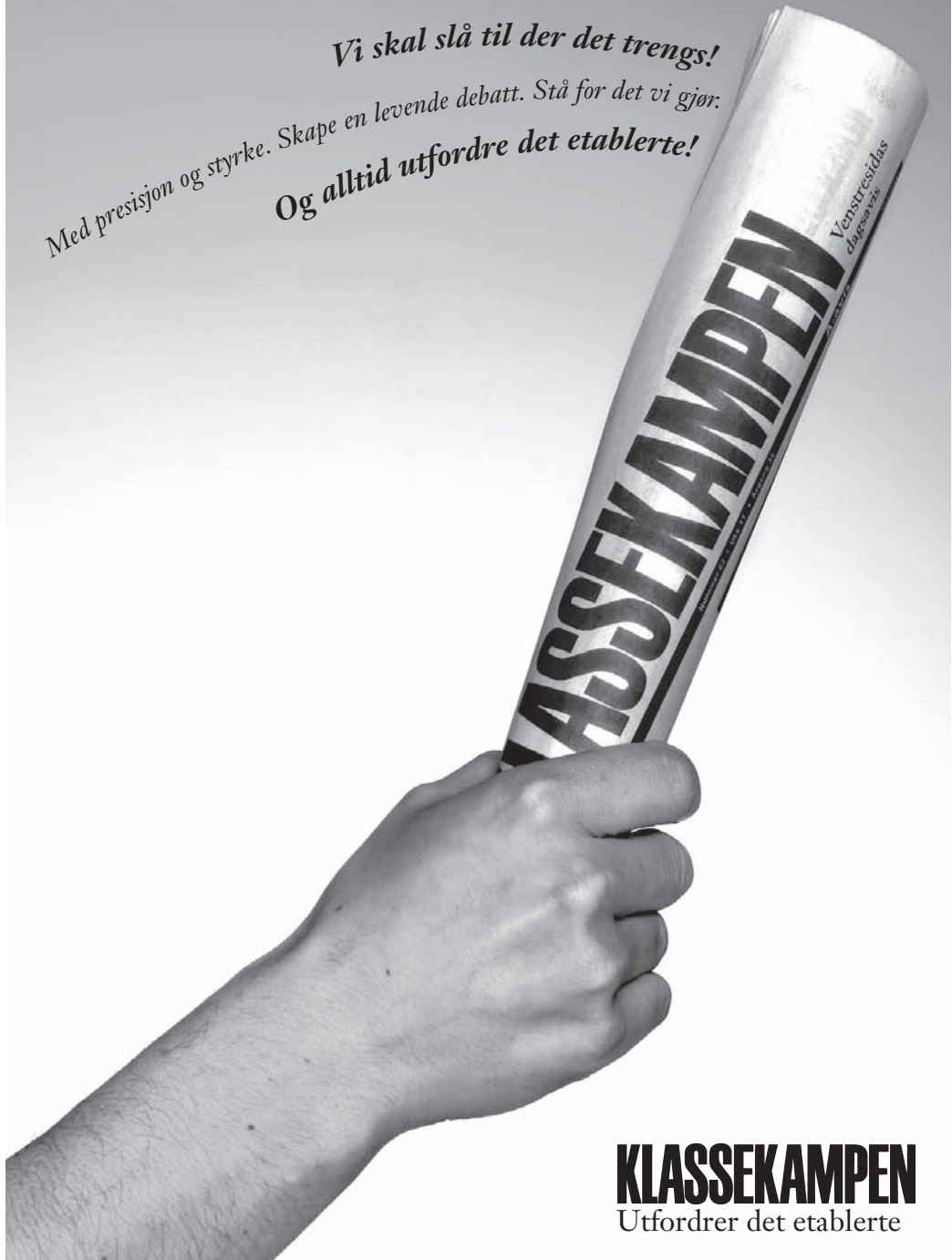
cultural Europe
coming true

das Kulturelle Europa
wird Wirklichkeit

la Europa cultural
se hace realidad

www.eurozine.com

*Vi skal slå til der det trengs!
Med presisjon og styrke. Skape en levende debatt. Stå for det vi gjør.
Og alltid utfordre det etablerte!*

KLASSEKAMPEN
Utfordrer det etablerte

Adelheid E. Seyfarth
Gulbrandsen

Det nye minoritetshierarkiet

Bli med på en slalåmkjøring som først endte på trynet i fanget på norske tollere. Før Norge selv fikk offeret på beina igjen. Resten av bakken gikk som en vind. For den antatte inntrengeren viste seg å være skogfinne. Nå sitter hun på pidestall og kaster kongler på dem som går forbi. Nesten først i køen blant levende og døde. Ser hun en homo, spytter hun kanskje også. Men de holder seg som regel godt skjult.

Vi nordmenn flest tror vi vet hva pakistanere er. Men de færreste blant oss vet hvem som utgjør minoriteten *skogfinnene*. Det til tross for at skogfinnene for kort tid siden ble gitt status som nasjonal minoritet. Når myndighetene omtaler en minoritet som en *nasjonal minoritet*, siktes det til at den omtalte minoriteten har en *historisk* tilknytning til landet. Hvorvidt den omtalte minoriteten faktisk praktiserer en egen kultur eller et eget språk, er altså underordnet.

Det politisk korrekte, ikke minst i minoritetene selv, er selvfølgelig å fremheve at pakistanere i Oslo og skogfinner på Finnskogen står hverandre nær fordi begge er undertrykte grupper i et storsamfunn. I den avsinndige minoritetsdansen er det bare Stortinget

som har kastet inn håndkleet og sagt det som det er: Noen minoriteter er langt bedre enn andre.

Bakom synger skogfinnen

Skogfinnene? Jo, de er en av Norges fem *nasjonale* minoriteter, en status de deler med samene, kvenene, minoriteten rom og romanifolket, samt med jødene. Et såkalt samordningsansvar for disse minoritetene er tillagt Kommunal- og regionaldepartementet. På sine presentasjonssider på nettet sier departementet at «med nasjonale minoriteter forstås grupper med lang tilknytning til Norge».

Den gruppen som Stortingsmelding 15 fra 2000/01 omtaler som den skogfinske mino-

ritet, skal utgjøre «noen hundre personer» blant den befolkningen som i dag bor på Finnskogen.

Navnet Finnskogen(e) brukes som et fellesnavn på de store skogene i grensetraktene mellom Norge og Sverige. Skogfinnene kom opprinnelig vandrende fra de sørøstlige områdene av Finland, vanligvis sier man fra og med 1600, men man ser også tallet 1500 nevnt. Finnene praktiserte et svibruk – svedjebruk – som krevde store skogområder. Svedjebruket innebærer hyppig flytting av åkrer og er en av de aller mest karakteristiske sider ved finnekulturen. Årsaken til utvandringen fra Finland var blant annet finnenes jordbruksform.

Mot slutten av 1800-tallet, hevder Minoritetsmelding 15, skal det ha vært snaut 1100 «rene finner» (!) i de norske grenseskogene, samt 160 «halvblodsfinner» (svensk eller norsk forelder på den ene siden).

Det antas at de første finnene skal ha slått seg ned ved sjøen Røgden i Grue, og Grue kommune i Hedmark kan sies å ha ervervet seg en status som finnekulturkommune. Etter og under innvandringen spredte denne befolkningen seg utover et stort område, men «kjerneområdet for finnekulturen» forbindes gjerne med især skogsområdene nordover mot Trysil og sørover ned mot Odalen. Grues nabokommune Åsnes er også blant de kommunene som har satset spesielt hardt på å bli forbundet med denne kulturen.

Undertrykket gruppe?

Minoritetsmelding 15 forteller oss at på grunn av tidligere undertrykking skal mange fortsatt ikke ønske å stå frem med den ny-gamle skogfinske identiteten. Her låner man en velkjent virkelighetsbeskrivelse fra en annen minoritet i Grue kommune, nemlig taterne. For taternes vedkommende er det helt klart hold i denne beskrivelsen. At noen i dag ikke skulle ønske å fremstå med sitt finske (historiske!) opphav virker imidlertid langt mer søkt. I mange

sammenhenger vil derimot typisk finskklingende navn være rene høykastetegnet.

Dette er en påstand som kan forankres i miljøer som har vært engasjert i spørsmål omkring Finnskogens kultur i generasjoner. Dette er også den erfaringen man gjør seg som beboer av Finnskogen.

Man skal ikke slå strek over at mange års fokus på Finnskogen og den senere generelle stemningen i favør av *historiske* kulturer, har bidratt til at *skogingen* føler seg mer komfortabel med sitt Selv. Å være skoging er ikke ensbetydende med å tilhøre, eller ønske å tilhøre, en skogfinsk minoritet. Skoging kan man ganske enkelt, med noe varierende autoritet, kalle seg hvis man bor på Finnskogen.

Siden det i beste fall følger økonomiske midler knyttet til blant annet antall *skogfinner*, kan likevel en begrepsforvirring være interessant i både den ene og den andre sammenheng.

Å være skogfinne er nå uansett i disse tider litt mer raft enn å være en blant alle dem med villa, vov-vov og Volvo.

En velment minoritetsrus

Skogfinnene kan omtales i samme åndedrag som kvenene, som også er etterkommere av en finsk diasporabefolkning. Kvenene befinner seg delvis i samme geografiske hovedområde som samene, mens skogfinnene deler geografisk område med viktige grupper blant de reisende.

Litt på siden av dette internasjonale mobile fellesskap av minoriteter finner vi jødene. En viktig tilføyelse, eller presisering, er at samene altså gjerne ønsker å defineres som et urfolk, med den utvidete status som det gir.

Felles for minoritetene er at de var og opplever seg som å ha vært utsatt for diskriminering, på mange nivåer. Flere av dem ble utsatt for en «fornorskingspolitikk». For de såkalte skogfinnernes vedkommende har denne politikken akselerert utviklingen mot at de som faktisk bor på Finnskogen, for å holde oss til Minoritetsmelding 15, i dag fremstår med «få

NV 0455 - 04

Adelheid Gulbrandsen, Finnskogen 19. mai 2004

synlige finske kulturtrekk». Til tross for dette definerer norske myndigheter, man kan si fra og med overgangen til det 21. århundret, «skogfinnene» som egen minoritet – som nasjonal minoritet. Dette finner sted i forlengelsen av en Europaråds-ratifikasjon og i en velment minoritetsrus.

Denne nye statusen har gått mange hus forbi, ikke minst på Skogen. Med satsingen på Finnskogen som et merkevareravn kan det snart være endret. I en slik profilering kan Finnskogens svært hverdagslige befolkning snart fremstå som *samer light*.

Ingen nordmann er mer fortrolig med Volvoen, om enn gjerne i en brukt variant, enn hedmarkingen. Og selv en jaktbikkje kan minne skummelt om en vov-vov. Når vi legger til at de fleste skoginger bor i boliger som minner stygt om en villa, hvor de lever det samme villaliv som nordmenn flest, blir skogfinnen veldig *light*.

Men er denne typen profilering – merkevarerbygging – så fremtidsrettet som enhver politisk korrekt sjel og økonomisk sulten politiker ønsker å se det som?

Borte ...? Der!

Gjenopplivingen av skogfinnen innebærer en gjentakelse. Fordi det handler om å se noe antatt velkjent, innebærer virksomheten noe trygt. Som når mor gjemmer seg – før barnet stråler «der!» Men mor tenker også at tryggheten skal bidra til en løsrivelse. Gjenopplivingen av skogfinnen innebærer det motsatte.

Uansett kan det synes som om sløyfen tilbake til innvandrede finner egentlig er mer til pynt enn den har funksjon av å samle en fortid og en samtid som virkelig hører sammen. Gaven som pyntesløyfen sitter på, en nasjonal minoritetsstatus, er i virkeligheten heller ikke særlig vakker. Lagt ved siden av de «gavene» som myndighetene tildeler våre nye og halvgamle minoriteter, minoriteter som faktisk utøver sin kultur aktivt og ekte i dag, blir gaven nærmest glorete.

Det offisielle Norge erkjenner, blant annet i sin Minoritetsmelding, at det i tilfellet finnekulturen rett og slett må settes av midler til å *gjenfinne* den kultur som erkjennes mer eller mindre utdødd. I dag er vi enige om å rystes over den fornorskingspolitikken som romani-folk, kvener, finner og i praksis mange, mange flere ble utsatt for. Det samme offisielle Norge har store problemer med å innrømme våre nye(re) minoriteter noe så enkelt som morsmålsopplæring.

Vi er kommet til spørsmål som er mindre romantiske enn den kjente historien om underkuede Folk: Arbeidsledigheten på Finnskogen er høy. Utdanningsnivået lavt. Avstandene er lange, selv for en Volvo. De sosiale utfordringene knyttet til befolkningen på Finnskogen, enten man er skogfinne eller i virkeligheten oftest skoging, er store.

Finnskogen står overfor krevende distriktspolitiske utfordringer uavhengig av den delen av historien som forteller om historisk undertrykkelse av en del av befolkningen. Det er ikke klokt å romantisere livet på Finnskogene. Og det er trolig mer fremtidsrettet å satse på den ekte bjørnen enn på den bjørnetjeneste det er å produsere romantisierende selvforståelser i et miljø som sliter med det innelukkede bygdemiljøets negative sider.

Men når kløktig minoritetspolitikk kan avstedkomme andre åpninger i og ikke minst utenfor kulturbudsjettene enn en tradisjonell kulturpolitikk, så begynner også det grå å skinne. Her kan ethvert nivå sparke ballen oppover. De helt lokale ildsjelene, som vi må tro virkelig finner mening i å knytte seg til det nye minoritetsbegrepet, forsøker å trekke med seg kommunen. Kommunen værder naturlig nok penger og passer i hvert fall ballen videre, «innover» (til Oslo) eller oppover (til Hamar). Og under over alle undere, ballen stopper ikke en gang i Oslo! Kanskje finnes det til og med internasjonale midler som skal besørge disse minoritetenes bespisning. Det er blitt mulig å håpe at den riktige minoritetspolitikken kan erstatte en fallert distriktspolitikk!

Når en ordfører værder penger er det nesten et overgrep ikke å la dem få ta sporet og prøve å få inn enda mer. Spørsmålet er om ordførerne i stedet for å ende som bautaer over medmenneskelighet med tidligere underkuede minoriteter vil ende som levninger over det som en gang var opplest og vedtatt politisk korrekt.

Fremskrittsparti-politikk?

Et opphold på Finnskogen er verdt sin vekt i bjørnekjøtt. Finnskogen plasserer seg blant de store naturene. Uten å heve røsten til så mye mer enn et stort og evighetsformidlende sus, tvinger Skogen deg rett i kne.

Generelt har ikke minst Fremskrittspartiet ønsket å løfte frem det «historisk norske». Men den som ikke står Fremskrittspartiet nær kan berolige seg med at det i de store skogene er lenger mellom Fremskrittspartiets tilhengere enn mellom ulvene. I hvert fall gjelder det i spørsmål som ikke berører *moderne* innvandringspolitikk.

Finnskogen selv er like imponerende som det engasjementet som er blitt utvist for å hale i land den nye minoritetsstatusen. Faktisk er dette minoritetsbegrepet for trangt for de vide skogene.

Ikke bare har utviklingen mot en tildelt minoritetsstatus gått den alminnelige skoging forbi. Selv den mest reflekterte samfunnsaktør i vårt distrikt vet knapt hva det er som kvalifiserer for å bli «skogfinne». Er det mengden skogfinsk blod? Bli man skogfinne av å bo på Finnskogen? Er en skogfinsk selvforståelse forankret i befolkning på Finnskogen? I motsetning til samene har ikke skogfinnen bekreftet karakteristikken av sin identitet som minoritet i noe register, og den mest overraskende velorienterte person oppfattet sin minoritetsstatus først etter at den var et faktum ... Og så vidt jeg har oppfattet stemningen, ville folk flest knapt skrevet seg inn i et register, for en del med forbehold om hva slags midler som egentlig *følger me dessa greiene*.

Finnskogens dikter og «mor» Åsta Holth,

som gjennomlevde hele det 20. århundret, var også motstander av tanken om å forsøke å etablere Finnskogens befolkning som en egen minoritet. Åsta, som fortsatt er hennes eneste navn på Skogen, brukte hele sitt liv, sitt forfatterskap, sitt Selv og sine utallige kulturelle og politiske aktiviteter i et liv for Finnskogen. Man kan altså uten tvil identifisere og solidariserer seg med en kultur uten å tro at den blir sannere av en «etnisk organisering».

Holths syn får støtte blant flere av Finnskogens samtidige kulturelle aktører som har valgt å holde seg i bakgrunnen i disse spørsmålene.

Go down Moses ...

I Norge fremstilles gjerne interessen for stadig nye og stadig mindre minoriteter, som del av et moralsk opprør mot det større samfunnet.

I land som India og Kenya handler sosial opprørstenkning nettopp om mulighetene for å bli kvitt rigide grupperinger av befolkningen. Kastevesenet er en helt spesiell institusjon, men det legger nettopp vekt på å gruppere befolkningen, og forbindes med store vanskeligheter.

I Afrika har den avgåtte president Daniel arap Moi tradisjonelt blitt beskyldt for å være en «stammemann.» Når man snakker med afrikanere vil man ofte møte mennesker som ønsker å frigjøre befolkningen fra en gruppetenkning som ikke har noen naturlig plass i samtiden.

I heldigste fall finner Afrika en vei som ligger et sted mellom det tradisjonelle, kulturelle sosialdemokratiske likhetsideal og en forherligelse av lokale kulturtrekk som i virkeligheten ofte løfter frem nøyaktig de samme romantiserte verdier. Mot (utøvet på gitte måter), unikheter, kamp mot natur og gjerne et storsamfunn, er typiske verdier som det er lett og samle seg om – ofte med lite heldig utfall.

Jo færre reelle forskjeller det finnes mellom folk, desto flere skapte forskjeller må etableres eller dyrkes. Slik oppstår eller opp-

rettholdes en usunn selvforståelse, være seg i Kenya eller på Finnskogen.

Det er både en glede og en verdi forbundet med muligheten for å bevare en historisk selvbevissthet. Det skal ikke glemmes at den norske historie består av mer enn danske og tyske embetsmenn og at det er mange som har stått for våre moderne folkeforflytninger.

I vår tid kan det være fristende å identifisere seg med befolkningsgrupper som står i en helt egen posisjon med hensyn til tap av materielle og ideologiske verdier. Urbefolkninger som samer, australske aboriginere og amerikanske indianere, har helt til vår samtid vært utsatt for manifest undertrykkelse, ofte i områder der de selv har vært og er i flertall, men hvor det faktisk praktiseres en annen kultur enn minoriteten(e)s.

Drømmen om å kunne fortelle en like «spennende» historie som aboriginerne, tar kanskje ikke alltid hensyn til at det spennende i virkeligheten er underordnet en sørgelig sosial hverdag. Den skal ingen misunne noen.

Og ingen skal drømme om å bli ført ut av sitt slaveri av en lokal Moses.

Turbminoriteter for turbotider?

All historie produserer urett. Vi ser mange eksempler på at å gjøre opp for ekstrem urett i en annen tid produserer ny urett i vår egen. Det åpenbare eksempelet her er selvfølgelig Midt-Østen-konflikten. Men vi har også vår egen urett å ta av; romanifolket, sliterne fra arbeiderklassen, arbeidsinnvandrere, kvinnene ... skogfinnene, er alt sammen grupper som et større samfunn har kjørt over. Overgrepene kan ha rammet et helt kjønn, eller en liten gruppe av befolkningen. Noen ganger har samfunnet bare kjørt videre, og gitt for eksempel den tradisjonelle arbeiderklassen en rimelig mulighet til å begynne å reise seg. Andre ganger har samfunnet først rygget tilbake et par ganger, slik romanifolket for eksempel har vært utsatt for det.

Spørsmålet er: I hvilken grad gjør vi opp for denne uretten ved i dag å pleie vår ulikhet, og på hvilket nivå skal slik ulikhet pleies? Går vi rett og slett for langt i å understreke forskjellene mellom oss?

Når den «historiske minoritetens» historie fortelles med den undertryktes røst erverves en moralsk tilleggsautoritet. I Norge blir historiske minoriteter ikke bare «mer norske» enn andre minoriteter. De representerer nærmest noe som er *mer norsk* enn hva majoritetsnordmenn flest evner å formidle.

Retten til betegnelsen «historisk minoritet» knyttes til noe kvalitativt som skiller den aktuelle minoriteten fra andre minoriteter. Det «historiske» peker her mot en egen type «norskhet», en norskhet med en egen moralsk status. Man forstår at denne status er forbeholdt de få.

Slik plasseres våre ny-gamle minoriteter, våre *historiske* minoriteter seg på toppen av et hierarki. Ikke bare på toppen av et minoritetenes hierarki, hvor bunnen utgjøres av nye minoriteter uten samme historisk pondus, men på toppen av et hierarki av rettighetshavere til sannheten om hva Norge er. Derfra er ikke spranget langt til selve det *sanne* og det *gode*.

Minoritetenes hierarki

Minoritetenes tyranni – og hierarki – kan utvides. På toppen finner vi minoriteter som formidler, eller i hvert fall har formidlet typisk norske verdier (!). På neste steg på pallen kan vi plassere en del minoriteter som er så store og synlige at de tilraner seg plass, sånn som grupper blant pakistanere og andre nyere innvandrergupper.

Disse gruppene aksepteres generelt som en egen minoritet, selv om de oftest tildeles autoritet på negative arenaer. I lag med innvandrergjenger, prostituerte og latterliggjorte mullaer, kan vi også plassere problembarna de handicappede.

Så har vi minoritetene som store grupper

nordmenn ikke en gang vil erkjenne at finnes. Her er de homofile et godt eksempel. Når ekte skogfinske gubber virkelig blir opprørt, spytter de en gang på bakken. «Homofili» er noe så unaturlig at det fortjener minst to spytt på bakken. To spytt til ære for ordet homofili. At det til og med finnes en virkelighet bak ordet, har de ekte og historiske skogfinner som måtte finnes, knapt spytt nok i kjeften til å ta innover seg.

de som tilbys er mørkhudede og de derfor ville få en dobbelt belastning. Når han har vært far en stund til, vil han kanskje oppleve at måten han er far på er den eneste og beste måten han kan beskytte sitt minoritetsbarn.

Jeg skulle tro at det paret som bryter opp fordi de ikke vil sette eventuelle blandingsbarn til verden, ikke vil være ettertidens helter. Og det er jo helter (historiske) minoritetsfortellinger nettopp bygges opp omkring.

I land som India og Kenya handler sosial opprørstenkning nettopp om mulighetene for å bli kvitt rigide grupperinger av befolkningen.

I dette er de til gjengjeld i godt selskap med skoginger flest.

For omkring 25 år siden holdt Arbeiderpartiets Grete Berget et følsomt innlegg mot at homofile skulle få adoptere barn. Åstedet var et årsmøte i AUF, Grete Berget hadde en posisjon som stoppet forslaget i sin spede begynnelse. – Tenk på barna, manet Berget fra talerstolen. – Tenk på barna!

Det groteske argumentet, som lever i beste velgående, er at man ikke skal utsette mennesker for de belastningene omverdenens fordommer påfører dem! Veien fra denne tankegangen til en overbevisning om at homofile, svarte og jøder rett og slett har det best hvis de ikke finnes, er ikke lang.

Homofile har fremholdt at dette argumentet, «tenk på barna!», rammer barna som allerede lever med homofile voksenpersoner. Men argumentet rammer i virkeligheten alle barn og voksne som ikke passer til – er tilpasset – den til enhver tid rådende forventning. Det har levd bastarder, niggerunger, jøder og handicappede i mange samfunn. I VG sier Arve Juritzen at han ikke ville adoptere barn, fordi

I det moderne sorteringssamfunnet henvises det til at det ikke er noen rett å få barn. Og det i et samfunn som bruker overveldende beløp på å pleie og dyrke frem denne retten, for noen utvalgte. Samfunnenes kategorisering er, på tvers av alle idealistiske eller lugubre intensjoner, blant de mest forstemmende fenomen vi lever med.

I nær fremtid vil de kjønnene vi i dag kjenner ha opphørt. Identiteter, legninger, ja, til og med fysisk, vil på godt og vondt få nytt innhold – fortelle nye historier. Kjønnene vil få følge av hudfargene, som også vil opphøre, og som med sine nye sjatteringer vil fortelle oss andre historier enn de vi hører og vil høre i dag. Og minoritetshierarkiet vil forhåpentligvis i enda høyere grad enn i dag ha utspilt sin rolle.

Fra «hvit» til Svart

Selv vokste jeg opp som del av en hvit kultur, en kultur jeg totalt måtte omfortolke da den begynte å behandle meg som svart en gang i 1980-årene. Til tross for velmente små offent-

lige kampanjer som «JA til et fargerikt fellesskap», begynte det offisielle Norge å formidle holdninger som snart skulle gjøre det direkte farlig å være nordmann med «ikke-typisk norsk utseende».

Som svært ung kvinne ble jeg relativt sentralt plassert saksbehandler i Landsorganisasjonen i Norge, LO. Da jeg sluttet var jeg, selv etter mange års ansettelse, fortsatt ung. Jeg sluttet slett ikke i unåde. Men med meg hadde jeg fått noen erfaringer som ikke på noen måte passet inn i den ideologiske overbevisning som hadde brakt meg til LO. En overbevisning som jeg hadde vokst opp med og næret meg av som var den ursunn og eksklusiv hoppemelk fra frittlopende hester på enorme og frie enger.

Melken jeg fikk i LO skulle snart vise seg å bli av et annet slag; mer som kumelk fra kraftfôrmete dyr på bås. LOs melk tok snart smak av den rådende sosialdemokratiske ideologi som, i hvert fall i praksis, medfører at svarte og hvite forskjellsbehandles.

Men den unge sultne kroppen drakk begjærlig: Ansvaret vokste, etter få år hadde jeg blant mange utadvendte oppgaver også oppdrag i utlandet. Jeg representerte sosialdemokratiet til lands, til vanns og på businessclass. Helt til jeg kom hjem fra et utenlandsmøte en alminnelig ettermiddag. Uten likevel å få komme hjem. Jeg var for mørk i huden. Jeg måtte tas til side av grensemyndighetene på Fornebu. Jeg måtte besvare spørsmål. Tåle å bli latterliggjort. Tåle å forstå at det rett og slett ikke var naturlig å oppføre seg så naturlig når man er noe unaturlig. Tåle å forstå at jeg er svart. I sosialdemokratiets Norge.

Den sosialdemokratiske solidariteten viste seg å være av et slag som forutsetter likestiltethet *gitt* nærmere bestemte kriterier. Disse kriteriene inkluderte blant annet ikke en mørkere hudfarge, eller slike forhold som en slik hudfarge kunne antas å fortelle om.

Jeg fikk erfare at den sosialdemokratiske solidaritet eksisterte på den ene partens premisser, den parten som ble ivaretatt av LO-

organiserte tolltjenestemenn, med en høyst usolidarisk fremferd.

Det kunne synes som om den norske sosialdemokratiske solidaritet eksisterer på givernes premisser. For meg kom norsk solidaritet til å fremstå som en eksportvare, av et slag som forutsetter at den eksporterte vare benyttes i henhold til bruksanvisningen. Det vil si at solidariteten forutsetter at våre, nærmere bestemt det sosialdemokratiske samfunnets, modeller tas imot av Dem. Når de er Der.

I det nye verdenssamfunnet er det mange som blir servert nye utfordringer. Mens Senterpartiet fortvilet forsøker å beskytte sin gode norske mat, forsøker andre å beskytte de gode norske arbeidsplassene. Mens atter andre forsøker å beskytte den gode norske kultur.

Selv erfarte jeg at den som ikke lenger får, eller ikke kan påta seg, å synge med majoriteten, må finne noen å synge med. Hestene gjør det også sånn; hvis føllet blir hingst og ikke får være med i gruppa må det finne en ny gruppe. Tiden for å næres av arbeiderbevegelsens avkom var forbi. Tiden for å identifisere seg med majoriteten kunne tilsynelatende aldri komme tilbake. Som mange i samme situasjon kom jeg på leting. Det skjedde på akkurat samme grunnlag som de senere store grupper av såkalte innvandrerkriminelle: utestengning. Min bakgrunn var tilfeldigvis slik at alternativet ikke var å etablere seg i noe virkelig mørke. Men lyset som jeg heldigvis fortsatt bar i hånden, måtte jeg fra nå av beskytte med min egen hånd.

De ahistoriske minoritetene

Dagens hierarki er i beste fall komisk: Da jeg endelig hadde begynt å slå meg til ro med å være del av en minoritet – Gud vet hvilken, men det var en av dem uten ære – blir jeg tilbudt medlemskap i en annen minoritet, nemlig den skogfinske! En slik minoritetsstatus får man ganske enkelt ved å flytte til Finnskogen.

Hvis jeg i stedet for å trekke meg tilbake på Finnskogen hadde slått meg til i en bygård i

Oslo, en bygård med en levende og aktiv for eksempel pakistansk minoritetskultur, hadde min formelle (minoritets)status forblitt uendret. Da hadde jeg i skinn og (på grunn av samfunnets valg på mine vegne) i sinn, forblitt en del av de minoriteter som Norge ennå ikke har oppfattet at det vil ha. Når så skjer skyldes det åpenbart ikke at det er typisk norsk å være godhjerta.

Siden jeg flytter til Finnskogen, hvor det eksisterer spede rester fra en kultur som var typisk for en finnskættet bosetning, endrer jeg min status fra å bli behandlet som uønsket til å bli del av noe «historisk». Nasjonal og historisk! Kan det bli bedre!

Som en presisering skal jeg nevne at min tidligere minoritetsstatus jo ikke hadde oppstått som et kulturelt faktum knyttet til måten jeg levde på, men som et visuelt fenomen i blikket til Norges majoritetsbefolkning. Absurd nok var det kulturelle opphav som jeg hadde vokst opp i identifikasjon med, så tradisjonelt ruralt, og når sant skal sies nærmest historisk, at en god hvit nordmann kan blekne. Trolig har en tollfunksjonær med oppvekst i en blokk i Oslo langt hyppigere befatning med mørkhudede enn jeg hadde det der jeg grodde opp fra noen gråmalte kjøkken-gulvplanker i indre Hedmark – hvor stortærne kilte seg fast i hjemmebrentdunken under kjøkkenbordet, når ikke mellomrommet mellom tennene ble enda større på grunn av istapper som fikk god tid til å sprengte seg plass i løpet av en fire kilometer lang og ensom vinterskolevei.

20 års brytningstid

Men hvis min hudfarge som plasserte meg utenfor det store fellesskap, tilfeldigvis i stedet kunne blitt knyttet til en «fremmed» kultur, for eksempel en pakistansk, for å holde oss til den, så hadde jeg ved å flytte for eksempel til Finnskogen fortsatt blitt presentert for følgende budskap: Den pakistanske minoriteten som jeg representerte, er å betrakte som

underlegen andre minoriteter, her den «skogfinske» (i parentes nevnes at jeg skulle tro mange unge nordmenn er vel så fortrolig med den «fremmede» pakistanske kulturen som med de mange historiske kulturer fra landsbygda i Norge).

Norge hadde kommet til 1980-tallet og var på vei inn i den lange brytningstida; på vei inn i et samfunn som vi i 2004 ennå ikke er fortrolig med. Det eplet som hadde blitt holdt frem for meg ble pusha av en slange som hadde levd ganske usynlig i et sosialdemokratiske Paradis. Slangen, ikledd kongeriket Norges forskjellige tjenesteuniformer, krevde at jeg skulle ta en bit og bli en del av «De nye minoritetene», dem som vi for eksempel forbinder med den moderne arbeidsinnvandring.

For meg ble bokstavelig talt en dør åpnet inn til et rom hvor man må vise fram kropp og bagasje fordi man er mørk i huden. Inn med deg du som kommer her og kommer her, med hudfarge nok til et helt dalstrøk innafør!

Bak denne døren var det åpnet en større dør – til et rom hvor man finner de identiteter som ikke baserer seg på hva man er, men på hva man *ikke* er.

Å bli plassert utenfor skaper et sår. Det er salt i såret å bli plassert utenfor på grunnlag av det man *ikke* er. Dette er erfaringer som er forankret i følelser, og ikke i praktisk kulturutøvelse, eller andre mer og mindre objektive fakta. Slik kan man også si at det viktigste ved å tilhøre en minoritet er en personlig og ikke en kollektiv erfaring. En trøst kan det altså være at selv om ivrige offentlige tjenestemenn i lovens navn handler på bakgrunn av banale objektive fakta som hudfarger, så fortsetter reisen, eller den starter, på bakgrunn av en følelse som ingen tjenestemann kan pålegges å tildele noen. Ei heller frata.

En nasjon av minoriteter

Med tiden vil en rekke nye minoriteter, enten vi vil det eller ikke, unektelig opparbeide seg «historiske» posisjoner. Det kan synes som

om dagens sjenerøse minoritetsbegrep, som postulerer heroisme og moralsk eiendomsrett, likevel ikke kan forbeholdes oss selv.

Men kanskje vi i fremtiden likevel slippe å etablere ytterligere noen hundre historiske minoriteter. Kanskje kan vårt samfunn klare å la kulturer og fremtredelsesformer utfolde seg mer fritt og fortløpende, med den konsekvens

sett; min dypeste respekt for de få som har drevet frem noe de tror på! Men det samfunnet som en gang undertrykket disse «historiske minoritetene» finnes ikke lenger: I dag er det nye minoriteter som også rent praktisk utsettes for en helt annen grad av undertrykking enn flertallet av og innen de grupper som kvalifiserer som historiske minoriteter.

Dagens minoritetshierarki innebærer i beste fall at vi har tatt et skritt tilbake. I verste fall benytter vi biologiske kriterier som klassifiseringsredskap.

at de forskjellige kulturene blir mindre opp-tatt av å etablere seg som historiske rettighetshavere.

I spørsmål som omhandler klassifisering av mennesker, er fallet svært dypt hvis man trår feil. Skrittene over i en rasemessig klassifisering av mennesker er så kort at øvelsene utøves på line. Interessant nok har nettopp spørsmålet om hvilke kriterier som skal legges til grunn for at man skal «være same», vært et standardeksempel innen definisjonslære ved norske universiteter. Spørsmålene er delikate nok når det gjelder samene, en minoritet som praktiserer både språk og kultur, og hvis identitet er levende og samlende.

Dagens minoritetshierarki innebærer i beste fall at vi har tatt et skritt tilbake. I verste fall benytter vi biologiske kriterier som klassifiseringsredskap i norsk kultur- og samfunnsliv.

En gang var ideen å hegne om utvalgte livsformer som var i ferd med å forsvinne, eller som rakk å forsvinne helt, kanskje god. Uan-

Når har de «nye» minoritetene blitt historiske? Når de også er ufarliggjort og egentlig representerer det bestående? Når de også i virkeligheten uttrykker noe som for lengst er «norsk»? Når de også språklig og administrativt tar opp i seg undertrykkingen av Det andre?

Selv er jeg så komfortabel at jeg jammen tror jeg velger på øverste hylle.

– Den, takk, gi meg den merket Skogfinne! Ja da! Jeg tar den om den så ikke er på salg.

For faktisk har også jeg skogfinsk blod så det holder – en fortelling som drukner i det brune. Men med barnet mitt, som jeg har med en ekte skogfinsk aktør, forholder det seg motsatt. Drittungen skjuler faktisk et helt afrikansk steppelandskap, bak en feig, hvit hud.

Den i familien som av blod er renest finne, barnets far, er den som oppholder seg minst på Finnskogen. Hvem av oss som er igjen som er mest skogneger eller mest buskfinne, kan man bare lure på. ●

Adelheid E. Seyfarth
Gulbrandsen

Tateroppgjøret: pyntet offer, skjult sannhet

Myndighetene er i full gang med å skrive ut falske sjekker til taterne. En ting er at sjekkenes kroneverdi er lav. Verre er det at overgrepene som sjekkene skal betale for, knapt betjener avdragene på Norges nye og voksende moralske gjeld. Nå forgjelder vi oss til andre grupper. Trygt lent mot gamle sannheter.

Vår felles harme over overgrepene som taterne ble utsatt for, tar ikke opp i seg spørsmål som kompliserer raseriet:

Likheten mellom historiens tvangsmidler og de metodene som fortsatt benyttes for å gjøre oss alle til gode nordmenn i dag, berøres ikke.

Vi er ikke i stand til å ta et felles ansvar for overgrepene, og stimulerer i stedet vår selvtilfredshet ved å forakte offentlig ansatte som fjernet taterbarn fra foreldrene sine. Hvor ofte det faktisk kunne være god grunn til å fjerne barna, og i så fall hvorfor, blir det ikke spurt om.

Midt i «oppgjørets time» produseres skjebner som gir publikum de fortellinger det vil ha.

Reisende? Hvor da?

Og det er ikke blitt igjen mye tid til å spørre hva det norske folk har å si om taterne – i dag.

Hva mener for eksempel dagens alminnelige hedmarking om «de reisende»?

Bilen fraktet meg ut til sambygdingene mine. Der ute, ansikt til ansikt, rev jeg frem problemstillingen: Hva synes vi om de reisende i dag, nå som vi vet så mye bedre enn vi gjorde før?

– Reisende ...? Hvor da?

Butikkmannen glipper med øynene. Selv ser jeg saken min fordufte over reolene med varer merket «Godt Norsk». Tenkte jeg det ikke! Spørsmålet er for lengst gått ut på dato. Hverdagstaterne er så integrert at de er borte.

Eller var det assimilert ...? Vellykket må det i hvert fall ha vært:

- Den kulturen, du vet, til det folket som pleide å reise.

- Nei da, jeg reiser ikke mer jeg! Pendlinga er over nå. Kjerringa ville ikke mer.

Han setter fra seg en pappeske med varer. Passer på at de blir stående slik at det lille røde, hvite og blå flagget vinker pent til kundene. Så vil han tasse videre. Men veier i Hedmark er lange og svingete.

- Taterne da ...? hveser jeg.

- Å, du mener sånne nesten som sigøynere? Butikkmannens rygg blir rettere. - Ja, vi er jo innflyttera da. Så jeg vet ikke hvor slike er engang. Men sønnen vår sier at han har sett dem på skolen. De står bare for seg selv - i en krok - og så passer man veskene sine for dem!

Ja vel. Ut på ny kjøretur, nordover blant de vene, duse Solørgrendene. Mens sola står som høyest finner jeg en kjenning, en vakker norsk dame, uten melkespann, men med ny permanent: - Taterne, hva synes vi om dem?

- Hva er det du driver med nå da? blir jeg spurt. - Tatera, de er vel som de alltid har vært. Nå får du snart skrive om noe hyggelig. Nå som det snart er sommer og alt!

- Du ville ikke like at datteren din giftet seg med en tater, altså?

- Nei, svarer den aktive lokalpolitikeren og kommunestyrerepresentanten fra SV, - det ville være forferdelig!

- Hvorfor det?

- Blir det brudd, så har du dem på nakken alle sammen.

Bekymret berører hun permanenten sin.

- Og blir det ikke brudd?

- Ja, da har du dem jo i hvert fall på nakken ... forstår du vel?!

Den tatersmaken, du veit!

Tilbake til kommunens sentrum, Kirkenær:

- Taterne ... jeg har aldri hatt noe imot dem, jeg! svarer en ryddig representant for Arbeiderpartiet: - Selv blant dem finnes det folk. Og

de skal ikke lide fordi flertallet av dem ikke er det! Hva slags solidaritet skulle nå det være!

Til slutt har jeg til sammen innpå ti svar: Hvert eneste ett er fra resignert kritisk til sterkt fordømmende og hetsende til «taterne». Men kanskje har det likevel vært en utvikling i holdningene som finnes blant mine sambygdinger. For 20 år siden kunne godtfolk avgitt de svarene jeg her har sitert, og vært stolte av det de sa. I dag er situasjonen at hvis den spurte tror at svarene skal *brukes* til noe, eller kan tilbakeføres, blir samtalene knoklete. De ekte tankene om temaet må skravles frem mellom kjenninger. Om hedmarkingen ikke er så hardt smittet av den politiske korrektheten som farer over byene med dødelig virkning, så vet man da litt om hva man til enhver tid kan si høyt. Og nå for tiden kan man ikke si hva man faktisk tenker om taterne.

Fortsatt er man fornøyd med å kunne distansere seg fra taterne. Men nå ligger det i kortene at svarene må anonymiseres. Lesere som tror de kjenner igjen noen tar derfor feil. *Ingen* av de som siteres her kjenner hverandre.

Bare en person, «Stina», holder fast ved det hun virkelig mener:

- Taterne? Å ja ... Hun tenner seg en røyk.

- Kjenner du noen kanskje!

- Nei, *de* har ikke jeg noe greie på!

- Du vet ikke hvordan de lever nå?

- Nei, jeg vet ingen ting om taterne, jeg!

- Tidligere pleide de å kjøre sånne kassebiler ...?

- Ja, store biler, det har dom ennå! De skal jo få med seg alt rasket sitt.

- Rasket?

- Ja, de farer jo rundt og rasker med seg det de finner. Helst det som er glorete. «Tatersmaken», veit du.

- Så du mener de stjeler?

- Ja, hvor skulle de ellers få skramlet sitt fra?

- Hvis den lille datteren din kom til å gifte seg med en tater så ville du ...?

- Nei, det måtte være greit, det (hun tar et magedrag av røyken). - Jeg er tater selv, jeg.

Tenkte nok at folk hadde begynt å skjønne det, men så fant jeg ut at jeg kunne holde meg mye inne.

– Så foreldrene dine er tater?

– Pappa er. Han prøver til og med å være stolt av det, han tullingen, men jeg får han til å grine, jeg.

– Hvorfor det?

– Fordi han er en alkis og svikta oss alle sammen.

– Men du sa ingenting først?

– Nei. Hun ser i taket. – Men så hadde du jo funnet det ut, så da så. Den tullingen! Greier aldri å holde kjeft om noe.

– Men jeg visste ikke det, jeg!

– Jasså. Hun er mørk i ansiktet som er ti år for gammelt.

Men ikke lenge etter kommer «Stina» kjørende på den store veien. Blid. På flytter'n!
– Hælvete heller. Ikke noe poeng å gro fast.
– Fikk faen meg med alt rasket mitt i samma slengen denne gangen!

– Rasket ditt?

– Det heter det når du er tater! Sa jeg ikke det? Går faen meg ikke an å henge med leppa! En får tabletter mot slikt.

Vi som kjenner tater'n på gangen

Taterne lever i konsentrasjoner som er spredt utover i landet slik at kulturene kan variere for eksempel mellom «kysttater» og «skogtater». For skogtaternes vedkommende finner vi kjerneområder for denne kulturen i Hedmark fylke. I Hedmark er blant annet Solør spesielt begunstiget med tater. Tettstedet Namnå i Solør er kjent for å kunne skilte med mange tater blant sin lille befolkning.

Dette handler først og fremst om minoritetsgruppen «tater». Men også «sigøynere» omtales ofte som «reisende».

Sigøynere kan anses å ha sin opprinnelse i Nord-India. Grupper av nomadiske folk vandret eller ble drevet ut fra disse områdene i flere perioder fra tidlig middelalder. De kaller seg selv Rom og er spredt over store deler av

verden. «Tater» er en gammel betegnelse for sigøynere. De fleste romfolk i Norge kalles tater. De er dels blandet med nordmenn av annen etnisk opprinnelse og de har vært her i mange generasjoner. De som kalles sigøynere i dagens Norge er stort sett sene innvandrere til Norge og utgjør en langt mindre gruppe enn «taterne», som for eksempel NRK omtaler som en gruppe på ca. 3000 personer.

Flere sider ved disse spørsmålene er omdiskutert, til dels omstridt. Betegnelsen «tater» oppleves av mange som sårende, en reaksjon jeg både som medmenneske, som solung plassert i en språklig tradisjon, og som «neger» har dyp ydmykhet for. Denne gangen har jeg likevel valgt å bruke ordet – men uten å være trygg på at det er riktig.

Tater omtales også som «romanifolket». For den alminnelige solung er det uttrykket fremmedgjørende for en folkegruppe man alltid har hatt omkring seg. I dagligspråket, her i et av Norges kjerneområder for taterkulturen, eller restene av den, brukte man gjerne uttrykket «reisende» hvis man ønsket å demonstrere en positiv eller ikke-diskriminerende holdning til «taterne». Det ønsket man stort sett ikke. Langt mer fortrolig både var og er solungen med ord som «taterstreker» eller å være «taterkjint». Og det er jo uskyldig? Tja, for den som kommer utenbygds fra høres dette kanskje ut som noen pussige små formuleringer. Virkeligheten innebærer at den som er stemplet som «taterkjint» vil være uaktuell for mange oppdrag, kanskje vedkommende ikke en gang vil få seg «negerarbeid».

Ulv, tater og brannhemmere

Jeg er fra Namnå. I en tidlig variant av den politisk korrekte familie kunne jeg glede meg over at verden besto av flere enn Gunn, Gry og Camilla. For Sandra, Rosita og Kajsa var også der, og når jeg fortalte hva Sandra hadde gjort og ikke gjort, ble ikke fortellingene slått til jorden med et hvesende «du veit, tatra!»

Det fantes også namnåskninger som gan-

ske enkelt bare var reale mot taterne. «Mot taterne» – for det var uansett Dem og Oss, selv lenge før dette språklige motsetningsparet ble en viktig del av norsk selvforståelse.

Men alt i alt var folk flest slett ikke redde for å minne hverandre på at Namnå var belembret med to likeverdige katastrofer: distriktets søppelhull og taterne.

Det er ikke lenge siden salget av et hus i Grue i Solør ble stoppet fordi kjøperen var tater.

I grensefylket Hedmark finner vi både tatere, sørsamer og skogfinner, og med det huser fylket tre av historiske minoritetsgrupper. Samenes rettigheter, som urfolk, ivaretas især av FNs organer, de andre minoritetenes interesser skal Europarådets organisasjoner ta seg av. Hjelp utenfra kan trengs, for Hedmark består også av kommuner som er blant de fattigste i landet. I henhold til flere statistikker er Hedmark fylket med færrest kvinner i inntektsskapende arbeid i hele landet. Tømmerprisene er blitt mer uforutsigbare enn været, som til gjengjeld i perioder har vært unaturlig stabilt varmt. I fisken finner hedmarkingen nå brannhemmere og kvikksølv. Mens skogen skal huse de store rovdirene. Befolkningen på sin side vet ennå ikke hvem som skal utgjøre vertskap for disse dyrene, og imens lager ulv og bjørn seg matpakke selv. Og hvordan har så hedmarkingene flest det inni seg? Tja. Samtalene ovenfor dokumenterer ikke fortiden, men samtiden.

Rent praktisk, kan man så innvende, vil det i mange sammenhenger ikke lenger være relevant at man er tater, selv i de områdene som kan synes å være preget av slike holdninger som sitatene viser. Men holdninger er ikke kjøledyr. Holdninger er bruksdyr; vi kan godt

bare ha dem i perioder, men blir det nødvendig, så finner de sin funksjon igjen.

Det er ikke lenge siden salget av et hus i Grue i Solør ble stoppet fordi kjøperen var tater. Når kjøperen som avvises er en nordmann som også er tater, kan ingen skyldes på at språkbarrierer eller andre fremmedkulturelle trekk kan belaste naboene.

I et lokalsamfunn er det nesten umulig å skjule opphavet sitt. Et helvete å være huslaus. Men aller verst er det kanskje å vokse opp med «rasket sitt»?

Dansende bjørner

Ovenfor møtte vi hedmarkingen av i dag. Hva med pressen, mediene?

Fortsatt er tatere, reisende, sigøynere, mytisk-mystiske nok, men *samtidig* nær nok kulturelt og fysisk til at norske ukeblader finner det interessant å presentere «det reisende folket» over tre sider. I ukebladet *Allers'* fjerde januarnummer av i år har Ellen Wisløff Hovind og Marianne Ruud Hagen et «eksklusivt møte» med «en selvoppnevnt kongefamilie» som giftet bort sin 14-årige datter. Denne opplysningen står i rødt over bildet av familien. Og bryllupet? En «internasjonal skandale.»

Allers' oppslaget presenterer sigøyneres kultur mer nedlatende og innforstått foraktelig enn noen fra Namnåkrysset kunne ha tenkt det ut:

Hva er vi villige til å betale for et russisk, blomstrete sjal? 200 euro (...)? Vi berører forsiktig

det blomstrete, syntetiske stoffet, vel vitende om at intervjuet ikke har begynt (!), og trøster oss med at forestillingen er så glimrende at det er verdt prisen, tross ydmykelsen over å bli lurt [var det lurt reporteren ble, reporteren har jo tvert om gjennomskuet våre dansende bjørners forestilling? *forf.anm.*]. Dronning Marika er svært fornøyd med handelen som ikke blir avvirket før hun forsøker å selge svigerdatterens sjal og protestene går i taket. Innen dagen er omme har alle i familien hørt om salget, og ler godt. Kongen selv ser en smule beskjemet ut når (hans datter) Ana-Maria smilende forteller historien, men tar et godt tak rundt sin kone og klemmer henne leende når vi kommenterer hennes gode forretningssans.

Denne teksten finner vi altså i et av Norges største ukeblader i 2004.

Det latterliggjørende «dronning Marika» om familiemoren er del av den ironiserende og nedlatende omtalen av familiens «kongestatus». Det ekstra interessante er at sigøynere i kraft av å være (her vulgærfremstilte) sigøynere ikke anses verdige posisjoner som vi gjenfinner i vårt eget samfunn. Alt i alt fremstår oppslaget som at sigøynere mangler den type *menneskelig* og ikke har den kongelige verdighet som skal til for å inneha (slike) posisjoner. Det er i så fall en rasistisk tankegang.

– Den tullingen, jeg skulle ikke kalle han faren min en gang, gjentar unge Stina for seg selv. Så blar skaptateren Stina videre til ukebladenes uoppnåelige storbyferie, langs europeiske shoppingruter hvor sigøynerbarna er ryddet unna.

Perler for ukebladsvin

Min politisk bevisste familie var visstnok den første på Namnå som inviterte hele klassen, inkludert Dem, i barneburdsdag. Barneburdsdag var i seg selv ikke hverdagskost på Namnå på 1960 og 1970-tallet. De kom! Til min fortvilelse bidro det til at taterne alltid vinket når de kjørte forbi med kassebilene sine.

Men politisk korrekthet betyr ikke at man *omgås*. Først i voksen alder har jeg fått gleden av å være mye sammen med mennesker som ikke studerer tatere av den ene eller andre grunn, men som faktisk er del av den lille rest ekte og samtidig ordinær taterkultur her i Hedmark. Flere venner som ikke selv er tatere lar seg i fullt alvor spå i gruten etter at de har kjøpt (vi bruker egentlig uttrykket «å handle med») gjenstander av tatere.

Å være – eller se seg som – bærer av overnaturlige evner plasserer grupper av befolkningen i en annen *kontekst* enn befolkningen for øvrig. Slik annerledeshet kan ha både (tilsynelatende) beskyttende og ytterligere negativ stigmatiserende virkning. I en krevende førjulstid beroliger spåkvinnen «Jorunn» oss den 13. desember i fjor med at hun kan fortelle oss hva fremtiden har på lur. Med sin annonse i Dagbladet plasserer Jorunn seg i en sammenheng hvor storsamfunnet ikke har noe imot å se henne. Jorunn «er fra taterslekt og spår deg på ekte vis». Som spåkvinne truer hun ingen seriøs institusjon eller enkeltperson.

Politiske endringer i Øst-Europa er en årsak til at mange «reisende» igjen befinner seg på veiene, rundt om i Europa. Kanskje kan tradisjoner og kunnskaper som sto for fall i blant annet den norske taterkulturen, og følgelig i den norske kulturen overhodet, få en revitalisering? Om ikke annet så til stor glede for vennene mine, som fortvilet registrerer at både materielt og åndelig tatergods blir stadig vanskeligere å få fatt i. For øvrig er det de blant vennene mine som omgås tatere som også kjøper flest ukeblader. Ukebladenes småborgerlighet ovenfor tater- og sigøynerkulturer er perler for svin.

Kan hende vil fremtidens *norske* kongeverdighet ikke kunne bestå av en okkult og uttillgjengelig spesialforbindelse med en Gud som leier husrom av en norsk statskirke noen få dager i året? Kanskje vil et fremtidig flertall av det norske folk like gjerne ønske seg en konge – eller en president – som er flink til å spå i kort?

Diskriminering som forutsetning

Vi kjenner det fra andre minoriteters historie: Forskjellige tvangsmidler har vært benyttet i mange sammenhenger i den norske nasjonsbyggingen. Mang en maktøver har sett omreisende gruppers levemåte som en alvorlig utfordring mot lov og orden, og dette krevde mottiltak. Skattelegging, kartlegging og hardhendt håndtering er pilarer i byggingen av Norge.

I rapporten *Storsamfunn og minoritet* fra Norges forskningsråd, legger Bjørn Hvinden også vekt på denne siden ved historien. Hvinden fører politikken tilbake til slutten av middelalderen, om ikke lenger. Og politikerne samler seg bak forskerne. Ordet «fornorskningsspolitikk» flimrer nå igjennom den ene stortingsmelding etter den andre.

Vi kunne føye til at en praksis med mottiltak overfor grupper som ikke underordrer seg majoriteten fortsatt er til stede også i Norge, både direkte og indirekte. Generelt honorerer også den toneangivende pressen den sigøyner som tilpasser seg storsamfunnet. I år har vi særlig kunnet følge dette i Aftenposten. Ordnet skolegang med avlagte eksamener holdes frem som en seier for den enkelte. I *denne* sammenhengen er det sjelden oppportunt å vektlegge at skolegang på storsamfunnets premisser er vanskelig forenlig med en kultur som forutsetter stadige forflytninger.

Norge er svært langt fra å kunne gi de forskjellige minoritetsgruppene undervisning på deres egne premisser. Når det gjelder de nyere minoritetene avkreves de deltakelse på en skole som ofte står dem svært fjernt. At foreldre tar barna ut av skolen blir ikke tolerert. Ikke en gang når skolen delvis oppleves som et ideologisk og kulturelt overgrep.

Paradoksene står i kø: Diskusjonen om bruk av hodeplagg for jenter tar opp i seg egne problemstillinger, men ligger også tett opp til en diskusjon om hva som er allment godtatt. Slik tateres kleskoder kunne bli ansett for utilbørlige, blir i dag andre minoriteters måter

å kle seg på avvist. Før brukte alle taterkvinner et stort, mønstrete hodetørkle, som ble knyttet i nakken; på folkemunne «tater-tørkle». For to generasjoner siden brukte også de større taterjentene tørkle på skolen, i de periodene som de var på skolen, og ikke var på *reise*. De hadde også lengre skjørt enn andre jenter, brukte aldri langbukser, hadde lange fletter. Kort sagt skilte de seg ut på en «stigmatiserende» måte. I dag har tateres barn i virkeligheten de samme klærne som majoritetssamfunnets barn. Nå syns vi imidlertid det er svært så romantisk å intervju en tater med «tater-tørkle», helst med sølje på siden. Om et par-tre generasjoner er det kanskje den «muslimske» påkledningen som tilfredsstiller publikums hang til å la seg pirre av ufarliggjorte koder?

På en rekke områder avkreves dagens minoriteter, så vel som gårsdagens, en tillempling av sine kulturer med det siktemål at de skal tas opp i den dominerende kultur. På hvilke nivå kulturene virkelig skal og må komme hverandre i møte, blir for å ubehagelig å diskutere. I disse tider er det heller ingen som spør tateres talsmenn hvordan *de* tenker seg en reisende kultur i kombinasjon med alminnelig skolegang og arbeidsliv.

Tilpasningens ukunst

En svart venninne av meg har opptil flere ganger opplevd å få stukket til seg en mynt av fremmede, som takk for hjelpen hvis hun for eksempel har hjulpet noen med en tung veske. Det til tross for at hun har foretatt seg det hun kan for å bli hvit, både utenpå og inni. Skaptateren Stina er så vant til å bli mistenkt for tjuveri at hun til slutt omtaler sine egne eiendeler som (det stjålne) «rasket sitt.» Stina er svært mistilpasset det store lille samfunnet vårt, og slik vil det nok alltid være. I Norge har individ og samfunn inngrodd problemer med å håndtere forskjellighet, både sosialt og prinsipielt.

Den dominerende norske selvforståelse

har formidlet at den norske folkesjela elsker å klamre seg fast mellom bakker og berg. «Å slå seg til ro», til nød etter at man har tilbakelagt en Vei, skal være et etisk høyverdig mål for både grupper av befolkningen og for enkeltindividet. I mange sammenhenger blir for eksempel forskjellen mellom stedfaste kulturer og nomadisk pregede kulturer fortolket som et etisk skille som tar opp i seg avstanden mellom (norsk) moralsk og (unorsk) umoralske livsførsel.

Historisk sett har mange grupper i den norske befolkning ikke nødvendigvis slått seg til ro på et sted hvis det ikke har vært som konsekvens av en villet politikk fra makthavere og myndigheter. Men til tross for vår allmenne kunnskap om slike realiteter, og til tross for at det nå faller naturlig å vise til denne siden ved historien, slik for eksempel Hvinden gjør det, så ønsker Vi å oppfatte oss selv slik vi er blitt opplært til det. Nordmenn oppsummerer seg selv som en variant av Såmannen.

Andre sider ved vår kulturelle historie forblir krydder på enkle hovedretter av mektig og usunn selvforståelse.

Kongerikets forutsetning

I dag sitter vi gapende i sofaen – rystet over historiens overgrep mot tater. Kritikken målrettes ved at overgrepene knyttes til enkeltinstitusjoner, etater og enkeltpersoner.

Vi lager en vegg med not og fjær: undertrykking, tilsynelatende aksept, undertrykking, sensurert aksept. Det er slik og ikke ved undertrykking alene, vi holder det som kan true oss ute.

Det som truer, er en pluralitet som livsformen vår ikke står støtt nok til å tåle. Ikke økonomisk og ikke ideologisk.

Etterkrigstidens feilgrep overfor tater er kanskje mindre forunderlige enn den manglende kulturelle fleksibiliteten samfunnet vårt fortsatt er avhengig av å utøve. Både da og nå er overgrepene del av vårt samfunns struktu-

relle forutsetninger. Enhetsskolen, fastboenheten som premis, kjernefamilien, er eksempler på institusjoner som har samlet en blant verdens minoritetskulturer, den minoriteten som består av nordmenn. Dagens mangel på kulturell fleksibilitet kan lettere forstås når vi påminnes hvordan nordmenn en gang sto nesten samlet om drømmer om hvordan samfunnet skulle bli. Når minoriteter vender ryggen til slike samfunnsgoder, kan vi føle oss like hardt angrepet som andre grupper gjør når vi kritiserer deres religiøse symboler og praksis. Felles skolegang og en bolig som forutsetter slit, minner nordmenn om hvem de er og gjentar kjente eventyr om veien de har gått for å bli slik. For de fleste forteller folkeskolen og bureisningsbruket om mer enn leseferdigheter og tak over hue.

Mange blant dem som kjempet for at Norges befolkning skulle få like muligheter, kunne også ha nettopp det som motiv når de «hjalp» tater. Blant eksempler som kunne vært nevnt skal jeg på grunn av det vanskelige ved dette temaet, ganske enkelt nevne min egen bestemor. Min bestemor på Namnå var en av de tidlige politisk aktive kvinner i arbeiderbevegelsen. Mater familias i den politisk korrekte familie innehadde posisjoner som tilsier at hun utvilsomt kan ha deltatt på vedtak med konsekvenser som vår samtid rister på hodet over. Sikkert er det at hun i sin samtid hadde ord på seg for å være blant dem som «behandlet taterne ordentlig». Dertil utviste hun interessant nok et stort engasjement for andre av distriktets minoritetsbefolkninger, og hun var et «kulturmenneske».

At barn ble mishandlet på institusjoner forteller noe viktig om hvordan nordmenn kan være. Men den viktigste delen av historien er hvilke ideologier som la til rette for overgrepene. Forholdet mellom økonomisk og sosial likeverdighet i befolkningen, i forhold til muligheten for kulturell likestilling, er ikke blitt et påtrengende tema før de senere tiår. I det sosialdemokratiske Norge har annerledeshet vært som skjær i sjøen.

Når min bestemor syklet milevis for å delta på kommunestyremøter, i barnevernsnemnder og forliksråd, passet hun alltid på å la låvedøra stå åpen i tilfelle noen trengte ly mens hun var borte. Kanskje kan hun tilgis de vedtak arbeiderbevegelsens myndigheter på

da en kvinne plutselig sto i døren og sa at hun var hans mor.

Før premieren ble filmprosjektet blant annet kritisert i Romanifolkets Landsfor- ening (RFL) sitt medlemsblad: – Hvilket «miljø», spør «Leif», er det Frogner viser til,

Andre sider ved vår kulturelle historie for- blir krydder på enkle hovedretter av mektig og usunn selvforståelse.

forskjellige nivåer fattet. Hun ønsket at arbeiderbevegelsens likehetssamfunn også skulle beskytte taterne. Erfaringen med minoriteter var minimal.

Vi trenger en sosiologisk hermeneutikk som ser den levende taterkulturen med etterkrigstidens blikk, uerfarent som det var overfor det fargerike samfunn.

Men det forutsetter at vi tar et oppgjør med vanskelige sider ved det sosialdemokratiske og norske likhetsideal. Undertrykkningen da som nå besto av assimilasjon. En assimilasjon som på sitt beste unngår å bruke makt. Men som ofte forutsetter det.

I går ble jeg tater?

Karoline Frogners film *Tradra – I går ble jeg tater* som hadde premiere tidligere i år, lanseres som medisin i den felles katarsis som oppgjøret med behandlingen av taterne skal innebære. Filmen handler om Bjørn Granum som blir oppsøkt av «et taterfølge», hvorpå han i løpet av en begrenset mengde tid knytter svært mye av sin identitet til sitt biologiske opphav, som er «tater», og som han ble fjernet fra som nyfødt. Journalistene gjør mindre ut av at mannen faktisk har visst at han var tater siden han var seks år, enn hva han følte

når hun har oppholdt seg «i miljøet»? Og: «Hva er »et taterfølge« i dag?».

Gjentatte ganger før filmen lanseres forsøker blant annet medlemsbladet til RFL, *Fri som fuglen*, å reise interessante spørsmål. RFL er blant annet hovedrådgiver under etableringen av et Dokumentasjons- og formidlings- senter for taternes kultur og historie. Organisasjonen oppleves også som representativ for helt alminnelige, og «svært uorganiserte» tater, med et lite romantiserbart liv.

I tillegg til spørsmålene ovenfor poengterer andre, for eksempel i bladets syvende nummer året før filmen lanseres, at filmen rent innholdsmessig eventuelt dokumenterer en skjebne. Men disse interessante åpningene til svært verdifulle spørsmål griper ikke rikspresse og kringkasting fatt i, i stedet gjentas og gjentas Historien om den tapte sønn. Her demonstrerer imidlertid lokalavisen et av sine fortrinn: I avisen Glåmdalen, som utgis i Solør, kan man i filmens lanseringsperiode finne debatten som blant annet tar opp i seg krevende problemstillinger knyttet til det å være (tater).

Filmen kan også sees i lys av aktuelle problemstillinger omkring medias arbeidsform; på mange måter er den typisk for den økende mengde mennesker som med forskjellig (?)

begrunnelse får sin/en identitet i eller ved hjelp av media. Man kan føye til at slike identiteter kan sees i kontrast til det klassiske (hvite) individ som – gjerne tilbaketrukket – pleiet frem sitt Selv.

I går ble jeg tater er langt unna å være ment negativt stigmatiserende. Og det er kanskje heller ikke dens effekt. Selv om den vanlige solung, de få som setter pris på taterne og de mange som jeg siterte ovenfor mest har latt seg provosere: Spørsmålene er de samme: «Hva er liksom et taterfølge i dag, da?» Og: «Hvorfor skal de der inne gjøre ting annerledes enn de var?»

Den tredje vei

Filmens hovedperson får nytt, blått taterblod. Hva mer? Ny identitet? Hva annet inneholder begrepet 'identitet' enn «tilknytning»? Filmens hovedperson var tilknyttet noe og noen. Nå er han (også) tilknyttet noen annen og noe annet. Han ser seg tilknyttet en gruppe, som i dette tilfelle er «taterne».

Men filmens virkelige misjon kunne kanskje være å åpne for generelle spørsmål: Hvis vi igjen tar historien i bruk, plasserer Bjørns skjebne seg i en tradisjon hvor barn har vokst opp i avstand til sine biologiske foreldre med svært mange innfallsvinkler. Hos Snorre møter vi det norrøne samfunns typiske fosterbarn. Opp igjennom historien har familier med mer og mindre dramatisk fortegn latt ungene sine vokse opp hos slektninger og andre. Resultat vil jeg tro er knyttet til oppvekstfamiliens evne. Går vi igjen til indianerne har det å fostre hverandres barn blant annet vært benyttet som virkemiddel for å bevare fred. Og i dag konfronteres vi med stadig nye rammer for tilblivelse og identitet.

I boken *Å se verden fra et annet sted. Medier, norskhet og fremmedhet*, som kom ut på Cappelen i år, omtaler Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen de nye identitetene som oppstår i spennet mellom flere land. Nye identiteter oppstår også innen et og samme land, som

resultat av stadig flere «norske» kulturer. Nye identiteter oppstår nettopp ikke i brudd med noe som har vært. Eide og Simonsen omtaler den løfterike betegnelsen «synkretisme»; forsoning, meglings og gjensidighet. Det finner sted en *sammensmelting* av forskjellige kulturelle former. Det handler ikke lenger om enten/eller, men om «den tredje vei».

... i morgen blir jeg neger?

Mine biologiske og mine eller dine adopterte etterkommere kan bli hvite i huden. Forhåpentligvis vil de få helt nye problemstillinger å bale med. Men hvis for eksempel svarte fortsatt trenger at man identifiserer seg med dem, så håper jeg mine etterkommere gjør det, uavhengig av om de vet at de blant andre har en svart stammor.

Identifikasjon, eller for å bruke et politisk farget begrep, solidaritet, skal ikke springe ut av ens personlige erfaringer. I slike avgjørende spørsmål er blod tynnere enn vann. Svaret på hvem man skal solidariserer seg med, *kan* man erfare. Men det er også blant de få spørsmål som man kan dedusere seg frem til. Til deduksjon benytter man som kjent ikke annet enn sin hjerne.

På lengre sikt må vi samle oss om at vår identitet er et felles prosjekt og først og fremst knyttet til det å være menneske; slik vil også de Andres Selv få vokse sakte fram, utenfor de drivhusene vi i dag fyller med Skjebner som gir oss den historien vi tåler.

«Taterne» har fått en status. Enkeltindivider som sokner til folkegruppen er gitt økonomisk kompensasjon. Gruppen får museum. Men i dette samfunnet kommer jeg aldri til å få møte Stina. Med rasket sitt. Uten tabletter.

Taterne må for alltid ta til takke med en selvforståelse som i hovedsak lever på nåde fra utenforliggende betingelser og personer. Men kanskje kan denne minoritetens opprinnelse og skjebne nettopp derfor hjelpe oss til å forlate den romantiske, aggressive sprunget-ut-av-seg-selv-forståelsen. ●

Kristin Gjesdal

Romantikk og revolusjon – en landskapsskisse

I Norge har revolusjonsideen langt på vei vært forvaltet av radikale, politiske grupperinger som AKP og NKP. Gitt den dalende oppslutningen omkring disse partiene fremstår revolusjonsideen lett som en ren anakronisme. Slik burde det ikke være. Drømmen om det radikalt nye er fremdeles verdt å ta vare på – ikke minst om en trekker en parallell fra deler av 70-tallskulturen og bakover til den større, historiske og filosofiske sammenhengen som springer ut av den tyske romantikken.

Revolusjon og revolt: drastisk forandring, plutselig kullkasting av det etablerte. Ny selvforståelse, ny fremtid. Ingen tid til å se seg tilbake. Ingen tid til å dvele ved det som måtte settes på spill for å nå frem til målet. Patosfylt utålmodighet. Grenseløs optimisme. Handlingskraft fremfor refleksjon. Ett mål, én mening. Selv uten en videre sammenheng er ordene revolusjon og revolt mettet med kulturell betydning. Vi ser for oss flagg og fanfarer, kanskje, kollektivt smilende ansikter, feirende masser – men også en ensrettethet som i visse

tilfeller er nær sagt skremmende i sin historie-løse fremtoning.

Ingen melankoli

Troen på en plutselig ny orden tillater ingen melankoli. Her gjelder utelukkende en morgendag som ikke ligner gårsdagen. Det hefter utvilsomt noe naivt ved denne ideen, eller i hvert fall de uttrykkene den har fått innenfor vår vestlige del av verden de siste 30-40 årene. Svermerisk, uforpliktende, kanskje til og med

litt dum, er tanken om en radikalt ny begynnelse som endelig skal få historien på rett kjøll og realisere alle dens muligheter i ett voldsomhetens øyeblikk.

Dersom perspektivet utvides, slik at det både inkluderer et nedslagsfelt som strekker seg lenger tilbake i tid og områder utover vårt eget, er tanken rent ut skremmende. Hvor mange revolusjoner har ikke endt i blodbad og katastrofe? Hvor mange revolusjoner har ikke, i av kampens hete, gitt slipp på de idealene de opprinnelig var drevet av? Etter at de politiske 60- og 70-årene munnet ut i 80-tallets hedonisme, er det ikke mange av oss som er villige til å ta revolusjonsideen på alvor.

60- og 70-tallsånden er falt i kurs. Om enn den hadde en like kortlivet som overflatisk renessanse som hippychick eller nouveau-punk, er dens dypere politiske betydning øyensynlig helt passé – så passé at det nå er fullgod lørdagsunderholdning å gjøre narr av begreper som solidaritet, rettferdighet og drømmen om en omstyrting av det bestående. Så lenge solen skinner, butikkene holder langåpent i Bogstadveien og det er nok caffè latte til alle, er det ingen grunn til å klage. 60- og 70-tallsidealene har fått en nesten moralistisk bismak og er ikke noe vi liker å snakke om uten en god dose ironi. Forestillingen om revolusjon, om en dramatisk endring av det bestående, kunne knapt vært fjernere. Den fremstår i grunnen ikke som annet enn en halvkurios, romantisk villfarelse.

Romantisk er revolusjonsideen utvilsomt. Men romantisk i hvilken betydning? Det er, tror jeg, verdt å spørre seg om ikke revolusjons- og revoltidealene, gjennom å plasseres inn i en større idéhistorisk sammenheng, fremdeles kan være verdt å ta vare på: ikke som et historisk monument over vår nære fortid, heller ikke som et innsnevret politisk begrep som forvaltes av bestemte grupperinger eller partier, men som en langt bredere kulturell forestilling som, om den ikke er eksklusivt politisk i sitt uttrykk, likevel har en klar politisk anvendelse og betydning.

Sosialdemokratiets grått i grått?

For min egen generasjon er 70-tallet knyttet til minner om barndom og tidlig ungdomstid. Selv tilbrakte jeg første del av dette tiåret i en studentbarnehage hvor skjeggete sivilarbeidere sørget for både gitarspill og politisk opplysningsarbeid. Vi snekret opp og ned og in mente, hadde et eget rom hvor vi kunne banne og sverge og diskusjoner og debatter ble oppmuntret fra første stund. Jeg husker et utall dugnader, noen demonstrasjonstog og familieråd som ble avholdt både titt og ofte. Jeg husker fotformsko, buksedresser og heklevester i muntre farger – alt sammen i grell kontrast til hvordan gjengene rundt Samvirkelaget uttrykte en atskillig dystre livsinnstilling med sine pinetrange olabukser, måneboots og sniffekluter.

Politisk sett var 1970-tallet preget av Arbeiderpartiets solide dominans. Samtidig var dette en periode hvor venstresiden syntes klar i sine orienteringer. Dens talsmenn visste hva de ville og hvor de skulle gå. Vietnam, Alta-saken og distriktene var forholdsvis utvetydige politiske markører som kunne gi retning og tilhørighet. For noen var dette politikkens kjernesaker, for andre bare halvborgerlig distraksjon. Det som krevdes, ble det hevdet, var selvproletarisering og militante treningshelger på Sollihøgda utenfor Oslo. Om revolusjonen skulle komme til Norge var det om å gjøre å være forberedt, både når det gjaldt ideologisk skyts og når det gjaldt evnen til raskt å skru sammen en AG i mørket.

Det er lett å gjøre narr av 70-tallet, hvis det er det man er ute etter. Ved siden av mer eller mindre ytterliggående politiske uttrykk, må 50- og 60-tallsånden fremdeles ha vært svært nærværende. Konditoriene hadde ennå ikke veket plass for caféer med store speil på veggene og sjakkrutete guly, det var én TV-kanal, én radiostasjon og folk leste stort sett én riksdekkende avis. Hawaiiigryter, lasagne og saltstenger var fremdeles uttrykk for en sofistisert gastronomisk smak. Det må, slik det

nylig er blitt sagt, ha vært noe uvegerlig øst-tysk ved hele kulturen.

Fra Alta-sak til Candy Darling

Men om dette er en del av 70-tallet, er det ikke den eneste. 70-tallet var også Warhol og popart, Candy Darlings eksesser og en dekadanse som overgår det meste vi har sett siden. Godard, som hadde laget *Au bout de soufflé* før utgangen av 50-tallet, fulgte opp med filmer som *Tout va bien* og *Sauve qui peut (la vie)*. David Bowie var på sitt mest androgyne. The Sex Pistols var i ferd med å blåse sin versjon av God Save the Queen utover the Thames. I filosofien hadde Deleuze og Guattari nettopp begynt sin karriere, mens Antonio Negri hadde flere år igjen før han skulle idømmes en lengre fengselsstraff for sin medvirkning til de røde brigaders mord på Aldo Moro. Ser vi utover de mest karikaturpregede bildene av det norske 70-tallet, var dette en tid som var preget av en ånd og en guts som overskrider en hver henvisning til noen angivelig østeuropeisk gråhet. Det er tidsbundne uttrykk, ja vel, men samtidig uttrykk som på ingen måte fremstår som latterlige 40 år senere.

Mot det norske 70-tallets nesten konservative tendens til å motsette seg den borgelige fornuften gjennom å strebe mot en syntese av sosialistiske idealer og pietistisk moral, står en dyrking av det eksentriske og dandyeske. Poenget er ikke, slik tilfellet var med deler av den norske venstresiden, å vise til den borgerlige fornuftens egen ufornuft – det vil si å utkonkurrere den borgerlige fornuften på dens egen arena – men å utfordre fornuften selv. Det er nesten vanskelig å fatte at et og samme tiår kan uttrykk seg innenfor to så forskjellige registre. Ikke desto mindre skal man være varsom med å sette opp noe fullstendig vanntett skott mellom de ulike sidene av 70-tallet. I Norge hadde vi Kjartan Slettemark, Bing & Bringsværd og Club7, for bare å nevne noen få eksempler. Om glamourfaktoren kanskje ikke hadde nådd sitt absolutte metnings-

punkt, er det fremdeles uttrykk som hever seg utover spartansk fornuftsrytteri. Her, som på kontinentet, dreier det seg om feiringen av evnen – og muligheten – til å skape nye handlingsrom og refleksjonshorisonter, til å strekke fantasien utover det bestående. Og det er her vi finner, som del av 70-tallstenkningen så vel som nyere filosofiske bidrag som er skrevet i dens ånd, en vilje til å trekke en parallell mellom studentrevolusjonen og den visjonen som drev de store, europeiske revolusjonene – kanskje i aller størst grad den franske revolusjonen fra 1789.

Varme hjerter – uendelig frihetslengsel

Når det gjelder den franske revolusjonens idealer tenker vi gjerne på dens innholdsmessige løfter. Frihet, likhet og brorskap sto på spill. Likevel var ikke dette den eneste siden av den franske revolusjonen som kom til å fascinere samtidens filosofer. Spesielt gjaldt dette de tyske romantikerne, slik disse, i sin tidlige fase, kom til å strebe mot en dypere forståelse av revolusjonen og den nye verdensorden. I Jena var skikkelser som Novalis, brødrene Schlegel og Schleiermacher rede til å gå løs på denne oppgaven, mens Schelling, Hölderlin og Hegel innkretset den fra en noe annen innfallsvinkel i Tübingen. Det som fascinerer romantikerne – hvor forskjellige deres filosofiske innstilling nå ellers måtte være – var først og fremst den revolusjonære forandringsviljens eget vesen: forståelsen av frihet som forbundet med evnen til å ta på seg ansvar for og skape betingelsene for et nytt og utvidet rom for tenkning og handling. Avgjørende er derfor ikke tanken om at revolusjonen eller revolten skulle være et middel for å oppnå en ny og paradisisk samfunnsorden, men snarere forestillingen om revolt som en innstilling eller tilstand.

Når man tenker på romantikken er det kanskje dette som står i sentrum: gotisk dyrkelse av kirkegårder og overgrodde haver, søt-

Foto: Nils Vik

Kristin Gjesdal, Oslo 31. august 2004

laden mystikk, samt kultivering av den geniale, men akk så misforståtte kunstner. Dette er en vulgær forståelse. Filosofisk sett var romantikken en svært produktiv tidsalder. Riktignok var det en periode som søkte å bøte på den ensidige dyrkingen av fornuften – om opplysningen hadde gjort mennesket til automater var det nå, slik Lessing formulerte det, på tide igjen å gjøre automaten til menneske – men dette foregikk likevel ikke gjennom noen naiv orientering mot følelser alene, men heller mot formidlingen mellom fornuft og følelser, slik denne oppgaven ifølge den romantiske filosofien bare kunne gjennomføres i og med innbilningskraftens syntese.

Med andre ord: Verken en ren avvisning av fornuften eller en ensidig dyrking av følelsene står i sentrum for den filosofiske romantikken. Her finner vi i stedet en systematisk utforskning av innbilningskraft, fantasi og kreativitet. Om opplysningen hadde bekreftet den nye tidsalders inntreden i Europa ved å erstatte tradisjonens autoritet med en kullsviertro på den kritiske fornuft, minner romantikken om hvordan mennesket ikke bare er utstyrt med en evne til å forstå naturens lover og betingelsene for rasjonell samhandling, men også med evnen til selvoverskridelse og til å utfordre det bestående gjennom stadig å presse seg utover de rådende uttrykksformer innenfor politikk, vitenskap og kunst.

En dreining mot kunstfilosofien

I et slikt klima blir estetikken en viktig intellektuell disiplin. Estetikken er som kjent den yngste av filosofiens klassiske grener idet den først oppsto for drøye to hundre år siden da Kant publiserte sin berømte *Kritikk av dømmekraften*. Det betyr naturligvis ikke at tidligere filosofer ikke hadde vært opptatt av det skjønne, men bare at det først er med Kants tredje kritikk at estetikken vies en helt egen filosofisk diskusjon. Erfaringen av det skjønne og sublime forstås ikke lenger ut fra dens (direkte) sammenheng med kunnskap eller

moral, men ut fra dens eget vesen og virkemåte. Som en filosofisk sett ung disiplin befant estetikken seg i en særstilling: Dette var et avgjørende, hvis ikke det aller viktigste forum for modernitetens refleksjon over sin egen særegenhet. Særlig ett problem sto her i sentrum – det såkalte nihilismeproblemet, det vil si spørsmålet om hvorvidt det gis noen endelig mening i tilværelsen. Om fornuften og vitenskapen vel kunne kartlegge naturens egne lover og virkemåter, sto den heller uforstående overfor spørsmålet om hvorvidt det er noen dypere mening med det hele.

For Kant var det naturskjønne helt avgjørende i denne forbindelse. Naturens skjønnhet – en stille vinterdag på høyfjellet, en dramatisk storm på havet ... eksemplene er mange og står oss nordmenn nært – kan gi oss et hint om at universet er uttrykk for en høyere vilje og at det dermed kan finnes et endelig formål bak naturen. Romantikerne er ikke først og fremst opptatt av det naturskjønne. For dem er det kunsten som gjelder. Kunsten, heter det, når frem til innsikter som overskrider den vitenskapelige fornuftens rekkevidde. Den makter å gripe de ytterste betingelsene for vår eksistens – betingelser som ikke er irrelevante for verken vitenskapen eller filosofien, men som likevel ikke kan uttrykkes innenfor dem. I jakten på slike uttrykk må kunsten imidlertid styre unna aksepterte og kanskje til og med forvitrede uttrykksformer. Den må søke utover det hverdagslige og det ordinære, stadig utfordre grensene for hva som kan sies og oppleves. Sannheten er ikke et resultat av denne prosessen alene, men er heller ikke uavhengig av den. Den er på samme tid avdekket og skapt.

I denne innsikten ligger en åpenbar parallell mellom 1800-tallets filosofiske romantikk og den avantgardebevegelsen som utviklet seg på begynnelsen av 1900-tallet og faktisk kom til å spille en avgjørende rolle innenfor kunstverden helt frem til 1970-tallet. Idéhistorisk sett – og med tanke på revolt- og revolusjonsideen – er det altså en linje fra romantikkens filosofis-

ke ungdomsgenier, via kunstnere som Baudelaire og Artaud, og frem Sid Vicious' 70-talls punk og kompromissløse kunstnergrupper som Wiener-aksjonistene og situasjonistene.

Fra romantikk til avantgarde

Hegel, som i sin ungdom var en gryende romantiker, skulle etter hvert bli kjent som en av romantikkens sterkeste kritikere. En av de tingene som spesielt irriterte ham var hvordan romantikernes forestilling om kunst og innbilningskraft sprang ut av en forestilling om frihet som overså hvordan hver og en av oss ikke bare er et individ som definerer oss i motsetning til et fellesskap, slik det tragisk misforståtte geniet eller den skulende outsideren gjør det, men først blir et individ i og med vår handling og kommunikasjon med andre. Det at romantikerne så fullstendig overså dette poenget, fortsatte han, var ikke uavhengig av deres faktiske skjebne. De døde tidlig (Novalis), ble gale (Hölderlin) eller desillusjonert av revolusjonens overgang i terrorvelde og stakk konservative (Schlegel). Dette, mente Hegel, skulle utsette enhver tvil om romantikkens uholdbarhet.

Det er mye å si med hensyn til gehalten i Hegels kritikk, både hva gjelder dens berettighet og hva gjelder dens overdrevne natur. Men minst like viktig som spørsmålet om hva romantikken – eller heller: de ulike romantikkene – historisk sett sto for er i likevel deres filosofiske testamente og idéhistoriske ettervirkninger, kanskje særlig deres betydning for den kunstneriske avantgardeånden.

En av de tidligste til å uttrykke avantgardens selvforståelse var Charles Baudelaire. Ikke misforstå dette: Baudelaire var på ingen måte noen talsmann for den kunstneriske romantikken han selv var omgitt av. Ikke desto mindre søkte han tidvis å bruke romantikken til sitt eget formål. Romantikken, mente Baudelaire, er ikke en bestemt litterær eller kunstnerisk gruppe, men en egenskap ved kunsten selv, nemlig dens evne til alltid å

være ny. På samme måte så Stendhal romantikken som uttrykk for samtidskunsten, klassisisme som uttrykk for den kunsten besteforeldregenerasjonen ville ha foretrukket. Også her forskyves romantikken fra å vise til en bestemt tidsalder til å vise til en bestemt kunstnerisk kvalitet eller egenskap – den selvfornyende og revolusjonære ånden.

Fantasiens frihet og det tøylesløse begjær

Det heter seg gjerne at det moderne maleriet innstiftes med Monet eller, alternativt, Manet eller også arbeider av Cezanne. I alle disse tilfellene råder en bevissthet om maleriets egen status, en tendens til selvrefleksjon hva angår kunstnerisk materiale og medium. Dette er i seg selv en arv fra romantikken. Gitt sin vending mot kunsten blir det avgjørende for romantikerne å tematisere kunstens eget vesen og å utforske kontrasten mellom kunst og filosofi. Med surrealismen møter vi denne selvutforskningen i en ny og enda mer radikal tapning – om mulig også enda mer romantisk. Novalis hadde tenkt seg at virkeligheten ikke er annet enn begynnelsen på en uendelig roman. Surrealistenes selvutnevnte yppersteprest, André Breton, oppviser en enda sterkere vilje til å sprengre enhver genrebestemmelse, til å utviske skillet mellom kunst og virkelighet, og også til å utfordre den filosofiske fornuftens stilling gjennom å vise til dens røtter i et dypere, atskillig mer uoversiktlig terreng av førbevisste drifter og begjær. Bare gjennom å frigjøre dette begjæret kunne samfunnet revolusjoneres i den surrealistiske ånd.

Dette er temaer vi også finner igjen i 1960- og 70-tallskunsten. Tenk for eksempel på de såkalte Wiener-aksjonistene med Brus, Muehl, Nietsch og Schwarzkogler i spissen. Gjennom å gå fra verk og lerret til matrester, blod, kadavre og en vilje til ydmykelse som ville overskredet selv Sigmund Freuds villeste forestillinger, sto de for en nådeløs utforsk-

ning – eller til og med feiring – av det inhumane i humaniteten selv. Få tabuer fikk stå i fred. Selv kvasi-rituelle dyreslakt og åpenbart nekrofile gester var inkludert i deres arbeider. Avgjørende var den konsekvent ytterliggående viljen til stadig å bevege seg ett skritt videre, stadig å gi fornuften, rasjonaliteten og – som hos så mange andre Wiener-kunstnere både før og etter dem – besteborgerligheten enda et skudd for baugen.

Et annet eksempel er Guy Debord og situasjonistene, slik de kom til å prege 68-opprøret i Frankrike. Inspirert av surrealistene søkte de å utfordre vår forståelse av kunsten som en

er og må være uvisst. Kunne dét forutsies ville dette i seg selv være et tegn på at innbilningskraften fremdeles er tøylet og innskrenket snarere enn i stand til å følge sin egen impulsive og uforutsigbare dynamikk.

Postmodernismen og dens selvbesinnelse

Debord er ikke bare kjent for sin drøm om en fri og utvungen kreativitet, men også for sin beksvarte analyse av etterkrigstidens kapitalistiske samfunnsorden. Det kapitalistiske samfunn, mente han, gir seg ut for å være fritt.

Forestillingen om revolusjon (...) fremstår i grunnen ikke som annet enn en halvkuriøs, romantisk villfarelse.

egen, atskilt sfære som først og fremst hører hjemme i gallerier og museer. Kapitalismen har levert oss et samfunn hvor vi uvegerlig forstår oss selv som aktører eller tilskuere, produsenter eller forbrukere og så videre. En skikkelig forandring – eller revolusjon – krever ikke egentlig at en ny gruppe skal komme til makten og dermed snu om på det rådende hierarki. Det som kreves er snarere en spredning av makten, en frigjøring av koblingen mellom produktivt arbeid og kapitalistisk økonomi, og dermed også muligheten til å la fantasi og innbilningskraft slippe fri fra inntjenings logikk og istedet utfordre og provosere den. Det viktigste er dermed ikke innholdsbestemmelsen av det nye, post-revolusjonære samfunn, men, i romantikkens ånd, en feiring av den kraft som det skal sette fri, nemlig innbilningskraften. Hva en frigjøring av innbilningskraften – slik denne ikke bare er en frigjøring av kunsten fra museenes sfære, men også av våre liv – skulle innebære,

Vi kan velge hvor vi vil bo, velge yrke og fritidssysler. Går vi i butikken har vi valget mellom et nær sagt uendelig utgaver av en og samme vare. Såpe er ikke såpe, men Milo, Lano, Lux og så videre i det uendelige. Hvor forlokkende de enn måtte være gir disse valgene i virkeligheten uttrykk for en falsk frihet. Det å velge seg ut av den moderne økonomiens betingelser er ikke mulig.

Økonomiske betingelser er ikke atskilt fra, men nært forbundet med de eksistensielle. Med få unntak er de atspredelsene vi tilbys – aviser, TV, shopping, etc. – lite annet enn lunkne forsøk på for et øyeblikk å kvele en tilgrunnliggende kjedsomhet som følger av at valgene vi står overfor i virkeligheten er skinnvalg. En gang for alle å ta knekken på kjedsomhetens grunnmodus ville kreve nettopp den revolusjonen Debord og situasjonistene opprinnelig ville igangsette, deres egen iverksettelse av den romantiske feiringen av innbilningskraft og fantasi.

Om Debords mest kjente arbeid, *La Societe du Spectacle*, utkom i 1967, så foregrep den samtidig et tema i mye senere filosofi og samfunnsanalyse. På 1980-tallet ville for eksempel Baudrillard kunne knytte seg til Debords grunnpoeng – tanken om at vi lever i et simulakrum der alle våre erfaringer allerede er formidlet gjennom media og massekultur – bare med omvendt fortegn. I postmodernismens glade dager fremsto simulakret selv som en frigjøring. Varestrømmens uendelige selvpetsisjon ble fremholdt som et ideal. Identitet var ikke annet enn produkt av forbruk, og jo større register for forbruk og masseproduksjon, desto større muligheter hva identitet angår. Man er den man kjøper og kan skifte identitet etter for godt befinnende. Alle krav om egentlighet, alvor og kritisk fornuft ble feiet til side som surmulende og utdaterte, ute av stand til å ta innover seg den ikke-konkluderende friheten som skulle være en iboende del av varestrømmens egen dynamikk.

Baudrillards optimisme skulle ikke vare. Ut over siste halvdel av 1990-tallet skifter han perspektiv. Fremdeles fremstår virkeligheten som skinn og simulakrum, som ren og glatt-polert overflate uten noe utenfor. Men der dette tidligere var noe Baudrillard var rede til entusiastisk å hylle, betrakter han det nå som en forbrytelse – den perfekte forbrytelse, til og med. Virkeligheten er oppløst eller ødelagt, men uten at det er mulig å spore opp noen gjerningsmann som kan holdes til ansvar. Genuin forandring, det vil si et brudd på denne overflaten, er utenkelig. Historien har i en viss forstand uttømt sine muligheter. De eneste endringene vi kan tenke oss er endringer innenfor den postmoderne, senkapitalistiske logikken, ikke en endring av denne logikken selv.

Livets søndag

Debords og Baudrillards påstander ble på mange måter foregrepet lenge før noen i det hele tatt hadde begynt snakke om et fenomen

som postmodernisme. Jeg tenker på filosofen Alexandre Kojève og hans berømte forelesninger over Hegels tanke om historiens slutt. Få akademiske forelesninger har satt spor etter seg på samme måte som Kojèves. Det sier ikke lite at Lacan, Merleau-Ponty, Hyppolite, Bataille og Klossowski var blant de mer eller mindre faste tilhørerne – og at forelesningene senere ble utgitt av den skjønnlitterære forfatteren Raymond Queneau.

Hegels tanke om historiens slutt var delvis knyttet til hans kritikk av romantikerne. I sin feiring av kunst og innbilningskraft hadde romantikerne ikke bare oversett vår sosialitet, men også glemt å ta høyde for hvordan det enkelte individet er betinget gjennom sin plass i historien, mente han. Friheten er langt fra uendelig og ubetinget i noen romantisk betydning. Den er alltid virkeliggjort innenfor en konkret, historisk kontekst. Dette er ingen begrensning, men det som sikrer oss at friheten ikke er tom og abstrakt, men fylt med konkret mening og innhold. Historisk sett har friheten imidlertid sin sanne virkeliggjøring med Napoleon og tanken om de frie, like og solidariske borgernes selvbestemmelse. I en viss forstand sammenfaller dette med historiens slutt, slik denne for Hegel innebærer det øyeblikk hvor tenkning og virkelighet faller sammen. I og med at frihet er realisert for alle, har historien nådd sitt endepunkt. Vi står overfor det Queneau så treffende omtalte som en livets søndag: En dag for ettertanke, som det heter, men også en dag som ofte kan fortone seg både lang og kjedelig ...

Kojève spinner videre på Hegels tanke om at historien har utspilt sine muligheter. Alt som kan skje er skjedd: Det som gjenstår er nå et endeløst antall variasjoner innenfor det repertoiret historien har etterlatt oss. Vi er så å si etterlatt med et sett av byggeklosser: kombinasjonsmulighetene er mange, men grunnmodulene forblir de samme. For noen av Kojèves tilhørere var dette en historisk krisetilstand, for andre ble det opplevd som en frigjøring.

Endring eller stillstand?

Kojèves spørsmål hadde vært om genuin historisk forandring fremdeles er mulig og hans svar var som sagt av negativ natur. Et annet spørsmål er naturligvis om drastisk og revolusjonær forandring – dersom det skulle være mulig – er ønskelig gitt de livene vi i dag lever. Det gis uten tvil grunner til også å svare negativt på dette spørsmålet. Dette skyldes ikke bare det at vi stort sett later til å være både tilfredse og selvtilfredse, men også dypere strukturer som produksjonsforhold, teknologi og økonomi, det vil si den grunnleggende måten vårt samfunn er organisert på.

Vår tids produksjonsforhold, og kanskje særlig den nye informasjonsteknologien, krever et tempo og en omstillingsevne det tidligere må ha vært umulig å forestille seg. Tenk for eksempel på Charlie Chaplins rolle som samlebandsarbeider i filmen *Modern Times*. Tempoet her – og det som gjør scenen morsom – er knyttet til farten på samlebandet. Chaplin må jobbe så hurtig at effektiviteten raskt slår over i et fullstendig lammende kaos. For samlebandsarbeideren var dette én side av hans eller hennes liv. Det var et krav om effektivitet som ikke berørte den dypere identifikasjonen som arbeider for en gitt bestyrer X eller skiftleder Y, identiteten som medlem av bestemte fellesskap osv. For oss griper kravet om tempo og effektivitet atskillig dypere. Det er ikke noe vi lenger legger bak oss idet vi går hjem fra jobb. Kravet til omstillingsevne gjelder den vi er på den mest ettertrykkelige måte – om vi da i det hele tatt kan snakke om en slik dyptgripende identitet i en tilstand hvor det å skifte jobb, partner etc. er norm snarere enn unntak. Uten at en skal la denne type tenkning slå over i noe romantiserende bilde av kapitalismens tidligere fase, er det verdt å spørre seg, slik sosiologer som Richard Sennett eller Zygmunt Bauman har gjort: Kan et slikt samfunn overhodet nære noen trang til revolt eller revolusjon? Kanskje står vi her overfor en slags total, debord'sk dystopi. I et samfunn

som selv krever en enorm fleksibilitet og omstillingshastighet er det knapt mulig å drømme om ytterligere forandring. Senkapitalismens krav om permanent revolusjon gjør selve revolusjonsdrømmen passé. Fra et romantisk-revolusjonært ståsted er det vanskelig å tenke seg en mer deprimerende tilstand enn en slik permanent-revolusjonær stillstand.

Fransk-italiensk løsning: kommunister som oss

Er så siste ord sagt i forbindelse med temaer som revolusjon og revolt? På ingen måte. De siste årene har filosofer som Michael Hardt, Antonio Negri og Felix Guattari brukt den samtidige økonomien og informasjonsteknologien som utgangspunkt for å fornye diskusjonen om revolt og revolusjon, for å utforme en posisjon som er ulik den gamle kommunismen, en posisjon for kommunister som oss, slik de formulerer det. Det dreier seg om intet mindre enn et forsøk på, etter Østblokkens fall, å vise at kommunismens tankegods slett ikke er irrelevant. Mest kjent i denne sammenhengen er vel Negri og Hardts bok *Empire* som utgis på norsk denne høsten.

Livets søndag tilbyr ingen langdryg hviledag, men nye, hittil usette utfordringer, mener de. Det skyldes nettopp at vår økonomi ser helt annerledes ut enn den økonomien for eksempel Marx hadde i tankene. Økonomien er ikke lenger sentralisert, det er ikke lenger organisert i noen pyramideformasjon som til later én symbolsk eller reell farsaktig skikkelse på toppen. Økonomien er uoversiktlig. Dens bevegelser er som rotstokkene til en plante eller som en rotteflokkens rastløse bevegelser. Opprøret kan derfor ikke være modellert over den typen omveltning Freud hadde omtalt som den ødipale konflikten. Snarere enn en gigantisk omveltning, en storstilt omorganisering av eierforhold osv., må vi nå jobbe ut fra myriader av mikroendringer, kollapse og undergravelser. Paradoksalt nok

kjemper ikke systemet selv mot dette. Det innbyr tvert imot til det. Nettopp fordi den er så global, nettopp fordi den er så uoversiktlig, er den nye økonomien, med sine multinasjonale selskaper, sine forgreninger av eierstrukturer og sitt informasjonsbaserte vesen, mer revoltvennlig enn den klassiske, produksjonsbaserte kapitalismen. Den bærer så å si i seg muligheten for sin egen undergravelse – og gjør dette på en mer demokratisk og spredt måte enn den typen kapitalisme som bare kunne

både humor og patos i den grad at en kan lure på om ikke denne typen filosofi selv søker å eksemplifisere det politiske drivet den drømmer om ...

Siden *Empire* først utkom har boken – slik den først ble feiret som et av de få virkelig originale forsøkene på å videreføre den ytterste venstresidens tankegods etter murens fall – vært gjenstand for mye diskusjon. Innvendingene har vært mange, ofte også overbevisende. Det er noe udelt uansvarlig med den

Den gode stemningen er en selvtilfreds stemning, og en selvtilfredshetens stemning er en som ikke er drevet av noe begjær etter forandring.

omkalfatres gjennom en sentralisert og gigantisk revolusjon. Revolusjonen er ikke lenger én og endelig, men krever mangfold og prosessuell tenkning.

Drømmen om et evig 1968

Det ville ikke være helt urimelig å påstå at Negri og Hardt drømmer om et slags idealisert og evig 1968: Et samfunn som frigjør kreativitet fra kapital og stadig gjenskaper seg selv i nye uttrykksformer. Kommunisme, slik Negri og Guattari argumenterte fra midten av 1980-tallet, kan dermed ikke sidestilles med de stivnede og byråkratiske regimene i det gamle øst-Europa. Tvert imot består den i det å skape de rette betingelser for menneskelig dynamikk og nyskapning, slik en kan finne denne drømmen uttrykt hos romantikerne eller den unge Karl Marx. Det dreier seg om en orientering mot det unike og enestående, en hyllest til frihet, selvbestemmelse og direkte, åpent og deltagende demokrati – en optimismens selvbestaltede tale som er fylt med

posisjonen Hardt og Negri inntar, er det hevdet. For vel kan drømmen om en evig revolusjon fortone seg som et kritisk apropos til den rådende politikken i Vesten i dag, men hva med spørsmål som rettferdighet, fordeling av goder og byrder, alle de langsiktige målene enhver velfungerende stat må ha som en integrert del av sine politiske vyer og sitt praktiske virke? Og hva med tanken om at den typen pågående dynamikk og selvfornyelse som revolusjonen krever, selv er en del av problemet, ikke selve kuren?

Hardt og Negris teser er langt fra feilfrie. Men snarere enn å forstås som et fastlåst manifest – noe som i seg selv ville være et brudd på den revolt- og frihetsethosen de fremmer – fremstår deres arbeid som et forsøk på å åpne en dialog om hvordan venstresidens tankegods kan besvare den doble utfordringen som ligger i konfrontasjonen med en ny, global økonomi, på den ene siden, og østblokkkommunismens fallitt, på den andre. Som sådan er det et prosjekt som står innenfor 70-tallsånden. Men fordi Hardt

og Negri også trekker på langt videre begrepsmessig ressurser makter de også å komme utover denne. Ønsker vi å bevare 70-tallets politiske engasjement, men samtidig overskride dets mer naive sider, er oppgaven ikke å gjenskape det intellektuelle klima til et tiår som for lengst er forbi. I stedet gjelder det kritisk å reise spørsmålet om hvordan dette tiåret, slik det tar opp i seg og realiserer et langt bredere, romantisk tankegods, fremdeles preger oss – og, minst like viktig, hvilke sider av dette vi i dag ønsker å bevare eller, alternativt, hva vi gir slipp på dersom vi velger å fornekte denne delen av vår nære fortid.

Slapp selvtilfredshet – sur kritikk

Kanskje passer det ikke lenger for oss å uttrykke våre politiske meninger gjennom å gå i demonstrasjonstog. Prada Meinhof, som den nye, tyske venstresidens nye generasjon er blitt kalt, vil ikke ødelegge skoene sine med regn og sølete høstvær. Kanskje passer det heller ikke å delta i den rådende og partipolitisk orienterte dagsorden, slik den forvaltes gjennom dagsavi-

ser og store TV-kanaler. Men hva er så alternativet? Tanken om at enhver kritikk er sur kritikk, kun egnet til å ødelegge den gode stemningen en solfylt ettermiddag i Bogstadvæien? Den gode stemningen er en selvtilfreds stemning, og en selvtilfredshetens stemning er en som ikke er drevet av noe begjær etter forandring, som ikke gir rom for å tenke seg alternativ til det bestående og som derfor er dømt til å ende opp med å gå på tomgang.

Det er ingen løsning å estetisere politikken eller å dyrke forandring for forandringens egen skyld, fordi den kan gi en følelse av det ekstatisk uforutsigbare eller sublime. Heller ikke er det noen løsning å overlate politikken til kunsten, det vil si til en uttrykksform som verken er diskursivt forpliktet eller begrepsmessig. Mens romantikken innimellom er blitt lest på denne måten, tror jeg det er mer fruktbart å tenke seg at forbindelsen mellom romantikk og revolusjons- og revoltideen kan hjelpe oss til å forstå hva vi mister hvis vi uten videre gir slipp på drømmen om en morgendag som er annerledes og bedre – og på viljen til å omsette denne drømmen i konkret initiativ og politisk handling. ●

Sten Inge Jørgensen

Politiske ytterligheter blir gjenfødt

Nasjonalstaten er død og aksen mellom høyre og venstre i politikken er passé. Dette ble konstatert av en rekke samfunnsdebattanter på slutten av 1990-årene. Siden den gang har Norge fått mange nye politiske miljøer. Men representerer de egentlig noe nytt?

Bli med i den globaliseringkritiske bevegelsen Attac! Gå på seminarer og les publikasjoner fra den globaliseringsvennlige tenketanken Civita! Engasjer deg i ditt lokale byforum for å revitalisere lokalpolitikken! Les tidsskriftet *Minerva* og gjenoppdag de konservative dyder med det nye Unge Høyre! Bli abonnent på Klassekampen og følg med på fremveksten av den nye venstresiden! Gå på politisk bar i regi av InterCity eller Halv7! Engasjer deg i aksjonen For velferdsstaten!

Det har ikke manglet på tilbud de siste årene – spesielt om du bor i Oslo – for folk som mangler utløp for sitt politiske engasjement. Men etter at populære Jern-Erna overtok ledelsen av Høyre, og Arbeiderpartiet snuser på regjeringssamarbeid med SV, ser det plutselig ut til at den tradisjonelle parlamentariske politikken har fått en solid vitamininn-

sprøyting. Frontene er i ferd med å bli tydelige igjen. Det er venstre mot høyre og nasjonale spørsmål på dagsorden. Dette skjer på et tidspunkt da det fortsatt ikke er allment kjent at de nye miljøene har utrettet noe som helst.

Det er åpenbart for tidlig å konkludere med at «ny-politikken» var en døgnflue. Siden mange av miljøene arbeider på idéplan, er det også vanskelig å måle deres innflytelse. Men det er påfallende at det er blitt så lett for offentligheten å ignorere dem, at de ikke selv setter dagsorden. Dette kan naturligvis skyldes mekanismer i mediene som favoriserer de etablerte aktørene. Samtidig er det ingen tvil om at en mengde journalister i landets viktigste medier hilser nye politiske aktører velkommen.¹ Det er altså fristende å tro at de nye miljøenes dagsorden verken er ny eller særlig interessant.

Kampen om Attac

Vi kan begynne med Attac,² som vel er det mest kjente av de nye politiske miljøene de siste årene. Bevegelsen ble startet i Frankrike og spredte seg raskt til andre land, deriblant Norge i 2001. Undertegnede tok initiativet på vegne av *Morgenbladet*, og fikk beskjed fra Paris at vi måtte legge til rette for en bred bevegelse, slik at den ikke ble kuppet av særinteresser. Dette løste vi ved å arrangere et

det de sterkeste særinteressene i det rike nord som sikret seg definisjonsmakten i Attac: bøndene og fagbevegelsen. Besøker man Attacs hjemmeside nå, fremstår organisasjonen som en interesseorganisasjon for folk i Vesten som føler seg truet av globaliseringen.

For å finne ut hvordan dette kunne skje, må man ta noen skritt tilbake. Da globaliseringsdebatten skjød fart her i landet (blant annet etter undertegnedes oversettelse av den internasjonale bestselgeren *Globaliseringsfellen*

Det er fristende å tro at de nye miljøenes dagsorden verken er ny eller særlig interessant.

møte for å velge et interimstyre, hvor bare én representant for hver interessert organisasjon fikk være med. Ca. 80 organisasjoner møtte frem, deriblant samtlige politiske partier utenom Frp og Høyre. Interessen var enorm.

Fordelen med å invitere bredt var selvfølgelig bredden. Ulempen var at bevegelsen fra starten av ble preget av tordenskjolds soldater, gjengangere fra de norske solidaritetsmiljøene og venstresiden, som tok med mye av sin gamle agenda inn i Attac. I stedet for gradvis å legge makten i nye krefters hender, begynte ringrevne å slåss for å få størst mulig innflytelse selv.

Etter et års tid var organisasjonen i ferd med å ta form. Den ytterste venstresiden hadde sikret seg makten, slik det også gikk i en del andre land. Aksen arbeid-kapital ble det dominerende analyseredskapet. I stedet for å bli en ny bevegelse som fokuserte på konkrete saker hvor det var realistisk å oppnå tverrpolitisk støtte, fikk Attac et ideologisk rammeverk med snever appell. I stedet for å gi en stemme til verdens underprivilegerede, ble

i 1998), var det de negative aspektene ved utviklingen mediene fokuserte på. Kyniske spekulanter og multinasjonale selskaper ble beskyldt for å drive et rotterace mot de møysommelig oppbygde velferdsstatene. Thatchers og Reagans nyliberale ideologi ble villig akseptert av elitene i det rike nord, mens internasjonale institusjoner som Det internasjonale valutafondet (IMF), Verdensbanken og Verdens handelsorganisasjon (WTO) fungerte som brekkstenger for å tvinge den igjennom i ulandene.

Et forsvar for offentlig sektor

Denne grovkornede skissen av begivenhetene ble nærmest enerådende, og det var derfor ikke overraskende at mange trakk den slutningen at globaliseringen drives av høyrekrefter og at venstresiden følgelig må mobilisere mot den. Spesielt i Attac Norge var dette tydelig, og man fikk til og med inntrykk av at de samme miljøene som tidligere hadde kjempet mot EU nå skulle stå sammen mot globalise-

ringen. I bakgrunnen kunne man høre vise-sanger fra Nord-Norge.

En konsekvens av at kampen ble «ideologi-sert» på denne måten var at Attac begynte å endre sine prioriteringer. Nå skulle man slåss mot privatisering og liberalisering, mens alt som hadde med verdens fattige å gjøre ble skjøvet nedover på programmet. Bare et fåtall dissidenter påpekte Norge allerede har sterke partier og organisasjoner (som for eksempel Ap/SV og LO) som kjemper for dette, og at Attac heller burde gi en stemme til verdens virkelig underprivilegerte.

Alle hovedsakene som gjorde Attac Norge så unik i oppstarten, som Tobin-skatten og kampen mot skatteparadiser, er nå marginalisert. Konklusjonen må altså bli at Attac er en organisasjon på den norske venstresiden som primært kjemper for de samme gruppene som SV og LO kjemper for.

Antallet medlemmer har sunket med 25 % det siste året, men rundt om i landet finnes det fortsatt noen tusen betalende som tror de støtter en solidaritetsbevegelse for globaliserings tapere.

Maktmennesker styrer

Det er mange som må dele på ansvaret for at det gikk som det gikk. Attac Norges første leder, Nina Drange, er ikke blant dem. Hun kjempet hardt for å holde på bredden i organisasjonen, men måtte gi tapt. På det første landsmøtet holdt hun et flammende innlegg hvor hun mente at de burde takke ja til en invitasjon om å delta på et seminar i regi av Verdensbanken, men flertallet vendte tomme-len ned.

Den reelle makten har ligget hos ringrever som Asbjørn Wahl³ og Aksel Nærstad⁴ – og overlates nå gradvis til folk rundt ungdomsorganisasjonene til SV og RV, ledet av Magnus Marsdal og Steinar Alsos.⁵ Disse grupperingene ligger til venstre for Sosialistisk Venstreparti.

Attac har fått mye kritikk for sin mang-

lende appell til sentrumsorienterte reformister. Men kritikerne må også ta sin del av skylden. I stedet for å gå inn i organisasjonen og arbeide for Attacs kjernesaker, har mange bare stått utenfor og ristet på hodet over den tiltakende ideologiseringen.

Civita på lykkepiller

Mens Attac opprinnelig satset på å bli en folkebevegelse, var det snarere rike enkeltpersoner som var involvert da Civita⁶ så dagens lys like før jul 2003. De fremsto som Norges første politiske tenketank på flere tiår, eller tanke-smie som initiativtakerne selv foretrakk å kalle det. I andre europeiske land har man lenge hatt tilsvarende miljøer, både på høyre og venstresiden, som arbeider mer ideologisk og langsiktig, uavhengig av den «skitne» dag-til-dag-politikken.

Selv om rester fra det gamle Libertas var blant Civitas bidragsyttere, vakte det mest oppsikt at noen av landets rikeste menn sto bak; blant andre Johan H. Andresen, Stein Erik Hagen og Jens Ulltveit-Moe. Som daglig leder ansatte de stjerne-kommunikatoren Terje Svabø, med bakgrunn fra Unge Høyre, Aftenposten og NRK. I et intervju med Klassekampen sluttet han seg imidlertid til det berømmelige Einar Førde-sitatet «Vi er alle sosialdemokratar».

Det uttalte formålet med Civita er «Å arbeide for økt oppslutning om markedsøkonomien og dens betydning for velferd, frihet og demokrati.» Dagens Næringsliv hadde riktignok gjengitt et sitat fra en anonym (!) kilde som hevdet at «det trengs ideologisk opprustning, en motvekt mot Kommuneforbundets aksjon 'For velferdsstaten' og andre destruktive krefter som vil ødelegge mulighetene for å opprettholde et konkurransedyktig næringsliv. Vi ser også konturene av et Ap/SV/Sp-samarbeid i 2005 og det er det ikke alle som ser like lyst på.»

Civitas første bokutgivelse var et forsvar for globaliseringen – med Attac som erklært

hovedmotstander. Baksideteksten av boken *Åpen verden* viser hvor offensivt de gikk ut, og den bør gjengis i sin helhet:

Mange mener at globaliseringen fører til større ulikhet og fattigdom, truer velferdsstaten og sysselsettingen, skader miljøet og øker risikoen for internasjonale konflikter. Motstanderne påstår at kulturelt mangfold blir til forflatet amerikanisert monokultur. De påstår at makten overføres fra nasjonalstaten til multinasjonale selskaper.

I denne boken sjekkes disse påstandene mot den nyeste internasjonale forskningen. Resultatene vil overraske mange. Kritikerne tar feil på alle punkter. Globaliseringen gir oss mer frihet, øker det kulturelle mangfoldet hver enkelt av oss møter, og bidrar til økt velstand for de aller fleste. Aldri har så mange blitt løftet ut av fattigdommen som i globaliseringens tidsalder. Nasjonalstatens makt svekkes kanskje, men det er først og fremst borgerne og forbrukerne som får mer makt, ikke de multinasjonale selskaperne.

Kritikk fra Attac

Mesteparten av boken består av en 200 sider lang tekst skrevet av Frp-avhopperen (etter Dolkesjø) Jan Arild Snoen. Erkeliberalisten går gjennom punkt for punkt, tema for tema, og ender med den samme positive konklusjonen om dagens verden. Han vier også mye plass til økonomisk teori, for å overbevise leseren om de velsignede markedskreftenes ubrukte potensial.

Umiddelbart etter lanseringen sender Attac ut en pressemelding til landets medieredaksjoner – og bidrar antakeligvis til at responsen i offentligheten blir ganske lunken. Attac imøtegår nemlig bokens viktigste budskap – at globaliseringen og markedsliberalismen er bra for de fattige – ved å vise til tallmateriale som tyder på det motsatte. De 28 «mest avanserte» landene hadde en andel av verdens inn-

tekter på 68 % i 1970, 71 % i 1980 og 81 % i 2000 – hvilket betyr at ulikhetene skjøt fart i takt med globaliseringsprosessen rundt 1980. Attac påpeker videre at det landet som har lykkes best med å få til økonomisk vekst og fattigdomsbekjempelse – Kina – kanskje er det landet som minst av noen følger markedskøkonomiens prinsipper.

Kritikken til tross, boken representerer et gjennomarbeidet og velformulert forsvar for globaliseringen, og den sannsynliggjør at økt internasjonal handel har æren for den velstandsutviklingen som mange land har opplevd de siste tiårene. Attacs innvending i forhold til de økende skjevhetene virker ikke like treffende når forfatteren innrømmer at «det er likevel viktig å huske at mesteparten av Afrika og Sentral-Asia i liten grad deltar i den globale økonomien». Boken argumenterer godt for at de landene som virkelig deltar i globaliseringen, har fortjeneste av det. Det er også et poeng at Kinas vekst i høy grad er bygget på økt internasjonal handel, uavhengig av fargen på politikken som føres fra Beijing.

Påfallende få aviser trykte anmeldelser av *Åpen verden*. En av de få grundige gjennomgåelsene, signert Per Botolf Maurseth i *Ny Tid*, påpeker korrekt at Snoen i en rekke tilfeller trekker entydige slutninger i spørsmål hvor forskningen spriker i flere retninger. Det er for så vidt forståelig når man har et politisk ærend, men leseren sitter igjen med en følelse av at Snoens budskap er for godt til å være sant.

Skyggeboksing?

Når man skreller bort statistikken og teori-grunnlaget, og leter etter realpolitiske vurderinger, blir det hele straks tynnere. Det er på mange måter forbausende at en tankesmie som setter sammen en antologi hvor forfatterne har bakgrunn både i Frp og SV (Paul Chaffey), ikke rommer en eneste kyniker. For er det noe man kan lære av å følge med på den internasjonale økonomiske utviklingen, er det

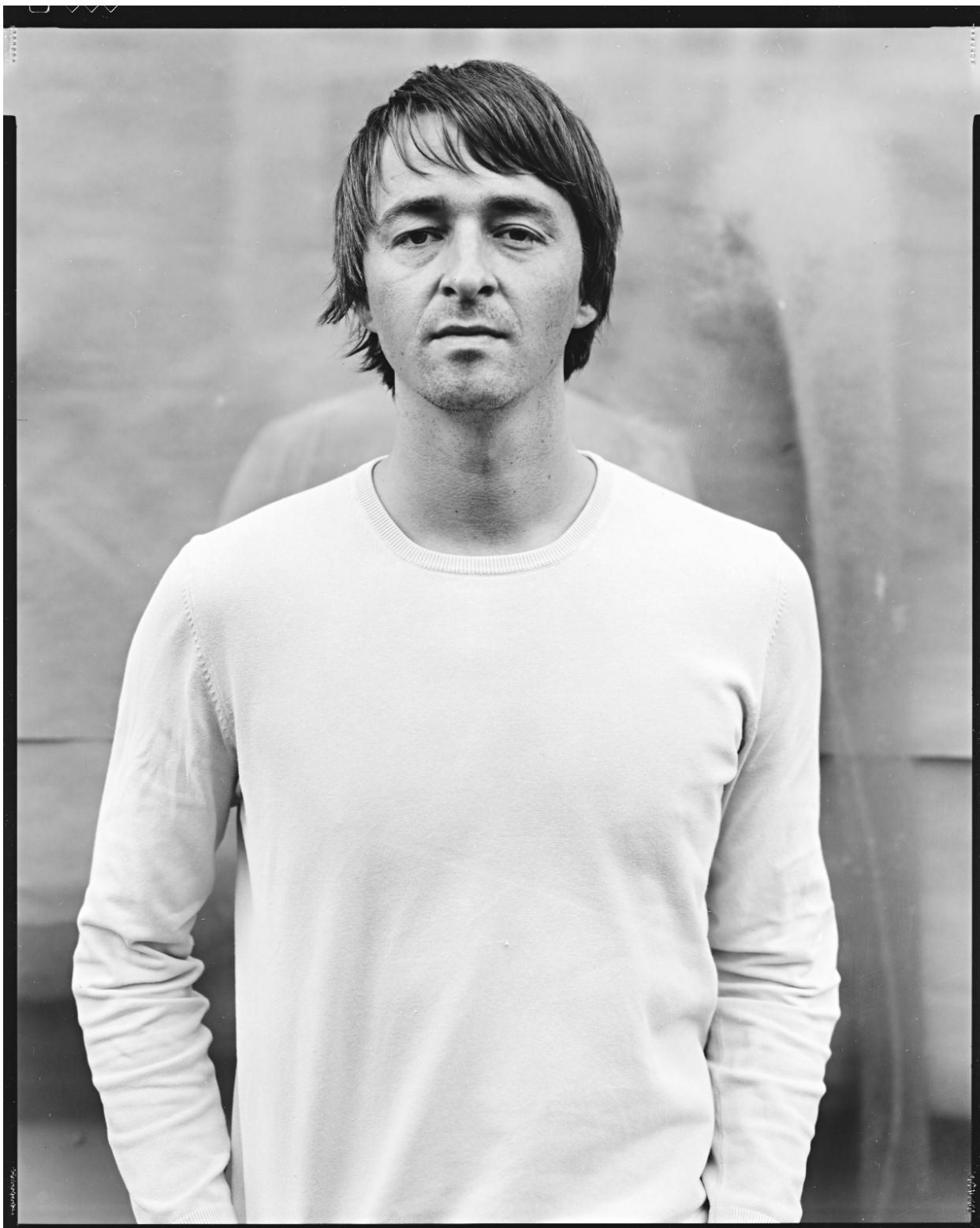

Foto: Nils Vik

Sten Inge Jørgensen, Oslo 1. september 2004

at hovedaktørene, nasjonalstatene, ikke navigerer etter prinsipper som indirekte fremmer det allment beste. De forfølger knallhardt sine egne økonomiske interesser, instruert av sine nasjonale bedrifter. Dermed virker det ganske kunstig når boken polemiserer mot globaliseringskritikere, fordi det i praksis er næringslivet selv som holder skjevhetene i systemet ved like gjennom sin insistering på konkurranse-skjerming og subsidier.

Dette poenget ble glitrende illustrert av Jens Stoltenberg under NHOs årskonferanse i Oslo i 2002. Etter at flere talere hadde prist frihandelens velsignelser, kommenterte han lakonisk at «mange av dere som sitter her i dag var innom kontoret mitt da jeg var næringsminister for å be om proteksjonistiske tiltak».

Det hører med til historien at salen svarte med skamløs, rungende latter.

I dette perspektivet fremstår Civita som et uttrykk for det ideologene i partiet Høyre mener så lenge de ikke har regjeringsmakt. Dermed kan man spørre seg om Civita egentlig representerer en berikelse for offentligheten. Min konklusjon er likevel at de gjør det, som motvekt til de sterke tendensene til enøydhet i Attac. På samme måte som Attac svartmaler globaliseringen, skjønnes den av Civita. De bidrar slik til å modifisere og nyansere oppfatninger av at verden er i ferd med å gå av skaffet. Problemet er bare at opinionen sitter igjen med to stikk motsatte beskrivelser av verden i dag, hvor begge er understøttet av mengder med tall og statistikk.

Unge Høyres omsorg

Unge Høyre er en gammel organisasjon, men har kommet veldig på offensiven det siste året, og mediene har hjulpet dem i relanseringen.⁷ Delvis skyldes det valget av Nikolai Astrup som leder for Oslo Unge Høyre, fordi han har en «rikmannssønn-bakgrunn» som virker helt uimotstælig for tabloidene. Astrup

er også redaktør for *Minerva*, det konservative tidsskriftet som nå får økt oppmerksomhet etter lang tids dvale. Men nøkkelårsaken til den vellykkede relanseringen er at Unge Høyre nå profilerer seg som de svakestes forsvarer, både nasjonalt og internasjonalt.

Sammen med blant andre lederen for Unge Høyre, Torbjørn Røe Isaksen, lanserte Astrup tidlig i vår publikasjonen *Velferd etter velferdsstaten*. Her presenteres Unge Høyre som en bevegelse som vil redde alle de marginaliserte og fattige som velferdsstaten produserer. Som de oppsummerer i det i en Dagblad-debattartikkel 28. april:

Etter 50 år med konstant vekst i politikkenes makt har vi i dag 90 000 fattige, 14 000 heroinmisbrukere og 750 000 mennesker i arbeidsfår alder som enten går på trygd, er syke, arbeidsledige eller mottar attføring eller annen form for sosialhjelp.

Den grunnleggende tesen er at venstresiden har forlatt sine progressive idealer og tatt opp tråden fra 1800-tallets reaksjonære forsvar for privilegiesamfunnet: «Den eneste forskjellen er at datidens privilegier var til for de få, og nektet de mange; mens dagens privilegier er til for det store flertallet, men nektes et lite mindretall.»

Barnehagepolitikken nevnes som eksempel, hvor SV beskyldes for å konsekvent ville gi mer til mennesker som kunne klart seg utmerket på egen hånd. «Slik politikk bidrar ikke til utjevning, eller til å 'ta fra de rike og gi til de fattige', men til utarming av det personlige ansvaret, det sivile samfunnet og enkeltmenneskers og familiers rett til å stå på egne ben og klare seg av egen kraft.»

Retorisk villnis

Det meste av boken *Velferd etter velferdsstaten* er preget av en ideologisk klargjøring av en konservativ posisjon. Her fremstår Unge Høyre som et tydelig borgerlig alternativ til

den vanlige sosialdemokratiske retorikken rikspolitikerne kappes om å mestre, og de distanserer seg samtidig fra de mest liberale fløyene. Skjærer man boken til beinet, handler den om en motsetning mellom individ og samfunn.

Dette er kanskje ikke særlig overraskende. Men om man går resonnementene nærmere i sømmene og spør hva slags konkrete politiske tiltak Unge Høyre egentlig vil gjennomføre for å befri oss, blir det hele straks vanskeligere å få tak på. I kapitlet om eiendomsrett kan vi blant annet lese om sosialistene at disse mener det skal være opp til politikerne «å bestemme hvor stor del av inntekt og eiendom individet skal få lov til å råde over,» uten at det spesifiseres om forfatterne mener at folk selv skal få bestemme hvor mye skatt de skal betale. Eller om de er mot skatt i det hele tatt?

Vi får også høre om overgrep basert på manglende respekt for mindretallet, men når de skal nevne konkrete eksempler blir det hele svært søkt. Vi får blant annet bli med på tankeleken «tenk deg et sosialistisk samfunn der det sosialistiske flertallet til enhver tid har kontroll over økonomien. Hva er sjansen for at en gruppe konservative får starte en opposisjonell avis?»

Det virker ofte som om de opererer etter en modell der de først konstruerer en stråmann som de deretter retter knusende argumentasjon mot. Problemet er bare at denne stråmannen ikke er representativ for venstresiden, ja, ofte undres man over om denne personen eksisterer i det hele tatt.

Astrup og Isaksen er mest konkrete når de debatterer i mediene, og da er det bekymringen over de økende statlige utgiftene i Norge som gjentas gang etter gang. I tillegg forsøker de å fremstå som forsvarere av interessene til verdens fattigste ved å beskyldte Attac for ikke å målbære «løsninger som innebærer å redusere egne goder til fordel for de som har mindre enn dem selv».

Begge saker er interessante, og det er ingen tvil om at Unge Høyre provoserer frem vikti-

ge debatter. Men det ligger prinsipielt sett intet overskridende i å ta de svakes parti når man vil kutte i universelle velferdsordninger eller satse på at markedet kan ordne opp. Det har en stor del av høyresiden alltid ment.

De nye urbanistene

Oslo byforum⁸ (OSBY) ble etablert i 2001, under ledelse av primus motor Erling Fossen. En rekke av de tilstedeværende på stiftelsesmøtet hadde tidligere vært med i partiet Altruistene, som stilte til kommunevalget i Oslo i 1991. Men OBF er partipolitisk uavhengig og nettverket har i dag medlemmer fra Høyre såvel som RV.

Formålet med OSBY er å utvikle en spesiell bypolitikk for Oslo, en slags «globalisering nedenfra», basert på erkjennelsen at tradisjonelle politiske partier preges av en nasjonal agenda som ikke er tilpasset byenes virkelighet. For å nå dette målet kreves både økt bevissthet om byen som politisk arena og en styrking av lokaldemokratiet gjennom overføring av reell makt fra det nasjonalstatlige nivået. Det påpekes gjerne at storbyer over hele verden er i ferd med å bli stadig mer like, og at de dermed har stadig mer til felles med hverandre og stadig mindre til felles med nasjonalstaten de befinner seg innenfor.

OSBYs aktiviteter skjer på mange plan, hvorav mailinglisten på Internet er den mest omfattende med nærmere 200 deltakere. Her diskuteres alt fra politisk filosofi til konkrete saker som kollektivtrafikk og arkitektur. Ca. 20 prosent av de på mailinglisten er i tillegg med i en av OSBYs mange undergrupper som arbeider med tematiske spørsmål (som kultur, næring, byutvikling, globale forhold, etc.). Tre av gruppene skiller seg ut ved sin mer allmenne orientering: InterCity arrangerer «politisk bar» på cafeer i Oslo. Eksportrådet sprer byforumkonseptet landet rundt (og har nå etablert søsterorganisasjoner i 14 byer), mens Oslo byaksjon (OBA) er et registrert politisk parti som stilte til valg under kommunevalget

i Oslo i 2003, men ikke fikk inn noen representanter. OBA har også etablert et skyggebyrådsråd som overvåker den daglige politikken i bystyret.

Erling Fossen gikk av som leder for OSBY i 2003 for å konsentrere seg om OBA og Eksportrådet, og nå ledes OSBY av Martine Aurdal og Sigve Haug.

Organisk nettverk

Oslo byforum skiller seg markant fra Attac og Civita ved sin utpregede nettverksform. Strukturen er så flat at hvem som helst kan melde seg på mailinglisten og delta som de lyster. Den som vil kan også ta initiativ til å danne en ny tematisk undergruppe. Denne må godkjennes av sekretariatet, men så langt har ingen fått negativ respons. En av årsakene til at dette har fungert så knirkefritt, er åpenbart den «organiske» tilveksten av nye medlemmer. Det er i første rekke venner og venners venner som strømmer til blant de nyrekrutterte, hvilket betyr at de på forhånd har en anelse om OSBYs «ånd».

Denne ånden er det ikke så lett å beskrive, men med man kunne kanskje beskrive den som et pragmatisk fellesskap der man søker å overskride klassiske spenninger mellom ulike politiske preferanser gjennom et felles ønske om å gjøre Oslo til en bedre by å leve i. Det arbeides også mer med enkeltsaker enn ideologi. Debattinnlegg som bærer preg av ytterligheter som «markedet kan løse alt» eller «det offentlige må løse alt», møtes med umiddelbare protester.

Utdanningsnivået er høyt og fagkunnskapen blant deltakerne er stor, og nettverket kan på mange måter betegnes som et politikkverksted i skjæringspunktet mellom akademia og politikk. Mange har derfor oppfattet OSBY som en eliteorganisasjon. Dette er til en viss grad riktig, ettersom de grupperingene man tradisjonelt har betegnet som «folket» knapt er representert i det hele tatt. Men en oppdatert 2004-analyse av begrepet i en Oslo-

kontekst, vil nok avdekke at de yrkesgruppene som er aktive i OSBY representerer halvparten av befolkningen. Folk i Oslo har høy utdanning, og svært mange arbeider innen medier/informasjons-, skole/forskning og kunst/kultursektoren, hvor OSBY har sitt tyngdepunkt.

Lobbyer for bystrand

Hva har så OSBY utrettet? De har i alle fall flere konkrete seire å vise til enn de andre nye politiske bevegelsene. Eksempelvis har de startet et teaterprosjekt for metadonbrukere, som har vakt oppsikt med sitt rekordlave tilbakefall blant deltakerne. OSBY har også fått gjennom et borgerinitiativ i bystyret om å videreføre trikkelinjen frem til Tryvann. I de fleste tilfeller arbeides det imidlertid med lobbyisme, hvis innflytelse er vanskelig å måle. Hvilken rolle OSBY spilte da Hausmania (Norges største alternative kulturhus) ble reddet, vites ikke nøyaktig. Heller ikke da bystyret endelig bekjente seg til prinsippet om at bilistene skal betale for kollektivtrafikken (innføring av veiprising fra 2007), da det ble vedtatt at den amerikanske ambassaden måtte flytte ut av sentrum eller, for den saks skyld, om en fremtidig bystrand i sentrum ble forårsaket av gjentakende press fra flere av OSBYs undergrupper.

På samme måte som Attac og Civita har bidratt til å skape bevissthet om globaliseringen har OSBY også spilt en viktig rolle i å revitalisere byen som politisk arena. Gjennom sin pragmatisme har OSBY dessuten unngått å havne i en posisjon som oppfattes som ytterliggående, selv om mange fortsatt provoseres når Erling Fossen snakker om en fremtid etter nasjonalstatene der byene har overtatt rollen som den viktigste politiske enheten.

Et kompromissløst manifest

Stiftelsen Manifest⁹ ble etablert i 2003 med profiler som Bendik Wold (litteraturredaktør i *Morgenbladet*, tidligere journalist i Klassekam-

pen) og Magnus Marsdal (journalist i Klassekampen og styremedlem i Attac) i spissen. Manifest er allerede omtalt som «venstresidens tenketank» – både i Dagbladet og i NRK P2 – men den store oppmerksomheten oppnår de antakelig først med utgivelsen av boken

tære tendenser ytterst på norsk venstreside, i det hele tatt har rom for en ny organisasjon som forfekter slike radikale standpunkter. De er i hvert fall ikke er skjøvet ut i kulden så langt. Til forskjell fra sekteriske AKPere har Wold og Marsdal nemlig posisjonert seg som

Med unntak av Oslo byforum har ingen av de nye politiske bevegelsene lansert et prosjekt som svarer på 90-tallets diagnose.

Tredje til venstre som kommer ut i høst på forlaget Oktober.

Til tross for denne merkevaren kan Manifest vanskelig omtales som representative for den norske venstresiden. Tvert imot fremstår Wold og Marsdal som ivrige kritikere av de liberale tendensene som preger dagens venstreside, og deres uttrykte mål er å bygge et «sosialistisk folkestyre.» Organisasjoner som Rød Ungdom, Rød Front og Sosialistisk Ungdom står bak, inkludert representanter fra fagbevegelsen. Det er altså mer korrekt å fremstille Manifest som et forsøk på å bekjempe venstresidens tradisjon for kompromiss med arbeidsgiversiden – og i stedet slutte rekkene om et «rent» sosialistisk prosjekt hvor man skal bekjempe markedskrefter og privat eiendom.

Selv dagens demokrati får det glatte lag. Wold og Marsdal skriver i «Sirenenes sang», et dokument de har lagt ut på nettstedet sitt, at de representerer et «tredje venstre» som bør «male *folkestyret* på sitt banner. Ikke 'folkestyre' i form av det avmektige stemmerettsritualet kapitalismen tilbyr folkemassen ...».

Rødt nettverk

Man kan spørre seg om det norske politiske landskapet, etter gjentatte debatter om totali-

et viktig knutepunkt i et større nettverk. På den ene siden har vi fagbevegelsen, blant annet representert ved edderkoppene Asbjørn Wahl. Han er initiativtaker til og ideolog for Aksjon velferdsstaten, som Civita ifølge Dagens Næringsliv ble opprettet for å slåss mot. På den andre siden har de sterke bånd til Klassekampen og miljøene rundt «det nye venstre», spesielt den mest globaliseringsfiendtlige delen av den globaliseringskritiske bevegelsen.

Dessuten skriver litteraturredaktør Wold lederartikler i *Morgenbladet*. I juli skrev han blant annet at «solidaritetsalternativet» har vært et mislykket konsept. Han fikk svar uken etter fra tidligere finansminister Per Kleppe som ba ham redegjøre for et alternativ, men Wold gjentok i stedet bare at solidaritetsalternativet ikke har lagt noe grunnlag for varig lav arbeidsledighet i Norge. Leser man Wolds vurdering av det samme forholdet i «Sirenenes sang»¹⁰, blir det imidlertid klart at han betrakter «den parlamentariske klassekompromissveien» som «en blindgate.» Det handler altså i bunn og grunn om ideologi og ikke Kleppes ferdigheter som sådan.

Wold og Marsdal har som nevnt overfor også posisjonert seg som de sosialliberale skarpeste kritikere. Blant annet gjennom artikler i herværende *Samtiden*, hvor de står bak

formuleringen: «Vi har sett det med egne øyne: (...) radikalere kaster sin sosialistiske drøm på båten, men tvholder på fremtidsoptimismen og den entusiastiske troen på menneskets frigjøring.»

Kamp mot de vantro

Dette angrepet på «fracfalne» eller «avvikere» eller hva man skal kalle det, utgjør antakeligvis Manifests viktigste eksistensgrunnlag all den tid deres revolusjonære program fremstår som marginalt/utopisk eller farlig for resten av venstresiden. For det er et faktum at den norske tradisjonelle venstreopposisjonen nå preges av fundamentale interne stridigheter, som når en meningsmåling for Oslo nylig viste at et flertall av SVs velgere er for EU. Disse menneskene har ifølge tradisjonelistene latt seg lure til å tro at et markedsøkonomisk regime styrt fra Brussel er forenlig med sosialistiske verdier.

De samme bekymringene er rettet mot tendensen i SV til å lansere seg som et mer liberalt parti, parallelt med at utsiktene til et regjeringssamarbeid med Ap skaper frykt for at også SV blir en kompromissmaker med kapitalen. Den tradisjonelle venstresiden, som lenge har blitt beskyldt av etablissementet for å være tilbakeskuende museumsvoktere, har uvurderlig nytte av drahjelp fra de unge og relativt gatesmarte debattantene Wold og Marsdal, med sine brede kontakter blant en ny generasjon av søkende.

Linken til Asbjørn Wahl blir slående i denne sammenheng. Under en tale til den Attac-ledete globaliseringskonferansen i 2002, sa han følgende: «Vi har også noen såkalte urbane modernister – eller muligens postmodernister – som forveksler og sauser sammen modernitet og makt, som tror dagens såkalte «globalisering» er et nødvendig resultat av moderne kommunikasjonsteknologi, bykultur og individualitet – et usivilisert sivilisasjonsprosjekt – hvor ingen annen verden er mulig.» Manifestgutta tror det er mulig å få

innbyggerne i verdens beste land å leve i (ifølge FN) – eller skal vi kalle det det nye Sveits – til å forkaste det internasjonale markedet som har brakt dem denne velstanden. De har samtidig forsøkt å vise at det finnes elementer blant globaliseringskritikerne som har et alternativ å legge på bordet. Om det de presenterer oppfattes som realistisk eller nytt blir sånn sett av underordnet betydning.

Gamle fronter

Men oppsummert kan man altså si at med unntak av Oslo byforum har ingen av de nye politiske bevegelsene lansert et prosjekt som svarer på 90-tallets diagnose: «Nasjonalstaten er død og aksene mellom høyre og venstre i politikken er passé.» Ingen av dem ønsker at nye regimer skal overta etter nasjonalstaten, mens de ideologiske venstrestandpunktene like tydelige hos Attac og Manifest som de høyreideologiske hos Civita og Unge Høyre. Det finnes mye som er påfallende norsk i disse forholdene. I mange andre europeiske land har venstresiden, både i og utenfor partiene, tunge miljøer som søker globale løsninger og gjerne vil oppgi sin nasjonale suverenitet på en rekke områder. Alliansene går mot sentrum på tvers av partier, med utgangspunkt i en løsningsorientert holdning til enkeltsaker. Den høyt profilerte bistandsorganisasjonen Oxfam¹¹ (med utspring i Storbritannia) er et ypperlig eksempel, i sin utrettelige kamp for mer rettferdig handel. Deres standpunkt om å slippe u-landenes landbruksprodukter inn i Vesten har tilnærmet null gehør på den tradisjonelle norske venstresiden, der alliansen med bøndene og distriktene veier tyngst.

Et annet eksempel er det tyske partiet De grønne.¹³ Deres perspektiver er i høy grad sammenfallende med Oxfam, som går sterkt inn for mer overnasjonalitet på EU-nivå. Sammen med sine søsterpartier var de også de eneste som førte en paneuropeisk valgkamp under de siste valgene til Europaparlamentet,

mens andre partier fokuserte på nasjonale spørsmål.

I Norge får vi i stedet Attac og Civita som inntar ytterposisjoner og slår hverandre i hodet med tallmateriale som viser stikk mot-

satte konklusjoner knyttet til det samme forholdet. Eller teoretiske ytterligheter til høyre og venstre som Unge Høyre og Manifest.

Det er ikke gode tider for den politisk søkende, men sammensatte borger. ●

Noter

1. Et søk på Attac på Dagbladets nettsider i midten av juli 2004 ga Attac 270 treff. Civita hadde 14, men de var da bare ett år gamle. I Aftenposten hadde Attac 95 treff og Civita 4. Hos NRK hadde Attac 82 treff og Civita 0.
2. Association pour une Taxation des Transactions financières pour l'Aide aux Citoyens (Forening for beskatning av finanstransaksjoner til medborgernes beste). Konkret refererer navnet til den såkalte Tobin-skatten, men det var tidlig klart at bevegelsen hadde en langt mer omfattende agenda. Da interimstyret for den norske av leggeren ble etablert, skulle fire hovedsaker ligge til grunn for dets arbeid: Tobin-skatt, gjeldslette for fattige land, bekjempelse av skatteparadiser, samt å skape innsyn og åpenhet om investeringer i land med svak økonomi.
Se www.attac.no og www.attac.org
3. Asbjørn Wahl har en godt plantet finger med i spillet i en rekke organisasjoner på venstresiden. Se bl.a. www.aswahl.net
4. Aksel Nærstad – tidligere RV-leder, nå informasjonsarbeider i bistandsorganisasjonen Utviklingsfondet, markerte seg tidlig. Selv om *Morgenbladet* hadde invitert til møtet om å starte Attac i Norge, tok Nærstads med et hjemmelaget kompendium med artikler om Attac. På eget initiativ løp han rundt i lokalet og sørget for at hans egen versjon av Attac ble lagt på stolene til alle de nysgjerrige fremmøtte.
Nærstad er for øvrig en av de sterkeste kreftene i Attac Norge for å sikre at organisasjonen setter hensynet til norske bønder høyt på dagsorden.
5. Nåværende leder for Attac.
6. Se www.civita.no
7. Se www.ungehoyre.no
8. Se www.oslobyforum.org
9. Se www.stiftelsenmanifest.no
10. Et av nøkkeldokumentene på nettstedet til Manifest.
11. Se www.oxfam.org
12. Se www.gruene-partei.de

Kjetil Lismoen

Frykten for filmen

Frykten for visuell kultur, spesielt film, har vært et gjennomgående trekk ved norsk kulturliv. Myndighetenes nidkjære sensur- og kontrolliver er også en konsekvens av den intellektuelle offentlighetens manglende fortrolighet med populærkulturens mest slagkraftige uttrykk.

I Makt- og demokratiutredningens tiende utgivelse, *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*, erkjente redaktør Martin Eide at det er nødvendig med perspektiver «som tar høyde for andre former for symbolsk makt enn den som finner sitt feste i et opplysningsideal». Det som fulgte i boken stod ikke i forhold til denne erkjennelsen.

Det ble riktignok fokusert på skandalens funksjon i offentligheten, og medienes rolle som formidler av den, men det var en svært forsiktig tilnærming.

Hvorfor «andre former for symbolsk makt» ikke er funnet verdig i noen av de siste årenes makt- og demokratiutredninger må sies å være noe av en fallitterklæring. Når man ser den enorme innflytelsen populærkultur og særlig visuelle medier utøver – hvorfor er den da ikke tatt med i betraktningen?

Jeg kan ikke se noen annen årsak enn at populærkulturen ikke anses som viktig nok av maktutredningenes forskere. Men kanskje aller viktigst: ikke målbar nok. For å måle populærkulturell makt kreves det selvsagt fortrolighet med denne komplekse størrelsen, og det får man jo ikke ved å basere seg på informasjon og kunstinntrykk som uteluk-

kende har sitt feste i nettopp et tradisjonelt opplysningsideal.

Døde hvite menn

Den nylig utgitte boken *Kyssing og skyting* er i det minste et forsøk på å gi oss en alternativ maktutredning innen det feltet av populærkulturen som har størst nedslagsfelt: filmen. Det er makten i filmen de to forfatterne Eivind Røssak og Christian Refsum ønsker å belyse, og ikke den rollen filmen spiller som speil for våre liv eller filmindustriens mer prosaiske markedsrett. Boken er et flittig sammensatt nett med referanser til toneangivende medieteoretikere. Men som barometer for filmens maktutøvelse i vid forstand duger den ikke. Med sine referanser henvender forfatterne seg til den faste menigheten av medievitere, og boken er derfor ikke den utredningen til offentlig debatt vi sårt trenger.

Istedenfor å lokke meg inn i filmens verden, fikk *Kyssing og skyting* meg til å tenke på min tid som skribent og journalist i enkelte akademiske og intellektuelt anlagte publikasjoner. Jeg glemmer aldri da jeg i *Morgenbladet* under Truls Lies siste dager som redaktør foreslo å skrive et portrett av tegneserieikonet Modesty Blaise. Den umiddelbare reaksjon fra redaksjonen var ikke «hvorfor», men «hvilke referanser». Bourdieu? Derrida? Hvilke mediekritikere var mest relevante? Jeg prøvde å komme dette kravet i møte ved å fortelle at Modesty hadde gått på Sorbonne, hun kunne sju språk (i tillegg til sju obligatoriske kampsporter) og sist, men ikke minst: Hun hadde sannsynligvis lest og forstått Derrida – i hvert fall om jeg kjen-

te hennes skamløse serieskaper Peter O'Donnell rett. Heldigvis hadde jeg en forstandig redaksjonssjef som ga meg *carte blanche* og det ble en verdig *hommage* til Modesty, slik jeg ser det i dag.

Selvsagt har medietoretikere sin rettmessige plass i enkelte sammenhenger, ikke minst i en akademisk anlagt bok som *Kyssing og skyting*. Men det er påfallende hvordan den eneste gangbare og trygge veien inn til forståelse av populærkultur for den akademiske og intellektuelle offentlighet synes å gå via denne voksende kirkegården av mannlige teoretikere fra det forrige århundret. (Jeg velger å bruke begrepet «intellektuell offentlighet» istedenfor «intellektuell elite», selv om også det blir noe upresist. Men vi må kalle denne delen av offentligheten *noe*.)

Simpsons vs. Chomsky

Spørsmålet man fort sitter igjen med i slike sammenhenger er ganske absurd: Går det an å måle populærkulturen og filmens betydning uten å henvise til teoretiske verker fra en helt annen medietid – ja, før medier ble et begrep slik vi kjenner det i dag?

Hvorfor er vi så avhengige av å bevege oss på krykker gjennom den såkalte billedmedienes tidsalder?

Da forfatteren Torgrim Eggen ifjor deltok i NRK P2s Søndagsavisa i forbindelse med lanseringen av hans politiske satire *Trynefaktoren*, kom han i skade for å støte borti disse krykkene da han stilte følgende spørsmål: Hvorfor ikke diskutere hvorfor Thomas Giertsen har mer makt enn statsministeren? De andre debattantene mistet for et øyeblikk tråden, som om spørsmålet var underlig og eksotisk. Selv programlederen lo usikkert. Eggens poeng var åpenbart å påpeke politikkenes avmakt, ikke populærkulturens makt. Men reaksjonen fortalte om en forestillingsverden der det var umulig å forestille seg at Giertsen skulle kunne utøve noen som helst form for innflytelse.

Jeg velger å gjenta Eggens spørsmål med

en litt annen vri: Hvorfor ikke diskutere årsakene til at TV-serien *Familien Simpson* har større *politisk* makt enn Noam Chomsky og Johan Galtung? Hvorfor ikke se nærmere på hvordan populærkultur både kan utfordre og forvalte makt – og med en gjennomslagskraft som de av Tekstens disipler som ønsker å skape dissens i offentligheten, bare kan drømme om.

Forsvinnende få tekster

Det er et dypt savn i norsk offentlig debatt – og i sakprosaen og litteraturen, om vi skal holde oss til «de målbare» – at slike perspektiver er fraværende. Det mangler riktignok ikke på omtale av populærkultur. Men det publiseres forsvinnende få tekster som kan veksle uanstrengt mellom det lave og det høye, som våger å kommunisere bredt med offentligheten og «stå fram» med sin forankring i begge leire – både i det tradisjonelle opplysningsidealet og alt det andre som er ekskludert fra denne opphøyde statusen.

Som regel er skjønnlitterære forfattere mer influert av filmen ved at de skriver «filmatiske», enn at de innlemmer populærkulturelle referanser i sine verker. Kjartan Fløgstad har riktignok skrevet om B-kulturens betydning, det samme har Jan Kjørstad. Og yngre forfattere som John Erik Riley synes komfortabel med å hente referanser fra sitt reservoar av populærkulturelle inntrykk (de er som regel unge menn). Og så har vi selvsagt populærkulturens nasjonale skald, Kjetil Rolness, som evner å fly høyt og lavt, men som insisterer på å være både aktør og kronikør, og ofte skaper forvirring med hensyn til hvor sosiologen/provokatøren Rolness slutter og Jens Pikenes begynner.

De fleste norske forfattere og intellektuelle over 50 deler nok Dag Solstads syn på populærkultur, og TV-kultur i særdeleshet, slik det kommer til uttrykk i *Genanse og verdighet*. Hovedpersonen Elias Ruklas følelse av fremmedgjorthet overfor det fjernsynsdominerte nye kulturelle landskapet er ikke bare uttrykk

for en generasjonskløft, men også et sorgarbeid på vegne av en tid da offentligheten hentet mesteparten av sin næring fra et klassisk opplysningsideal.

Den uregjerlige filmen

Å være oppriktig mot de følelsene en film kan framkalle, har ikke alltid vært enkelt, selv for kritikkerne.

Da den amerikanske filmkritikeren Roger Egbert for ikke lenge siden leste om igjen sin anmeldelse i Chicago Herald Tribune av Sergio Leonies film *Den gode, den onde og den grusomme* fra 1974, ble han konfrontert med sin ungdoms basketak med anmelderrollen: Anmeldelsen ga inntrykk av en femmer på terningen, men han hadde gitt den en treer. Egbert erkjenner i dag at han rett og slett ikke våget å gi en femmer på terningen til en film med så lav status (en spaghettiwestern). Mange norske kritikere vil nok kjenne seg igjen, for er det noe som har kjennetegnet den norske offentligheten og særlig kritikernes basketak med filmen, så er det mediets uavklarte status. Filmen er på ene siden i berøring med de tradisjonelle noble kunstformer, men befinner seg likevel ofte langt unna, i et eget uregjerlig univers.

Det tradisjonelle kravet om intellektuell refleksjon er ikke mulig når man ser film. Jeg tror det er derfor mange har problemer med å ta mediet på alvor. Vi har i det hele tatt få muligheter til å beskytte oss mot det vi ser – særlig om vi sitter i en kinosal. Og det er ikke alltid vi er komfortable med de følelsene bildene framkaller, fordi de kan være motstridende og kaotiske, snarere enn gode og oppbyggelige.

Filmens univers har alltid vært dominert av fatalisme og død. Forestillingen om den oppbyggelige filmen, slik den tidlig kom til uttrykk her til lands, er en konstruksjon som harmonerer dårlig med filmens natur. Våre møter med filmstjernenes ansikter, kropper og blikk har ofte en besettende erotisk intensitet ved seg, og de appellerer til våre voyeu-

ristiske tendenser. Samtidig er filmen et helt nødvendig medium der vi nettopp kan leve ut våre forbudte fantasier uten synlige konsekvenser. Det er nok årsaken til at så mange foretrekker å holde lidenskapen til filmen for seg selv, som en erkjennelse av at det er nettopp der – i det intime stevnet vi har med de projiserte skikkelsene i kinomørket – at filmen finner sin egenart og blir vår, og ikke i samtalen etterpå. Jeg opplever ofte at skribenter og forfattere som vanligvis liker å problematisere andre kunstoplevelser foretrekker å dyrke filmen på denne måten, som en nærmest «forbudt» infantil lidenskap.

Frykten for Hollywood

Også fra utsiden av kinolokalene kan filmen virke truende. Ved siden av handelen med narkotika og våpen utgjør den audiovisuelle sektoren den mest innbringende næringen i USA, og er ofte målbærer for amerikanske idealer. Amerikanske filmer forsyner seg freidig fra verdenshistoriens meny av fortellinger og gjenskaper dem i sitt bilde, enten det er radbrekkingen av gresk mytologi eller omskrivingen av den nyere verdenshistorie.

Og det blir ikke noe mindre komplekst, for ikke å si problematisk, jo nærmere vi kommer vår samtid. Begge gulfkrigene har fått sine filmer som serverer den offisielle amerikanske versjonen av krigen – henholdsvis TV-serien *Live from Baghdad* og den hysteriske løgnhistorien *Saving Jessica Lynch*. Og vi får nok snart se dem på norske TV-skjermer.

Her er med andre ord nok vederstyggeligheter å ta av, både for de som nærer dyp skepsis til Amerika og de som i likhet med Petter Nome en gang elsket Amerika.

Men for de av oss som simpelthen forsøker å forholde oss til Amerika, er det noe som mangler. Og det er den kontinuerlige utforskningen av Amerika som faktisk foregår i amerikansk film og fjernsyn – en tendens som kulminerte med *Fahrenheit 9/11*. Det er forbausende mange i Norge som tror at Michael Moores film ble laget på tross av systemet –

Foto: Nils Vik

Kjetil Lismoen, Oslo 20. august 2004

som et rop i natten om frihet – mens filmen i realiteten er et ektefødt produkt av Hollywood. *Fabrenbeit 9/11* er et slagkraftig innlegg i debatten Hollywood visste det var et stort marked for. Mange distributører har villet selge filmen – den norske distributøren Scanbox kjøpte rettighetene allerede før Moore var

nye generasjoner slipper å støtte seg på de samme krykkene som vi gjør. Hvordan skal de ellers som TV-kikkere kunne forholde seg til bildene fra Abu Ghraib-fengselet i Irak eller andre krigsscenarioer som både er – og blir det i stadig høyere grad – influert av populærkulturen og filmen.

Hvorfor ikke diskutere årsakene til at TV-serien *Familien Simpson* har større politisk makt enn Noam Chomsky og Johan Galtung?

ferdig med filmen. Moores rop om «sensur» fra Disneykonsernet framstår i ettertid som et grovkorna markedsføringsgrep.

Den kompleksiteten som skjuler seg bak den amerikanske audiovisuelle dominansen forsvinner ofte i vårt schizofrene forhold til den: på ene siden resirkulerer vi amerikanske produkter og gir dem uforholdsmessig stor og kritikkløs omtale. På andre siden demoniserer vi innflytelsen, eller «amerikaniseringen», på en like kunnskapsløs måte.

Mer enn noensinne behøver vi perspektiver som kan fange opp billedmedienes kompleksitet på tvers av disse fordommene. Vi trenger å få vite mer om hvorfor Lisa Simpson er en mer innflytelsesrik amerikansk dissident enn Noam Chomsky; eller hvorfor TV-serier som *Presidenten* og *Sopranos* gir oss viktige bilder av Amerika – den ene stadig mer illusorisk om verdens mektigste embede, den andre en mørk og kompromissløs utforsking av amerikanske verdier.

Abu Ghraib som mediespeil

Vi trenger sårt en avmystifisering av billedmediene, både i den offentlige sfære og innen utdanningssystemet, og til det behøver vi et språk som er tilgjengelig og robust nok, slik at

Slik flere kommentatorer har påpekt kunne det synes som om overgriperne fra Abu Ghraib-fengselet i Irak var influert av en eller annen form for populærkulturell undergrunn. De bisarre iscenesatte posingene fra overgrepene minner ikke bare om en dyster scene i en David Lynch-film, eller en reality-versjon av «Salo» – de gjenoppvekker også bildene fra David Russels djerpe skildring av den forrige Gulfkrigen i *Tre Konger*. I den filmen ble den nye medievirkeligheten for første gang tatt på alvor i en krigsfilm: Istedenfor å gi inntrykk av å skildre krig «slik det er» – noe som både er et forgjengelig og forfengelig prosjekt – utforsker Russel i filmen alle de Vietnamkrig-kliksjeene som har påvirket vår oppfatning av krigføring på film, og viste samtidig hvordan soldatene også definerte sin rolle utifra disse bildene av krig. På samme måten har «mafiasjangeren» på film og TV ikke bare påvirket virkelighetens gangstere på et estetisk plan, som *Sopranos* langt på vei antyder, men den har også gitt dem en identitet på et dypere plan – både i våre og deres egne øyne. Men å belyse denne identitetsskapende egenskapen ved filmen krever at vi tar mediet på større alvor.

TV-kanalenes passivitet

Her hjemme har særlig TV-kanalenes programmering vært svært passiv i forhold til de opprivende scenene de har servert oss på nyhetene i kjølvannet av 11. september. NRK og TV2 har riktignok vist *Wag the Dog* – den moderne medietidens «Spinal Tap» – men ellers er det fint lite som minner om en aktiv programmering der filmen får belyse vår konfliktfylte mediale tid. Kontrasten mellom NRK og Sveriges Televisjon er nedslående i så måte: Mens den svenske kringkasteren i hele sommer har gitt oss gjensyn med flere ulike filmversjoner av Joseph Conrads utforskning av kolonialisme i *Mørkets Hjerte*, har NRK kjørt repriser (igjen!) av «den siste rettferdige krigen» i *Brorskapets bånd*. Den Tom Hanks-produserte serien er riktignok velspilt og underholdende, men som kommentar til vår egen tid forblir den en mimring over den gangen det eksisterte entydige fiendebilder.

Jeg blir stadig vekk slått av hvor offensiv programmeringen i SVT er i forhold til den vi ser på NRK. På ene siden kan SVT by på medrivende populærkulturelle dannelsesreiser som programmet Studio Pop – et programkonsept som burde være obligatorisk for en hver kringkaster med respekt for sine seere. På andre siden er kanalen ofte tidlig ute med å vise nyskapende tv-serier som utfordrer seerne.

Det er neppe tilfeldig – selv om det kanskje ikke var planlagt av SVT – at den eminente TV-versjonen av Tony Kushners teaterstykke *Angels in America* nesten sammenfalt med Ronald Reagans død. Denne rå og pulserende oppsummeringen av Reagan-epoken og aids-epidemiens første herjinger kunne ikke vært programmert mer betimelig, ikke minst med tanke på de massive forsøkene på å opphøye Reagan til stor statsmann og humanist etter hans død.

Nå er det selvsagt ikke slik at filmens fremste oppgave er å utfordre makten og våre forestillinger. Filmens hovedansvar ligger ofte utenfor det umiddelbare politiske

aksjonsfeltet, i en gråsoner der identiteter utforskes og livsutfoldelse estetiseres.

Men den norske motstanden mot å aktivt bruke film som speil på den tiden vi lever i, slik NRK også her gjør seg skyldig i, er et uttrykk for et kulturelt armod.

Den er også et resultat av hvordan filmen i Norge blitt ansett som underlegen av den intellektuelle offentlighet, fordi den ikke har samme evne til refleksjon som Teksten, og som uregjerlig og farlig av myndighetene. Og nettopp denne kombinasjonen av mistro og kunnskapsløshet har vist seg å være svært hemmende for utviklingen av en vital filmkultur og en konstruktiv debatt om billedmediene i Norge. I enkelte tilfeller, slik jeg kommer inn på i de neste avsnittene, har denne kombinasjonen fått tragiske følger og etterlatt oss en problematisk kulturarv.

Tilfellet Løkkeberg

Pål Løkkeberg skulle oppleve en kortlivet, men betydningsfull karriere i norsk film, som på en nedslående måte gjenspeiler vårt uavklarte forhold til vår filmkultur.

Hans to spillefilmer *Liv* (1967) og *Exit* (1970) representerte på hver sin måte et markant brudd med den realistiske tradisjonen i norsk film. *Liv* ble av både filmmiljøet og kritikkerne sett på som et talentfullt forsøk på å speile en ny tidsånd med en ny sensitivitet, og enkelte mente å se spiren til et modernistisk formspråk i norsk film. I hans neste film, *Exit*, gikk Løkkeberg enda lenger i sin utforskning av filmens muligheter. Med en kompleks billedmosaikk skildret han en ung kvinnes flukt fra en middelmådig småborgerlig tilværelse, men filmen skildret ikke frihetsutøvelsen slik man kunne forvente: Det var ikke følelsesmessig identifikasjon Løkkeberg var ute etter å skape med denne kvinneskikkelsen, men snarere en brechtiansk avstand, slik hans åpenbare innflytelse, Jean Luc Godard, hadde vist at det kunne gjøres i en rekke filmer i 1960-årene.

Norske filmanmeldere og kinopublikum

skulle imidlertid stille seg uforstående til dette nybrottet. Filmen ble beskyldt for å være usammenhengende og spekulativ – blant annet fordi Vibeke Løkkeberg ble filmet halvt naken og skjøt med pistol.

Det er verdt å merke seg at *Exit* og Godards klassiker *Weekend* hadde premiere omtrent samtidig på norske kinoer. Ser man på kritikken begge filmer ble møtt med av den norske anmelderstanden, er likheten slående: De ble begge beskyldt for å være kaotiske og mangle «psykologisk dybde». Bare noen få anmeldere så hvilket historisk brudd som faktisk hadde funnet sted. I en dobbeltanmeldelse i det vesle filmtidsskriftet *Fant*, forsøkte Harald Kolstad (senere anmelder i Arbeiderbladet/Dagsavisen) å sette enkelte ting på plass. Både *Exit* og *Weekend* var billedikt, forklarte Kolstad, eller «film som sang». «I *Weekend* er kamera uttrykksfullt gjennom sin nøytralitet. Det fører oss aldri inn i filmen. (...) Klippet forhindrer at det oppstår noen følelsesmessig identifikasjon. De enkelte innstillinger og sekvenser blir tegn og grupper av tegn.». Med andre ord: En modernisme på randen av det postmoderne hadde inntatt den norske filmen.

I mellomtiden hadde Løkkeberg innledet arbeidet med sin neste film, *Sommeren 920*. Manus, som han skrev han sammen med Jens Bjørneboe, var basert på *Håvard Isfjordings saga*, men filmen var ikke ment som noe tradisjonelt periodedrama. Den var tenkt som en mytisk-realistisk vikingfilm som skulle avmystifisere vold. Det var en radikal videreføring av den voldstematikken som var blitt behandlet i *Exit*, og som Bjørneboe på sin måte hadde utforsket i sitt forfatterskap. Det var et utfordrende innspill i forkant av det tusenårsjubileum Norge kort tid etter skulle feire i anledning kristningen av landet, og undertittelen var provoserende nok: «En jubileumsfilm over vold og drap i Norden».

Den statsautoriserte filmen

Om *Exit* hadde møtt motstand for sitt form-

språk og sin distanserende framstilling av vold og sex, ble manuset til *Sommeren 920* møtt med enda større hoderysten. Den daværende støtteordningen for film, Statens Filmproduksjonsutvalg, avslo søknaden fra Løkkeberg blankt. Hovedinnvendingen var nok en gang at karakterene i manus manglet psykologisk dybde. Men med sin begrunnelse viste utvalget at det ikke hadde forutsetninger for å fange opp de nye strømningene i norsk og internasjonal film. For nettopp kravet om realisme og psykologisk dybde hos karakterene var hva Løkkeberg ville rive seg løs fra – hans motivasjoner var som hos Godard preget av Brechts *Verfremdungstechnik*, ikke av den dramaturgien utvalget anerkjente som den eneste gyldige. Løkkeberg søkte en gang til, med enkelte endringer i manus, men utvalget var urokkelig.

I et protestskriv til Kirke- og undervisningsdepartementet (10.6.70) rettet Løkkeberg søkelys mot hva han anså for utvalgets utdaterte forestillinger om hva det vil si å skape film. Han satte også indirekte spørsmålsteget ved utvalgets sammensetning: I utgangspunktet kunne hvem som helst havne der. Det satt i lange perioder byråkrater i utvalget uten noen som helst kunnskap eller erfaring fra film. Hvorfor var det slik?

Kritikken av avslaget i marginale publikasjoner som *Fant* fikk liten betydning for samtiden. Avslaget utløste ingen ramaskrik i Kultur-Norge, selv om Løkkeberg og Bjørneboes protester ble gjengitt i dagspressen sommeren 1970. Men få var klar over hva som sto på spill. De fleste kulturjournalister reduserte konflikten til den sedvanlige vinklingen om at «nå stormer det i norsk film igjen».

Tilbakeslag for filmen

Om produksjonsutvalget hadde sviakt sin funksjon med sitt avslag, var kritikernes «avslag» et like stort svik. Deres krav til den nye filmen om å gjengi virkeligheten på en «realistisk måte», var en kunstkritisk kortslutning av dimensjoner. Det fantes ingen slike

krav overfor andre kunstformer som for lengst hadde fanget opp en ny modernitet.

Som regissør Sølve Skagen, som den gangen var redaksjonsmedlem i *Fant*, senere har uttrykt det: Hadde et tilsvarende talent opplevd samme stemoderlig behandling innen en

realismen i norsk film. Med Løkkerbergs sort tok den norske filmen flere steg tilbake i sin evolusjon. Ikke fordi han var den norske filmens forløser eller noe spektakulært talent. Men hans eksempel – om han hadde lyktes med sin målrettede utforskning av filmens

Skribenter og forfattere som liker å problematisere andre kunstopplevelser foretrekker å dyrke filmen som en nærmest «forbudt» infantil lidenskap.

mer stuerein kunst, ville det oppstått ramaskrik. Men filmen var overhodet ikke anerkjent som noen kunstretning i Norge, den ble sett på som ren underholdning.

Derfor var det ingen som forsvarte den norske filmen og det nye talentet den hadde fostret. Heller ikke den nye opprørske forfattergenerasjonen så ut til å kjenne sin besøkelsestid. Bjørneboe, som verken var stuerein på venstresiden eller i norsk offentlighet, sto alene ved Løkkebergs side og forsvarte prosjektet. Men heller ikke hos Løkkebergs kolleger var det mange forbundsfeller å hente. Hans modernistiske prosjekt ble ansett av mange i det radikaliserede filmmiljøet som suspekt, nettopp fordi det utfordret det voksende konsensus om at filmens fremste oppgave var å gjengi virkeligheten og «stå i folkets tjeneste».

Symptomatisk var det også at Løkkebergs sterkeste forsvare, filmtidsskriftet *Fant*, kort tid etter ble nedlagt etter stridigheter om publikasjonens ideologiske profil. Senere skulle redaktøren Sylvi Kalmar hevde at tidskriftet gikk inn fordi ml-bevegelsen hadde forsøkt å kuppe det.

Løkkeberg forlot filmen til fordel for teateret og vendte aldri tilbake. Det skulle gå lang tid før noen igjen forsøkte å bryte lenken til

muligheter – kunne fungert som nettopp den sporen til videreutvikling den norske filmen så sårt trengte. Isteden endte vi opp med en norsk film som ikke skulle rikke seg av flekken på over 20 år.

Den norske sensuren

Statens produksjonsutvalg var et ektefødt barn av den statsautoriserte filmpolitikken hvis overordnede mål var å ha kontroll med filmmediet. Som det kommer fram i oppslagsverket *Kinoens mørke – fjernsynets lys* var ikke den frykten filmmediet framkalte da det kom, unik for norske forhold. Det spesielle var imidlertid måten man valgte å kontrollere det nye mediet på: Først ved å innføre et kommunalt kinosystem i 1913, for så å etablere en sensurinstans (Statens filmkontroll) som har forfulgt oss helt fram til i dag (Statens Filmtilsyn). Denne filmsensurens inngrep er vel kjente. Noen ganger har de grenset over i farsen, som i tilfellet med Monty Python-filmen *Life of Brian*. Men ofte framstår de som tragiske, også i tilfeller hvor man må vurdere sensur-iveren utifra «datidens normer» (som f.eks totalforbudet for *Sansenes rike*, som først opphørte for et par år siden).

Det er påfallende hvordan norsk offentlighet stort sett har latt filmsensuren være i fred.

Etter den siste protesten på 1960-tallet, da særlig filmbransjen protesterte mot den rigide sensuren av sex på film, og tilsynet red stormen av ved å revidere ordningen noe, har filmsensuren nærmest blitt fredet i norsk offentlighet. Bortsett fra Ytringsfrihetskommisjonens innstilling om å avskaffe ordningen, og enkelte uttalelser fra medlemmer av komiteen, er den paternalistiske voksensensuren nesten blitt et ikke-tema.

(Det er i skrivende stund flertall på Stortinget for å erstatte voksensensuren med såkalt frivillig sensur. Selv om endringen skulle bli vedtatt en gang til neste år, vil den ifølge distributørene endre lite i praksis: De vil fortsatt sende filmene inn til sensur fordi det er den juridisk sikreste måten å få så lav aldersgrense som mulig. Straffelovens paragrafer om forbud mot pornografi og vold vil fortsatt gjelde.)

Årsakene til at voksensensuren stort sett har fått være i fred, er flere. Det kan være liten tvil om at det arbeidet tidligere direktør i tilsynet, Tom Løland, la ned for å modernisere Filmtilsynet, skapte større aksept for tilsynets rolle.

Under Løland forvandlet filmtilsynet seg på relativt kort tid fra å bli oppfattet som en rigid sensurinstans, til å fremstå som en viktig fagressurs. Mens filmtilsynet tidligere var en hoggestabbe for liberale mediekritikere, fikk det under Løland mest kritikk for å være for liberalt. I en tid da ideologiske korsfarere har fått dominere debatten om vold og sex i billedmediene – spesielt i USA, hvor forskningsrapporter ofte er knyttet til politisk motiverte interessegrupper – har tilsynet fungert som en edruelig ressurs.

Ideologisering av filmen

Men denne edrueligheten har sin pris – ikke minst under den nåværende regjeringskoalisjonen der Kristelig Folkeparti forvalter departementet som har ansvar for billedmediene. Da Løland overfor undertegnede i *Morgenbladet* våren 2002 erkjente at den sta-

dig mer liberale lovgivningen i sin ytterste konsekvens ville innebære en oppløsning av loven, var det få som kommenterte det – kanskje fordi det sto på trykk i en marginal avis. Men da Løland offentlig refset tiltaksplanen mot voldelige, interaktive dataspill som kultur- og kirkeminister Valgerd Svarstad Haugland og barne- og familieminister Laila Dåvøy gikk bredt ut med 10. september i fjor, kom konflikten opp i dagen. Denne kollisjonen var likevel bare kulminasjonen av et mistillitsforhold som lenge hadde vært i emning, og som ikke bare skyldes en åpenbar konflikt mellom ideologi og faglige hensyn, men som også var forsterket av en ny autoritær stil fra departementet. Resultatet ble at Løland mistet sin fremtredende rolle i overgangen til det nye Medietilsynet. Han ble raskt erstattet av Torstein Storemyhr som markerte seg tidlig med å gå tilbake på Lølands lovnad om å frigi sensurerte filmer fra 1920-tallet og fram til i dag (begrunnelsen er fortsatt uklar, Medietilsynets påtroppende direktør Tom Thoresen og Storemyhr har hevdet at frigivelsen er vanskelig å gjennomføre av praktiske og økonomiske årsaker, noe Løland på sin side bestrider).

Både flyttingen til Fredrikstad under det nye medietilsynet og tiltaksplanen mot vold virker like lite gjennomtenkt som statssekretær Yngve Slettholms uforståelige engasjement for å forby det nå så famøse «onani-spillet» som på spøk ble lansert i P3 året før. Det mest deprimerende var kanskje ikke å oppleve at en voksen mann forvandlet en guttetrekk til en sedelighetssak, men det faktum at det var første gang statssekretæren offentlig hadde vist genuint engasjement for noe som liknet et kulturpolitisk spørsmål.

Sensur for fall?

En annen årsak til at sensuren fortsatt eksisterer, er at den ikke ofte rammer noen direkte på kroppen. De fleste anser den for å fungere «sovende», som blasfemiloven. Men det er ikke alltid tilfelle, noe dokumentarfilmskaper

Karoline Frogner fikk merke da hun forsøkte å få kinolansering av *Tradra – I går ble jeg tater*.

Sentralt for den norske sensurordningen står den avgiften som er pålagt filmbransjen fra politisk hold siden kinoloven av 1913, og som kan sies å danne grunnlaget for Filmtilsynets drift og eksistens. Sensoravgiften er noe så kuriøst som en forhåndssensur pålagt en bransje som i tillegg må betale for den selv. Det resulterte i at Frogner ikke fikk sendt ut filmen til alle de kinoene som ønsket den fordi hun ikke hadde nok penger til å betale sensoravgiften til Statens filmtilsyn. For selv med DVD-projisering, som Frogner hadde valgt som besparende løsning, slipper man ikke unna tilsynets sensoravgift som skal betales for hver eneste kopi som sendes ut til landets kinoer (det kan beløpe seg til flere hundre tusen kroner bare for én film). På denne måten fullfinansieres tilsynet og kan operere med et overskudd som går rett i statskassen: I 2002 lå disse inntektene fra avgiften på 16 millioner kroner, i fjor var de oppe i 18 millioner.

Hva ville skjedd om norske forfattere skulle betale sensoravgift for hver eneste side av deres siste roman for at folk i et hele tatt skal få lese den? Det ville jo vært utenkelig med en tilsvarende avgift for fjernsyn, aviser eller andre medier.

Men igjen: Ingen ser verdien av å tale Frogners sak eller angripe avgiften, slik man heller ikke talte Løkkebergs sak. Ikke fordi man har vond vilje, men fordi man simpelthen ikke vet, ikke har kunnskap, eller rett og slett frykter konsekvensene av hva en oppmykning av regelverket vil innebære.

Spør man distributørene selv om hvorfor avgiften så sjelden blir diskutert innad i bransjen, vil de svare *on the record* at den er «blitt så innarbeidet». *Off the record*, derimot, vil mange hevde at tilsynet har en tendens til å rasle med sablene hver gang temaet bringes på bane.

Da en medarbeider hos en distributør av smal film ga uttrykk for sin frustrasjon over avgiften, ble det kvittert tilbake fra tilsynets ledelse at man isteden burde være tilfreds med at avgiften ikke var blitt *høyere* – noe den burde være om den fulgte normal prisvekst.

Det er et paradoks at man her til lands fortsatt må søke om tillatelse til å vise film offentlig. Det er et like stort paradoks at de som burde bry seg – det vil si vi som ytrer oss i den offentlige debatt – ikke gjør det.

Men denne formen for sensur overfor voksne mennesker hører ikke hjemme i et åpent samfunn som vi påberoper oss å være en del av. Det blir stadig mer åpenbart at politikerne klamrer seg til en lov som fagfolk mener burde blitt kastet på den sosialpolitiske skraphaugen for lenge siden. Et gjennomgående argument for sensuren har vært frykten for at om vi «åpner slusene» så vil vi bli oversvømt av pornografi og vold i billedmediene. Men er virkelig denne frykten så grunnleggende nedfelt i store deler av norsk offentlighet – inkludert de av oss som burde vite bedre?

For å ta en ny vri på den amerikanske høyresidens retorikk overfor sine mer liberale motstandere i den amerikanske valgkampen: Hvor er liberalerne når vi virkelig trenger dem? ●

Jan Carlsen

Den norske arkitekten etter 1945

Myten om arkitekten som formbesatt estet dominerer fortsatt i den norske opinionen. Kanskje skyldes det mangelen på tilgjengelig litteratur om profesjonens sammensatte yrke, og utallige snevert formalistiske betraktninger fra arkitekthold. Men mye har skjedd med arbeidet ved tegnebordet gjennom de siste femti-seksti år.

Arkitektrollen er mangfoldig, og samtidig gjenspeiler den samfunnets forvandling fra sosialdemokratisk velferdsstat, med husbank-finansiert boligbygging som en av hederssakene, til markedsliberalistisk entreprenørarena.

La oss først konstatere at arkitektens prosjekteringsoppgave har fire bestanddeler: planens organisering, den romlige utformingen, det teknologiske aspektet og det estetiske uttrykket. Disse skal ideelt sett forenes i et enhetlig byggverk eller en samlet bebyggelse, da blir det byggekunst. Vi ser altså at estetikken kun er én side ved arkitekturen; å tegne hus eller lage områdeplaner krever noe langt mer enn å være formgiver. Slik har det bestandig forholdt seg, men sammenhengen mellom det funksjonelle og det formale ble formulert

med programmatisk tydelighet av de første modernistene i mellomkrigstiden. Deres mantra var enerådende fram til 1970-årene. I dag er den kategoriske funksiformelen ikke lenger så dominerende.

«Form follows function», hevdet funksjonalistene i pionertiden. Eller «huset er en maskin», ansporet av industrialiseringens renskårne fysiognomi. Man hadde – fra ca. 1905-10 og framover – begynt å løsrive seg fra fasademakeriet, den eklektiske tegnemåten, kopieringen av bygningsarvens dekorglade ornamenter, som var herskende på 1800-tallet.

«Bort fra maskeringen»

«Vi vil skape en arkitektur i kontakt med tiden vi lever i, naturlig for det materiale vi

bygger av. Vi vil bort fra maskeringen og alt det utenpaahengte, det formaalstjenlige skal bestemme formen», skrev Lars Backer i 1926, året før han tegnet Norges første funksjonalistiske bygning, restaurant Skansen ved Rådhusplassen i Oslo (revet 1970). Og han fortsatte: «Plan og facade skal være ett. De enkelte bygninger skal underordne seg helheten, kort og godt. Arkitekturens logikk er vort maal.»

Og dette frigjørende brudd med historis- mens tvangstrøye preget arkitektarbeidet da andre verdenskrig var over og gjenreisningen – og moderniseringen – kunne begynne. Dessuten hadde en gruppe sosialistiske arkitekter fra mellomkrigstiden, kretsen rundt bolig- og byplantidsskriftet *Plan*, tilknyttet seg Arbeiderpartiet etter 1945, og noen opprettet egne kontorer eller fikk ledende planleggingsstillinger, ofte med beskyldninger om «partibok»-fordeler fra partiløse eller Høyre-innstilte kolleger. Vi bruker Oslo som åsted her, selv om fornyelsen foregikk over hele landet, inspirert av det som skjedde i Europa og USA. Selvsagt tok det noen år før økonomien og materialtilgangen var oppegående igjen, arkitekturen i slutten av 1940-årene var spartansk og arkitektene gikk stille i dørene mens de ventet på den nye tid.

Det er grunn til å huske at Oslo Arkitektforening bare hadde eksistert i førti år, og Norske Arkitekters Landsforbund var fem år yngre, stiftet i 1911 med om lag hundre medlemmer (350 medlemmer i 1940). Det var altså et relativt lite og ungt laug som konsoliderte seg etter okkupasjonen og gradvis tok fatt på fornyelsen av fagets organisasjon og yrkespraksis.

Béton brut

Et par utenlandske bygninger kan tjene som eksempler på de mest innflytelsesrike forbildene for det som senere skulle komme i den norske hovedstaden, begge oppført i 1952. Den ene var en glasskledd skyskraper i New

York, Lever House, formet som en vertikal boks med flatt tak og curtain wall-fasade, reist på søyler over en lav skive på fortausnivå. Den andre var den monolittiske Marseilles-blokken til Le Corbusier, bygd av det epokegjørende materialet jernbetong (béton brut), en gigantisk *bomaskin* med plass til 1620 innbyggere. Begge skulle få sine etterfølgere i Oslo.

Her hjemme sto to retninger mot hverandre i arkitekturen, gjerne kalt Knutsen-skolen og Korsmo-skolen etter arkitektene Knut Knutsen og Arne Korsmo, henholdsvis en stedstilpasset og naturorientert byggemåte og en mer høyteknologisk senfunkis. Siste rene funkisbygning i Oslo var Samfunnshuset til Ove Bang, inspirert av Le Corbusier, ferdig i 1940. Denne todelingen vedvarte gjennom flere tiår; noen hevder at De To Veier i samtidsarkitekturen er uforenlige. Snarere er det snakk om ulike tolkninger av samme problemstilling, og ofte integreres de i ett byggverk (Den Tredje Vei) med et språk som ikke lenger følger den strenge form/funksjon-regelen.

Monotone boligstrøk

Tidstypiske debatter i fagbladet *Arkitektnytt* tidlig i 50-årene var striden om entreprenøren Olav Selvaags nøkterne nødsboliger, som i arkitektenes øyne senket boligstandarden i uforsvarlig grad, og diskusjonen om byggingen av høyhus, samt et ordskifte om å gjemme bort det planlagte Oslo konserthus i en av Vestre Vikas bakgårder. I 1954 ble konkurransen om Munchmuseet utropt til en av århundrets viktigste oppgaver, men vinnerutkastet ble kritisert av den unge arkitekten Christian Norberg-Schulz – som skulle bli en verdensberømt arkitekturfilosof – for ikke å gjøre noe mer enn å oppfylle de rent praktiske kravene i programmet, mens man ønsket en stor «idé som arkitekturverk».

Rivningen av det verneverdige Empirekvartalet samme år, for å bane vei for Regjeringsbygget, opptok ingen spalteplass i *Arki-*

teknøyt. Flere entusiastiske artikler tok opp boligbyggingens mekanisering, med prefabrikasjon og elementbygging og bruken av armert betong som løfterike novasjoner. Den nye bygningsteknologien inntok landet.

Og så fulgte meningsutvekslinger om etterkrigstidens boligstrøk og deres «drepende monotoni», for nå kom drabantbyen Lambertseter og de første blokkene i Groruddalen etter sammenslåingen mellom kommunene Oslo og Aker i 1948 (da arkitektenes revir økte fra ca. 17 km² til 454 km²). I plandokumentet for Lambertseter het det at man hadde studert forholdene i USA og derfor skjønt at private bilsmer var på vei. Følgelig ble det tatt hardt i og avsatt én parkeringsplass for hver femte familie slik at man skulle være forberedt på biltrafikkens voldsomme utvikling. Arkitekter må ofte opptre som spåmenn, et krevende trekk ved yrket, men det er ikke alltid de trefrer blinken.

Den nye modernismen

Arkitekturen befinner seg i «en stilløs periode», klaget byplansjef Rolfsen i 1955 og siktet til den vedvarende pragmatiske husbyggingen, like før begavelsen Sverre Fehn i samarbeid med Geir Grung tegnet det lovpriste Økern aldershjem, og i 1956 vant Fehn konkurransen om Norges paviljong på verdensutstillingen i Brussel, to hendelser som må ha fått Rolfsen til å revurdere sin dom. Langsamt vokste den nye modernismen fram, parallelt med den traurige *vulgærfunksjonalismen*, og hele tiden pågikk diskusjonen om funksjon og form blant arkitektene.

På nytt ble Selvaag kritisert, denne gang for en billig skole på Veitvedt, karakterisert som kriseløsning, og representative temaer var moderne byggeteknikk (industrialisert bygningsteknologi) og biltrafikk i bykjernen utløst av ideen – på ekte USA-manèr – om å føre en bymotorvei tvers gjennom Oslo. Norberg-Schulz skrev om en «menneskelig arkitektur» og motsetningen mellom modernisme

og tradisjonelle former etter den internasjonale arkitekturens tilbakegang som hadde ført til en hissig arkitekturdebatt, forsterket av nederlaget til vårt hjemlige futuristforum PAGON (Progressive Arkitekters Gruppe Oslo Norge) der Norberg-Schulz, Korsmo og Fehn var blant frontfigurene. Den klebrige laugsånden og dens hemmende kollegialitet sperret for den frie meningsbrytningen faget trengte i de noe søvnige femtiårene, arkitekturkritikk ble etterlyst, men «få arkitekter føler seg kallet til å skrive». Dansken Nils-Ole Lund henviste begeistret til Knut Knutsens ikon ved Portør, et sommerhus som gikk i ett med terrenget og likevel var moderne, og der ebbet tiåret ut – med fornyeren Sverre Fehn som Knutsenskolens motpol.

Blant 1950-tallets symptomatiske byggverk kan vi – i tillegg til de vi har nevnt ovenfor – trekke fram det eksperimentelle Selvaaghuset utstilt i 1948, Rådhuset, Hotell Viking, Norsk Elektrisk Kabelfabrikk, Frognerbadet, Veitvedt-blokkene, Vestre Vika, Phillipsbygget, Regjeringskvartalet og USAs ambassade. Men nå sto de teknologiske og politiske sekstiårene for døren, og arkitektgjerningen og arkitektens selvbylte skiftet ham med forbløffende hastighet.

Fagdebatt etterlyses

Tanken om å formidle arkitekturinformasjon til allmennheten har lange tradisjoner; allerede i 1960 ble det slått fast at fjernsynet er «egnet for vårt fag ... et uovertruffent medium for et saklig og inciterende opplysningsarbeid». Videre het det: «Arkitektur skal en helst se. La oss få se den på skjermen.» Men ideen er ennå ikke tatt på alvor av norske TV-kanaler. Et granskende TV-program kunne ha handlet om rivningen av de verneverdige Ruseløkkbasarene fra 1880-årene, erstattet av en langstrakt betongkonstruksjon under Victoria Terrasse – og det ubønhørlige rivningsraseriet som ellers preget byutviklingen, drevet fram av profittthungrige bygherrer.

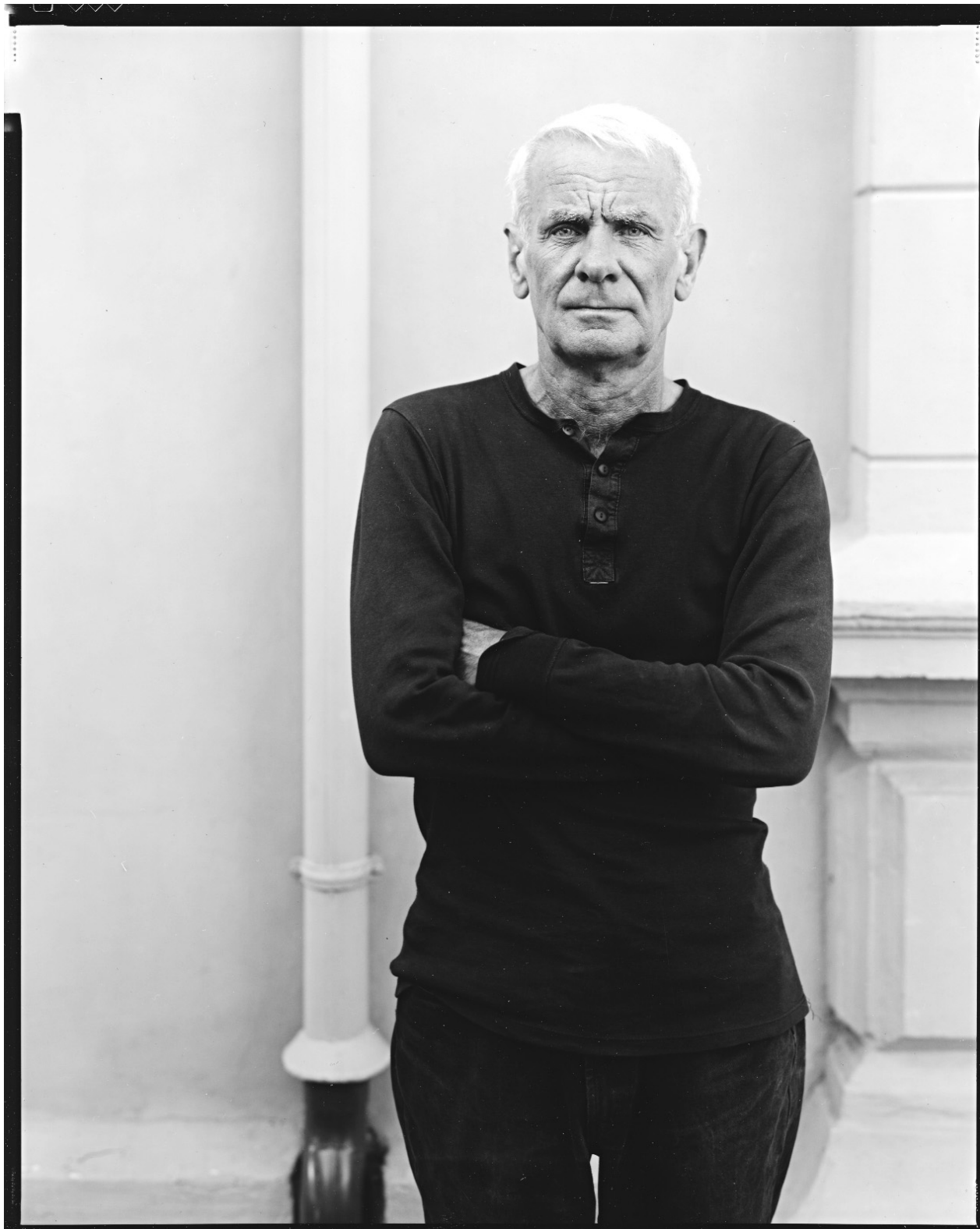

Foto: Nils Vik

Jan Carlsen, Oslo 6. september 2004

Arkitekter er ofte involvert i planlegging, og forslaget til ny bygningslov omfattet også regionplaner og generalplaner, et arbeid som skulle få stadig større betydning det neste tiåret. Man erkjente i 1961 at «bilismens gjennombrudd har definitivt funnet sted i Norge» og publiserte stadig nye rapporter om USAs motorveier og megabutikker, drøftet høyhusenes brudd med kvartalsstrukturen, og vedtok et par år senere å bygge bymotorveien gjennom sentrum (den kom heldigvis ikke). Moderne byplanvisjoner ble savnet, alle leste den engelske læreboken *Traffic in Towns*, og på nytt ble pressen oppfordret til å ta for seg «menneskenes omgivelser på en mer fullstendig og saklig måte».

Tre arkitektskoler

«Arkitekter må være klar over sammenhengen mellom den enkelte oppgave og samfunnsbildet som helhet», het det i et sosialt engasjert foreningsdokument fra 1963 – det året Norberg-Schulz tok doktorgraden med den banebrytende avhandlingen *Intensjoner i arkitekturen* – da en tydeligere samfunnsorientering ble signalisert. Bare fem år senere skulle dette engasjement prege arkitektstanden i forbløffende sterk grad.

Midt på 1960-tallet fantes det 1200 arkitekter i landet, en NAVF-undersøkelse anslo at vi ville trenge 2600 arkitekter i 1975, men standen så enda mer optimistisk på framtiden. Norge fikk sin andre arkitektskole med Arkitekthøgskolen i Oslo. (Norges Tekniske Høgskole ble åpnet i Trondheim i 1910.) Og man spurte om det var på tide å opprette en tredje skole i Bergen – det tok sin tid, men Bergen Arkitektskole kom i 1987. Og atter en gang henviste en artikkel til fagdebatten som glimret med sitt fravær, en taushet som «i høy grad har lagt en klam hånd over vårt fra før av så lukkede nivå». Et av unntakene var Norberg-Schulz som kritiserte etterkrigsarkitekturens innslag i den eksisterende bykjernen, ofte reist i en ny målestokk som «i høy grad dreper

det gamle bymiljø», et grotesk eksempel var Kreditkassens planlagte bygning ved Stortorvet.

Arkitektur for hvem?

En fagkongress i 1965 het «Tett eller spredt?» og åpnet for arkitektenes engasjement når det gjelder byenes utflytende tendens med framveksten av golde, identitetsløse suburbane strøk. Inkludert i denne debatt var påpekingen av boligområdenes «håpløshet og gråhet». Samme år ble tanken om et arkitekturmuseum lansert.

På denne tid merket man de første tegn på splittelsen av Norske Arkitekters Landsforbund; som vi senere skal se endte det med at de ansatte dannet sin egen gruppe og det samme gjorde arbeidsgiverne, en tredeling som i betydelig grad svekket landsforbundet. En laugsæra nærmet seg slutten; arkitektene organiserte seg à la motpolene LO-NAF, og i den diffuse midten ble landsforbundet stående med et mer altruistisk og faglig ideelt mål.

Betegnende for epokens yrkesvilje er de sympatiske moderne typehyttene til Turid Haaland og Lund og Slaatto, premiert i en konkurranse og oppført flere steder som motvekt til den bonderomantiske kitschen, og en kvinnelig arkitekt skrev om kjønnsproblematikk og familiepolitikk mens en artikkel henviste imponert til den radikale gruppen Archigram i London som tegnet avanserte teknologiske bygninger, og bemerkelsesverdig årvåkent var det at en arkitektstudent – så tidlig – skrev en tresiders artikkel om bruken av «den elektroniske datamaskin» i prosjekteringen.

Og så fulgte den heftige og langvarige debatten om Det Norske Teatrets grådige forslag til skryskraper på Karl Johan, der den høye kontorblokken var ment som finansierende utleieobjekt for teatret. Den utførende arkitekten henviste fornærmet til standens «viktigste bud om at man aldri skal skade en kollega», men konkurransejuryen mente at høyhuset var «et feilgrep» og byplansjefen og

byggningsrådet kunne ikke anbefale at «et slikt dominerende bygningskompleks reises her, idet det bryter hele bysilhuetten uten eksistensberettigelse».

Arkitektopprør i -68

Vi befinner oss i opprørsåret 1968: Odd Brochmann skrev bekymret om uroen på arkitektskolene i Norden og studentenes krav om demokrati, norske arkitektstudenter i utlandet arrangerte et seminar om en verden «inne i en omveltningsspross – en revolusjon – som følge av stagnasjon og maktesløshet overfor det nye», Oslo Arkitektforening sto bak den samfunnsengasjerte utstillingen «Byen i mennesket» i Kunsternes Hus og Bjørn Larsen signerte empatiske artikler om folkearkitektur i den tredje verden. Selv skrev undertegnede om vestlige arkitekters ignoranse mens «2/3 av jordens befolkning lever på sultegrensen» og kapitalistene «manipulerer med byplanleggere og arkitekter etter behov», derfor måtte vi ta et oppgjør med arkitekturbladens elitiske «helsides mesterfotografier av arkitektoniske delikatesser i Holmenkollåsen». En av foreleserne i Oslo Arkitektforening var den radikale svenske forfatteren Göran Palm, artikler tok for seg de folkefiendtlige drabantbyene og ønsket om å verne trehusbebyggelsen i Arendal, og landsforbundet samarbeidet med ingeniørenes forening om utgivelsen av et offensivt hefte om bedre norsk boligbygging.

I 1969 ble KANAL-gruppens manifest publisert, med paroler om tverrfaglighet i arkitektur og planlegging og nødvendigheten av en sosialistisk plattform for arkitektarbeidet. OAFs styre ville «fremme kritikk og analyse av arkitekters virksomhet og de samfunnssystemer vi opererer innenfor», for hvis vi ureflektert lar oss bruke av våre byggherrer «for ensidig å tilfredsstille ham, støtter vi opp om en uheldig utvikling». Norske Arkitekters Landsforbunds fagkongress het «Frihet og orden» og ønsket at arkitektoppgavene kunne

«vurderes på nytt, etisk, faglig og reelt demokratisk». Anne Sæterdal – en av forfatterne bak den hudflettende Ammerud-rapporten – sa i et møte i Oslo Arkitektforening at «en stor del av vår boligbygging er asosial», og Sigrun Kaul diskuterte kjønnsrolletenkningen og kvinnens plass i byen. Som siste eksempler kan nevnes en tekst om arkitektur og økologi, spørsmålet om trehusperlen Rodeløkka skulle bli et nytt Enerhaugen og innlegget «Arkitektur for hvem?» som drøftet forholdet mellom rike og fattiges rett til bolig.

1960-tallets bygninger illustrerer fagets «to veier», fra Villa Schreiner og det Knutseninspirerte Norsk Sjøfartsmuseum på Bygdøy i 1963 (utvidelse 1973) og betagende St. Hallvard kirke- og kloster i 1966, til de kolossale Tveita-blokkene i 1969. Andre tidsskildrende byggverk er Wilhelmsen-bygget i Vestre Vika, Folkets Hus, Institutt for samfunnsforskning, Tryvannstårnet, Fjernsynshuset, Teledirektoratgården ved St. Olavs plass, Universitetet på Blindern, Munchmuseet, Enerhaugen-blokkene og Ind-Ekshuset (som ble reist på tomten etter den skandaløse rivningen av det vakre Engelske kvarter ved Solli plass).

Arkitektrollen i et klassesamfunn

1970-tallet startet friskt med Oslo Arkitektforenings møte om Norsk Vegplan og bilismen som «en trussel mot det urbane miljøet», samtidig som det ble anlagt gågater i sentrum, en populær urban nyskapning. Seminaret «NAL-ransakelse» drøftet laugets organisering i lys av den kommende splittelsen, karakteristiske artikkeltemaer var kollektivhusdrømmen og EEC, og arkitektstudent Karl Otto Ellefsen – nå urbanismeprofessor i Oslo – som skrev om tidens «politisering av faget» og arkitektrollen i et klassesamfunn samt nødvendigheten av å «solidarisere seg med de undertrykte». Det pågikk en amper debatt i *Arkitektnytt*s spalter om «marxismen» i arkitektforeningen og fagbladene.

Året før EEC-avstemningen (senere EF og

deretter EU) – og selv sagt utover 1972 – var preget av steile ja/nei-holdninger til medlemskap, arkitektene involverte seg sterkt i diskusjonen med en rekke fagpolitiske artikler og hefter, og studenter og lærere demonstrerte mot EEC utenfor Arkitektenes Hus med paroler som påsto at EEC truet norsk bygningsmiljø og natur. Organisasjonen «Arkitekter mot EEC» offentliggjorde sitt program i *Arkitektnytt*, supplert med redaktørens EEC-vennlige hale, et redaksjonelt overtramp som utløste en diskusjon om presse-skikk og ytringsfrihet. Så ble «Arkitekter for EF» dannet, man får altså bekreftet at profesjonen ikke – selv om mange tror det – utelukkende består av apolitiske esteteter. Stemningen ble ikke mer forsonlig av at Oslo Arkitektforening avholdt et entusiastisk møte om det sosialistiske fyrårnet Albania.

Fra 1973 gjorde de ansatte arkitekters gruppe seg mer gjeldende, man drøftet kontororganisering og yrkesbetingelser, fagforeningsbevisstheten ble styrket. En håndbok i *brukermedvirkning* for beboerne i den nye Skjettenbyen sa sitt om arkitektens rolleoppfatning, en annonse inviterte arkitekter til å delta på en studiereise til Kina våren 1975, og en artikkel undret om Norske Arkitekters Landsforbund var «en gutteklubb» i og med at kvinnelige arkitekter tjente mindre enn mannlige. Opprinnelig var det en sensasjon at kvinner kom inn på arkitektstudiet, landsforbundet hadde fem kvinnelige medlemmer i 1932, i dag er kjønnsfordelingen ved arkitekt-skolene femti-femti, og stadig flere kvinnelige

Arkitektyrket var lenge mannsdominert, nå er det like mange kvinnelige som mannlige studenter på arkitekt høyskolene – men det er langt igjen til full likestilling i profesjonen. Selvportrett av Maja Melandsø.

arkitekter gjør seg faglig bemerket.

Nå i 1975 skjedde det et paradigmeskifte i arkitektyrke; synet på landskap og bygningsmiljø endret seg etter 60-årenes brutalisme. Christian Norberg-Schulz skrev i bladet *Byggekunst* om behovet for «en dypere forståelse for natur og historie enn både stilforvirringen og vulgærsakligheten evnet å gi». Oslo Arkitektforening hadde møter om norsk oljepolitikk og bosettingsstruktur, økologisk byggeskikk ble satt på dagsorden, Norsk Arkitekturmuseum så dagens

lys og Gro Harlem Brundtland åpnet Det europeiske arkitekturvernåret som i Norge ville beskytte bygningsarven i trehusstedene Stavanger, Røros og Nusfjord. Brundtland advarte mot krefter som «forandrer våre omgivelser på en meget hurtig, effektiv og brutal måte» og møtte stor forståelse fra arkitektstanden.

«I lomma på entreprenøren»

Arkitektur er mer enn husbygging; fra 1976 ble landskapsarkitektene og interiørarkitektene samarbeidspartnere i bladene *Arkitektnytt* og *Byggekunst*, og i dag opplever vi en økende integrering mellom de tre aktørene. Norske Arkitekters Landsforbund var forutseende med sin perspektivanalyse for arkitektenes arbeidsmarked og fastslo at Norge var «på vei inn i den postindustrielle periode – regnet fra 1980». Parallelt pågikk prosessen som skulle føre til laugets formelle splittelse, med de ansattes interesseorganisasjon som spydspiss,

og mange engstet seg for forbundets sammenbrudd. At forbundet viste mot og sendte støtte til fengslede arkitekter i juntaens Chile, fortjener oppmerksomhet i denne sammenheng.

Arkitekter i forskerstillinger ved Norges Byggeforskningsinstitutt uttalte freidig at «arkitektene er i lomma på entreprenøren» og ble straks refset av NBI-ledelsen som presiserte at skribentene sto personlig ansvarlig for sine artikler. Oslo Arkitektforening hadde møter

sjonens formspråk». Piotr Choynowsky – senere herostratisk kjent for forslaget om å bygge en Pantheon-kopi på Tullinløkka med finansmannen Petter Olsen som sponsor – presenterte postmodernisten Leon Krier og hevdet at han kunne «gi oss tilbake evnen til å forme byer med estetiske og sosiale kvaliteter» ved å opponere mot den funksjonalistiske soneplanleggingen fordi «ødeleggelsen av byen er funksjonalismens største forbrytelse».

Det ble tatt hardt i og avsatt én parkeringsplass for hver femte familie slik at man skulle være forberedt på biltrafikkens voldsomme utvikling.

om en banks høyhusplan på Vaterland og boligforholdene til «fremmedarbeiderne i Oslo», og i 1978 kom første signal om at postmodernismen var i emning. Ynglingen Einar Dahle hadde vært på studiereise i USA og berettet om en «reaksjon på den ortodokse moderne arkitektur», amerikanerne hadde gitt rom for «en pluralistisk arkitekturoppfatning». Til slutt spurte Dahle forutseende: «Skal vi få en arkitekturdebatt i Norge snart?» Den kom, viste det seg, med en temperatur som rystet profesjonen.

Tiåret endte med at arkitektkontoret 4B overtok prosjekteringen av Det Norske Teatret, og tegnet en bygning av en helt annen støpning enn den kritiserte skyskraperen. Christian Norberg-Schulz skrev stedsorienterte *Genius loci*. Arkitekter og arkitektstuderenter protesterte kraftig mot rivningen av Hammersborg skole. En ny artikkel handlet om modernismens død i USA, denne gang var stikkordene «kosmetikk og make-up» og «geometriske leker», fulgt opp av et innlegg om at «et epokeskifte finner sted i den nye tids arkitektur», et oppgjør med «funksjonalismetradi-

En siste artikkel tok farvel med dogmene «less is more» og «huset er en maskin», forenkling-er som førte til at arkitekturen forfalt etter 1920-årene, «kvalt i en bølge av trivialiteter».

Arbeidstid og andre fagforeningskrav

Norske Arkitekters Landsforbund hadde nå 2000 medlemmer. De selvstendig næringsdrivende arkitektene etablerte sin organisasjon Norges Praktiserende Arkitekter. De ansatte – som opererte som utålmodig gruppe innenfor landsforbundet – forlangte innføring av 37 1/2 timers arbeidsuke og fremmet en rekke fagforeningskrav.

Hva var 1970-årenes arkitekturuttrykk? Studenthuset Chateau Neuf og den hensynsfulle utvidelsen av Christiania Glasmagasin er to tidlige hedersbygg, sammen med Grorud brannstasjon, Svendstuen boligområde og en rekke eneboliger. Andre eksempler er SAS-hotellet og Oslo Politihus. Derimot er Kreditkassen ved Stortorvet, Sandaker senter, Oslo Konserthus, Vestli-blokkene, Hovseterbyen, Romsåsbyen,

Yrkesskolenes Hybelhus og Postgirobygget mer omstridt. Groruddalen var på det nærmeste ferdig utbygd med 120 000 innbyggere. Og gjennom hele tiåret ble flere leiegårder på Grü-

det et opprop mot Altautbyggingen, et Forum for sosial boligbygging ble etablert og ville «gjenerobre arkitektens stilling som skapende samfunnsbygger» (men snart skulle boligen

1983: konkurransen «Byen og fjorden – Oslo år 2000», en ambisiøs tevling som endte med antiklimakset Aker Brygge noen år senere.

nerløkka og andre steder på Østkanten rehabilitert i pakt med epokens sans for fornyelsen av bygningsarven.

Å plagiere fortiden

1980-tallet var *postmodernismens tiår* og gjentok straks tesen om «den internasjonale stilens død» i USA, men samtidig publiserte *Arkitektnytt* en serie om arkitekturen i Mao Tsetungs røde Kina. Talsmenn for den postmoderne stilen her på berget var Jan Digerud og Jon Lundberg som fikk kolleger til å dra på befaring til den eklektiske innredningen av Universitetsforlagets lokaler på Tøyen, og en energisk ideolog for samme retning var Thomas Thiis-Evensen som ble kritisert for å ha «en sanseløst eksklusiv innstilling til faget», etterfulgt av en lengre debatt om «å plagiere fortiden». Standen delte seg i to, de fleste var motstandere av den postmoderne arkitekturen men tilhengerne fikk bemerkelsesverdig stor omtale. Peter Butenschøn hadde hørt amerikaneren Charles Jencks' foredrag i Oslo Arkitektforening, kjent for boken *The Language of Post-Modern Architecture* (1977), og stemplet hans syn som «asosialt, fascistisk, kun forbeholdt de rike klienter» med en formgivning som bare var «utenpåhengt pastisj» (og her minnes vi funksjonalisten Lars Backer som i 1926 ville bort fra «alt det utenpaahengte»).

Som en kontrast til denne stildebatten kom

havne i det frie markedets klør), Arkitekter mot atomvåpen offentliggjorde sitt program og Arne Henriksen vakte oppsikt med sin poetiske NSB-stasjon på Holmlia. Tankevekkende er det også at Oslo Arkitektforening foreslo – i dag ser vi hvor riktig ideen var – gamle Østbanen som hovedadkomst til den planlagte Oslo Sentralstasjon.

Drømmen om fjordbyen

I 1983 ble den visjonære konkurransen «Byen og fjorden – Oslo år 2000» avholdt, med 178 utkast, en ambisiøs tevling som endte med antiklimakset Aker Brygge noen år senere. På Arkitektthøgskolen i Oslo raste en uforsonlig strid om studentdemokrati, en artikkel om Jencks' foredrag i Stavanger kalte hans postmodernisme for «en arrogant og autoritær arkitektur» på linje med Speers bygninger i Nazi-Tyskland, og kort tid senere skulle forfatteren Dag Solstad overraskende opptre i *Arkitektnytt* med det satiriske essayet «En akademisk talsmann for the beautiful people» (1985) som slaktet Thiis-Evensens panegyriske bok om postmodernistene Digerud og Lundberg.

Krakk og arbeidsløshet

I 1986 fikk arkitektene rett til å kalle seg sivilarkitekter, men fikk ikke betegnelsen «arki-

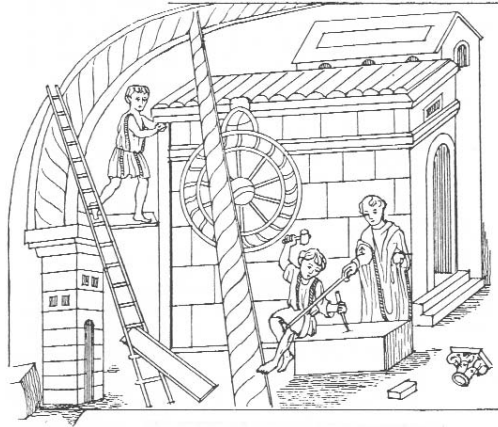
tekt» beskyttet slik de ønsket (standen har alltid vært truet av det man kaller halvstudererte røvere, arkitekter uten fullstendig utdanning), Odd Brochmann ga ut den yrkeshistoriske boken – *disse arkitektene*, og et kåseri i Oslo Arkitektforening handlet om økologi og krets-løpshus, fulgt opp året etter med samme bærekrafttema.

Boken *Det nye Oslo. Ideer og prosjekter for*

bykjernen av Peter Butenschøn og Tone Lindheim (1987) var en boom-inspirert optimistisk kavalkade som ikke maktet å forespeile det kommende krakket i byggebransjen og arbeidsledigheten i arkitektstanden, i 1988 kunne landsforbundet tilby datakurs for arkitekter uten arbeid – snart skulle mer enn 20 prosent av arkitektene være arbeidsløse – og et Oslo Arkitektforening-møte hadde tittelen «Osloboligen – et liv etter krakket?», etterfulgt av en idédugnad om overgangen fra boom til «innstramming og endrede behov». Noen trøstet seg med utsiktene til oppdrag i forbindelse med det forestående OL på Lillehammer, mens man kunne konstatere at bygge-markedet «står så og si stille», en situasjon som fikk NAL til å uttale at «vi må gå inn i nye roller og påta oss de oppgaver vi har overlatt til andre», for «hengehodementaliteten hjelper ingen».

Dysterhet i profesjonen

Det nystartede Økologisk forum var en slik rolleendring, og stor var jubelen da det unge arkitektkontoret Snøhetta vant den internasjonale konkurransen om biblioteket i Alexandria (1989). Det ble arrangert «BIO-kurs

Det er lenge siden arkitekten var en byggmester som dirigerte håndverkerne med pekestokk på bygge-plassen ... Fra Martin Brigg: *The Architect in History* (1974).

for kriserammede arkitekter» (Bedriftsintern Opplæring), dysterheten i profesjonen var utbredt, artikkelen «Inn i nittiårene – hvor går arkitektene?» tok opp faren for å underby hverandre med lave honorarer i den bitre kampen om oppdragene.

Kanskje var betongkassen

Oslo Sentralstasjon (1980) et bevis for at senmodernismen hadde utspilt sin rolle, og noen vil si at tiåret sluttet med samme nekrolog da Galleri Oslo og skyskraperen Plaza ble oppført, men en rekke fine byggverk tilhører perioden, blant dem kan nevnes Det Norske Veritas, boligområdene Giskehagen og Casinnetto, Norges Bank, Det Norske Teatret, Vognhallen i Lodalen og boliggården Lilleparken i Pilestredet. Og indre Oslo hadde fått tunneler for tog, T-bane og biler – et stort løft for miljøet i bygatene.

«Kannibalisme i egne rekker»

Tross nedgangstiden ga landsforbundet ut den solidariske rapporten *Bolignøden i den tredje verden* i 1990, Ulf Grønvold tok et oppgjør med postmodernisten prins Charles' manifest *A Vision of Britain* (som skulle bane vei for den norske avleggeren Byens fornyelse) som han hevdet var «i ferd med å lede britisk arkitektur inn på et blindspor», og Karl Otto Ellefsen kritiserte Thomas Thiis-Evensens skrift *Byforming – En estetisk plan for Oslo* for dets formale og scenografiske fagsyn, en holdning som «var på moten i den postmoderne stils glansdager». Arkitektenes prisdumping vedvarte,

omtalt av landsforbundets fagsekretær som «kannibalisme i egne rekker».

Et seminar hadde temaet «Boligbygging og bærekraftig byutvikling i byer og tettsteder», Norsk Form ble opprettet, man diskuterte Slottsplassens utforming og norske arkitekter deltok på en verdenskongress i Stockholm med økologisk arkitektur som emne, den første i sitt slag i Europa.

«3D er fremtiden» het en artikkel i 1993, det ble arbeidet for å få arkitektur som fag i skolen, prosjektet Miljøbyen Gamle Oslo var i gang, og det ble hevdet at mange kontorer hadde bukket under og flere arkitekter «ligger med brukket rygg». Året etter utbrøt en intens debatt om Norsk Forms ironiske utstilling «Smaken i hjemmet», der det «folkelige» ble verdsatt og arkitektene følte seg tråkket på tærne og forsvarte sine designholdninger, og så ble Norske Arkitekter for Bærekraftig Utvikling (NABU) stiftet. Det var dessuten EU-avstemning, men *ingen debatt* – i motsetning til i 1972 – i arkitektens fagblader. I 1995 døde Kirsten Sand (født 1895), landets første høyskoleutdannede kvinnelige arkitekt, som tok sitt diplom ved Norges Tekniske Høgskole i Trondheim i 1919.

Den økologiske arkitekturen

Norske Arkitekters Landsforbund iverksatte en aksjon til støtte for Bosnia, flere artikler handlet om gjenreisningen i Beirut og Libanon og et arrangement het «Den økologiske utfordringen – Arkitektens muligheter». Et skrivekurs for arkitekter skulle gjøre dem bedre til å formidle arkitektur, nå var lands-

Arkitektstanden får sitt Arkitektenes Hus i Homansbyen i Oslo, her skildret av Odd Brochmann.

forbundets medlemstall oppe i 3000, Sverre Fehn fikk den internasjonale Pritzker-prisen kalt «arkitektens nobelpris», Norberg-Schulz skrev verket *Stedskunst* (og oppfant et nytt begrep), og debatten om vinnerprosjektet i konkurransen om Tullinløkkas utbygging endte med at også det utkastet ble skrinlagt (som på 1970-tallet).

Rollen til Norske Arkitekter for Bærekraftig Utvikling økte utover 90-årene og økologene gjorde seg bemerket ved å arrangere konferansen «Bærekraftig byutvikling i Groruddalen», en bydel arkitektene inntil da hadde ignorert. Bergen Arkitektskole gikk i spissen for økologisk utdanning, Arkitektens landsforbund var opptatt av «de unge arkitektens situasjon», futuristen Magne Magler Wiggens containerbolig vakte oppsikt og faget «Arkitektur og omgivelser» var forankret i den norske skole.

Nå i 1999 var arbeidsledigheten på det nærmeste over, mindre arkitektkontorer slo seg sammen og de store ble større, arkitektstanden hadde overlevd krisen, men slikket sine sår. Og århundret ble avrundet med en debatt om operakonkurransen, Oslo Arkitektforening ba i et opprop til kommunen om at en helhetlig bydelsplan måtte utarbeides før operaen ble gjenstand for tevling. Dessuten undertegnet uventet mange arkitekter et åpent skriv om konkurransen i protest mot det omfattende kravet til innlevert materiale, innbyderen var bare ute etter «tungvektene», og favoriserte etablerte kontorer og slapp ikke til det «uventede og overraskende». Hvor mange slike konkurranser – dinosaurer – orket standen å være med på? Det var bedre å be om

et arkitektonisk konsept, man måtte unngå å årelate profesjonen og heller «få et langt større og friskere spekter av løsninger». En siste erklæring i *Arkitektnytt* var at tidsskriftet ville «utøve en kritisk og faglig holdning til saker og oppgaver som angår oss, bli et blad som kan leses utenfor standen, og siteres av media».

1990-årene begynte med byggingen av Oslo Spektrum, Astrup Fearnley-museet og Stranden på Aker Brygge, fortsatte med Helga Eng's Hus, VG-huset, Christiania Quartalet, Ibsen-kvartalet, Fyrstikkterrassen, Oslo Tinghus og Justervesenet i tillegg til å forsyne byen med bygninger som Villa Furulund, Oslo Lufthavn og Universitetsbiblioteket på Blindern.

En splittet arkitektstand

2000-tallet startet med et nytt forsøk på å samle de tre arkitektorganisasjonene, men uten hell; nå var *standens tredeling* et umedgjørlig faktum, nitti år etter opprettelsen av det enhetlige landsforbundet. Arkitekturtrienalen i Oslo het «Byens livsformer» og viste blant annet et prosjekt for 100 000 nye boliger i hovedstaden, Snøhetta vant operakonkurransen og et plankontor for Groruddalen ble opprettet.

I 2001 satset landsforbundet på etterutdanning som «livslang læring» for å øke arkitektenes fagkompetanse, Sverre Fehn tegnet paviljongbygg for Arkitekturmuseet tilknyttet Grosch-bygningen i Kvadraturen og Norsk Form arrangerte seminaret «Design uten grenser» om formgivning i u-land.

Året etter konkurrerte femti arkitektgrupper om Vestbane-utbyggingen, mens reguleringen av Bjørvika – der Karl Otto Ellefsen i en artikkel i *Aftenposten* mente at arkitekter ble brukt som «idéhorer» i en uklar planleggingsprosess – gikk sin gang. Mortensrud kirke av Jensen & Skodvin ble kalt et arkitektonisk mirakel, nederlandske Office for Metropolitan Architecture vant Vestbanekon-

kurransen sammen med det unge norske kon-toret Space Group og opplevde en stormfull debatt i avisene, og deretter seiret Niels Torp i konkurransen om Tjuvholmen etter at Snøhetta hadde «ledet» en stund. Nå var det mange som følte at politikerne og det private næringsliv var i ferd med å få et for sterkt grep om arkitektenes virksomhet, den markedsstyrte alliansen mellom utbygger og faggruppe ble diskutert, og det urovekkende spørsmålet får undertegnede til å tenke på Oslo Arkitektforenings advarsel anno 1969 om at vi «ureflektert lar oss bruke av våre byggherrer» for ensidig å tilfredsstille dem.

Landsforbundets tre fanesaker i 2003 var bærekraftig arkitektur, by- og tettstedsutvikling og de unge arkitektenes yrkessituasjon. Et arkitektopprop med krav om ny konkurranse om Vestbanen møtte motstand, det «bidrar kun til å bringe faget i vanry» ble det svart, og debatten dreide seg blant annet om arkitekturkritikkens berettigelse og standens frihet til å ytre seg i det offentlige rom.

Nye bygninger var blant andre Smestad-dammen Park, Nationaltheatret stasjon, Grønerløkka Studenthus (en ombygd kornsilo), Mortensrud kirke, Bjølsen Studentby, bolig-gården Skippergata 12 og Norges Varemesse på Lillestrøm. Alle med nyskapende uttrykk og moderne teknologi.

Generasjonsskifte underveis

Og så er vi framme ved inneværende år. Eksempler på den nye arkitekturen er de attraktive T-banestasjonene på Storo og i Nydalen. Ferske arkitektkontorer gjør seg bemerket med endrede faglige holdninger og arbeidsmåter, enkelte hevder at et skjellsettende *generasjonsskifte* finner sted, og i *Arkitektnytt* kan man lese artikler om at «Tre milliarder mennesker bor i byslum i 2050» og om to modige israelske arkitekters sensurerte undersøkelse av hvordan Israels bosettinger og mur i Palestina fungerer som redskap for okkupasjonsmaktens militære og politiske

strategi. Samtidig kommer bladet *Byggkunst* (4/2004) med et interessant nummer om den nye arkitekturens innovative gestaltning, frigjort fra den rasjonelle funksjonalismens imperiative «logikk» (Backer) og uten postmo-

dernismens lettvinde flørt med bygningsarven.

Estetikk er som sagt et viktig anliggende for arkitekter. Men ingen kan påstå at formgivning er deres eneste hjertesak. ●

V E N S T R E S I D A S U K E A V I S 5 0 Å R - 1 9 5 3 - 2 0 0 3

**litt mer av
verden**

Helår kr 690,-
Halvår kr 390,-

Bestill abonnement på:
www.nytid.no

I N T E R N A S J O N A L T • P O L I T I K K • K U L T U R

Kjell Rønningsbakk

Hva er galt med klimaet?

Vi er midt inne i store klimaendringer. Vi har fått mildere temperaturer, mer regn og større nedbørmengder på kort tid, mer uvær, mer ekstremvær – og verre vil det bli, advarer klimaforskerne. Fjorårets sommer med hetebølger var den varmeste på 500 år. Hetebølgene skyldes global oppvarming.

Hetebølgene somrene 2002 og 2003 i Europa, som førte til tusener av døde på grunn av den sterke heten, var enten så ekstreme at slikt vær bare inntreffer én gang for hver 10 000.-50 000. år. Eller det var det første glimt av hvordan framtida blir i en verden preget av global oppvarming? Det konkluderer en rekke sveitsiske forskere ifølge tidskriftet *Nature* nr. 1/2004.

Forskerne under ledelse av professor Christoph Schär fra Atmospheric and Climate Science ETH i Zürich konkluderer samtidig med at vi kan vente oss langt mer ekstremvær i årene framover i form av flere oversvømmelser og hetebølger.

Under hetebølgen i juli og august i 2003 ble varmerecordene fra 1757 slått og overgått med god margin, ifølge geografiavdelingen ved Universitetet i Bern. Gjennomsnittstemperaturen i Europa var i juli og august 2003 på 19,6 grader, to grader høyere enn den gjennomsnittlige temperaturen i samme måned på kontinentet mellom 1901 og 1995. Mellom-Europa og Alpe-regionen ble hardest rammet av varmebølgen. Temperaturene var til tider fem grader høyere enn gjennomsnittet.

Forskerne har lappet sammen et bilde av været i Europa før 1900-tallet ved hjelp av fysikk, kjemi og blant annet ved å studere årringene på trær, som vokser raskere i varmt vær. De har også bygd på skrifter etter munker, som begynte å skrive ned informasjon om været allerede for 500 år siden. Studien viser at ingen sommer har vært varmere enn 2003. Undersøkelsen gjelder land som ligger mellom Polarsirkelen og Kreta, og fra Island til Uralfjellene.

Klimaet er i endring

Selv om det globale klimaet ikke er stabilt, har klimaendringene de siste hundre årene vært betydelige sett i et tusenårsperspektiv. Jordas klima har til alle tider endret seg. Slike klimaendringer har fram til de siste 100-150 årene hatt naturlige årsaker, som forandringer i solas styrke, endringer i jordas bane rundt sola og vulkanutbrudd. Nå ser det ut til at menneskeheten for første gang står overfor en klimaendring som er et resultat av menneskelige aktiviteter.

FNs klimapanel (IPCC) konkluderer i sin tredje hovedrapport fra 2001 med at det er overveiende sannsynlig at menneskeskapte utslipp av klimagasser har bidratt vesentlig til den observerte klimaendringen de siste 30 til 50 år. Tegn på dette er blant annet at den globale middeltemperaturen har økt med om lag 0,6 °C over de siste 150 år, og at nedbøren har økt med mellom 5 og 10 prosent over de nordlige breddegrader i det 20. århundre.

Vi sier at klima er gjennomsnittlig vær. I tillegg til de faktorer som vi føler på kroppen, som temperatur og vind, bruker vi en rekke

andre størrelser for å beskrive klimaet for en gitt tidsperiode. Blant disse kan vi nevne nedbør, utbredelse av breer, temperatur i havet, tykkelse på havis og skydekke.

Selv om det finner sted en global oppvarming, er det ikke dermed sagt at det blir varmere i våre områder. En global oppvarming kan fordeles ujevnt over kloden, slik at noen steder blir varmere og andre kaldere. Globale sirkulasjonsmønstre vil kunne bli påvirket, dette gjelder både atmosfærisk sirkulasjon og havstrømmer.

Hvis vestavindsbeltet, som sender varm og fuktig luft over Atlanterhavet mot Europa, flytter seg nordover, vil vi i Norge få mildere vintre enn vi er vant til. En annen mulig effekt av klimaendring er en svekkelse av Golfstrømmen. Dette ville i så fall føre til et kaldere klima hos oss. Temperatursenkingen er beregnet til i snitt 10 grader om vinteren. I dag er det sjelden tele i jorda i øyene langs kysten vår. Selv midt på dagen i januar kan temperaturen ligge på fem grader på Trøndelagskysten. Forsvinner Golfstrømmen, vil vi isteden få temperaturer fra omkring minus fem grader og lavere.

Et generelt mildere vinterklima i våre områder vil sannsynligvis gi mer nedbør og vekst av isbreene på Vestlandet. Dette kan føre til kaldere lokalklima i isbrenære områder.

Nest varmeste siden vikingtida

De fleste av oss har de to siste varme vårene og somrene friskt i minne, men hvor varme var de sett i et historisk perspektiv? Våren og sommeren 2002 lå hele 0,7 °C høyere enn de nest varmeste, som var 1947 og 2003. Det viser at varmen de siste årene har vært heilt ekstraordinær; vi ikke kan vise til maken på 270 år. Generelt er det etter 1930 vi finner de varmeste vårene og somrene. Hele sju av dem var varmere enn den varmeste før 1930. For å finne en virkelig kald vår og sommer må vi over 70 år tilbake i tida, til 1923. Den aller kaldeste ser ut til å ha vært sommeren 1802.

Globalt sett har 2002 blitt det nest varmes-

te året i moderne tid, opplyste FN-organet World Meteorological Organization, WMO, som stilte sammen målingene fra hele 2002. Resultatet viser at den svært merkbare oppvarmingen av jorden fortsetter i raskt tempo.

Vi har pålitelige målinger siden 1860 å sammenligne med. De ti varmeste årene i hele perioden er, i tur og orden: 2002, 2001, 2000, 1999, 1998, 1997, 1995, 1994, 1991 og 1990.

Det fins også beregninger av jordas temperatur før 1860, som er gjort ved hjelp av blant annet årringer på trær og korallenes årlige tilvekst, som viser at tiåret 1993 til 2002 var det varmeste på tusen år. Derfor kan vi konkludere med at 2002 var et av de aller varmeste årene, i det minste siden Snorre Sturlassons dager.

Det finnes flere alarmsignaler. Den berømte snøen på Kilimanjaro smelter og er i ferd med å forsvinne. Enda mer dramatisk er hastigheten i snø- og ismeltingen i Antarktis. Isen i havet omkring Nordpolen smelter. Målinger tyder på at 40 prosent av isen er forsvunnet i løpet av de siste 20 år.

Når isen smelter, kan mer av solas stråler absorberes av havet, som dermed vil bli varmet opp enda mer. Is reflekterer nemlig solstråling. Dette er også et eksempel på selvforsterkende mekanismer som griper inn i klimaforandringer, og som gjør dem vanskeligere å forutsi.

Dessuten blir det stadig mer åpenbart at drivhuseffekten ikke bare gir et mildere klima, men også et mer dynamisk vær med stormer og skybrudd. Det kommer av at mer vann fordampes fra verdenshavene når temperaturen stiger.

Mer ekstremvær underveis

Er den raske stigninga i temperaturer på slutten av siste hundreår innledninga til et nytt sprang oppover på veien mot et enda mildere klima, eller blir det bare et nytt maksimalpunkt i sykliske temperatursvingninger?

Temperaturstigninga før 1930 kom vesentlig på nordlige breddegrader, mens den oppvarminga vi nå ser, er et globalt fenomen.

Dette er heller ikke uventet i og med at klimamodellene varsler et varmere globalt klima. Likevel må vi ikke gløkke de tilfeldige klimavariasjonene vi alltid har hatt. Det er ingen grunn til å bli forundret dersom temperaturen i framtida ikke blir jevnt økende, når vi før ofte har sett raske sprang og perioder med stillstand. Temperaturen svinger nå på et høyere nivå enn før. Kanskje kunne vi ikke fått en så rekordhøy sommertemperatur om ikke den bakenforliggende årsaken hadde vært en høyere konsentrasjon av drivhusgasser i atmosfæren.

Høyere globale temperaturer og klimaendringer kan gi flere farlige værslag og ekstremvær, advarer Verdens Meteorologiorganisasjon. Et langtidsvarsel for de hydrologiske forholdene i 2050 viser at klimaendringer vil få betydelige ringvirkninger for natur og samfunn. Ifølge Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) vil dette få store konsekvenser for vannforvaltningen i Norge. Nye beregninger utført ved NVE og Det Norske Meteorologiske Institutt (DNMI) viser at klimaendringene fører til store endringer i nedbøren: Over det meste av landet blir det mer nedbør, og det blir større sannsynlighet for store nedbørmengder. Vestlandet får størst økning: Her kan store områder vente seg mellom 450 og 1100 mm mer nedbør per år. Avrenningen vil dermed også øke.

Bebygde områder i Norge vil få økte belastninger på kombinasjonene nedbør og fuktighet, mer vind og større snølaste. Det vil gjøre levevilkårene verre for bl.a. revmatikere og astmatikere. Samferdselssektoren vil oppleve hyppigere stengning av veier som følge av ulike former for skred, uvær og lokale oversvømmelser.

Nedbør og stormflo

Årsnedbøren øker i gjennomsnitt ca. 10 prosent, mest på Vestlandet og i Nord-Norge om høsten og vinteren, og minst på Østlandet om våren. På Vestlandet kan det bli flere dager i året med mer enn 50 mm nedbør. En dobbel

risiko for det som nå er årets maksimale døgnnedbør beregnes over Vestlandet, ved kysten av Troms og Finnmark og i indre Trøndelag. Unntatt i høyfjellet beregnes 10-40 prosent mindre nedbør som snø.

På kysten fra Lofoten til Varanger beregnes en dobbel risiko for det som nå er årets sterkeste vind. Ved Stad øker risikoen med 1,5. Bølgehøyden beregnes å øke merkbart kun for de aller sterkeste stormene, og da opptil 1 meter i utenfor kysten av Troms og Finnmark. Vannstanden ved stormflo øker med opptil 10 cm for de tilfellene som har høyest stormflo i nord.

En oppvarming av kloden vil føre til et stigende havnivå. Når temperaturen i havet øker, vil vannmassene utvide seg slik at havet stiger. Dessuten kan en temperaturøkning over land føre til at ismasser smelter. Da vil mengden av vann som renner ut i havet, øke. Begge disse prosessene foregår over et langt tidsrom. På grunn av systemets treghet vil havet fortsette å stige i mange århundrer etter at CO₂-utslippene er stabilisert.

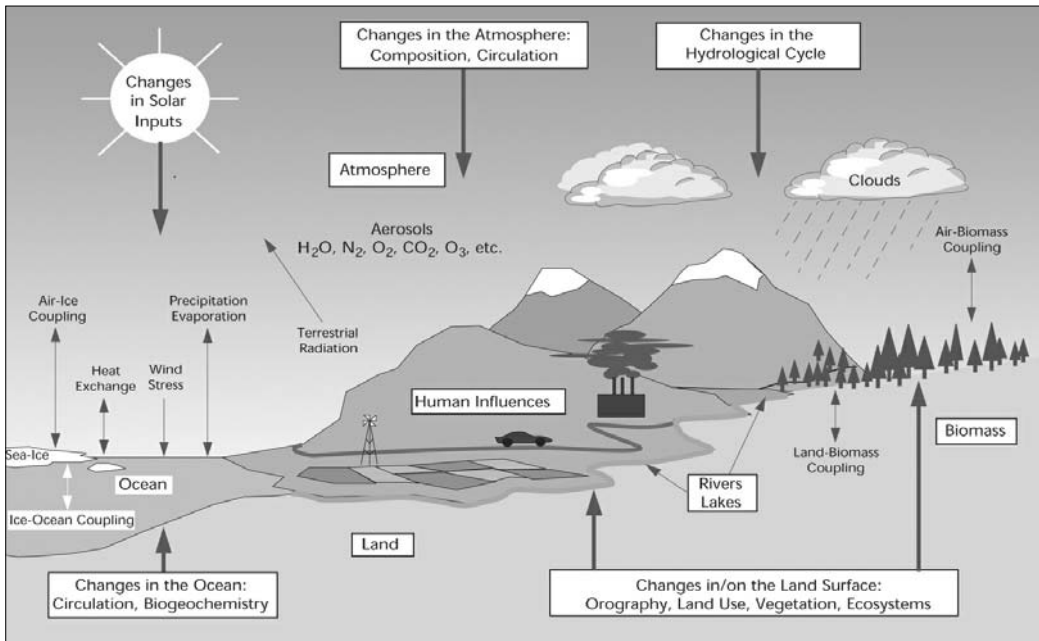
Klimautviklinga og atmosfæren

Når man skal måle klima eller klimaendringer, er det først og fremst temperatur og nedbør man ser på. Andre sider ved klimaet er luftfuktighet, vindstyrke- og retning, trykkforhold, skydekke og solinnstråling. I global sammenheng er det likevel særlig temperatur som blir brukt for å måle langtidsutviklingen av klimaet.

En svært viktig komponent i klimautviklinga er atmosfæren selv. Atmosfærens tilstand til enhver tid (temperatur, fuktighet, fordelingen av høy- og lavtrykk, vindretninger og -styrke, kjemisk sammensetning, osv.) er imidlertid påvirket av andre delsystemer som hav, kryosfæren (is og snø utgjør kryosfæren), biosfæren (alle levende organismer, planter og dyr) og forekomsten av jord og stein (litosfæren).

Menneskeskapt drivhuseffekt

Siden førindustriell tid (omkring 1750) har konsentrasjonen av karbondioksid (CO₂) økt

Figur 1 Drivkrefter og dynamikk i klimasystemet.

Skjematisk illustrasjon av deler av det globale klimasystemet og deres vekselvirkninger. (Kilde: Cicero, Senter for klimaforskning).

- Hav transporterer store mengder varme fra ekvator og mot polene og avgir fuktighet til atmosfæren.
- Snø og is vil modifisere varmeutvekslingen mellom hav og atmosfære og også påvirke jordens refleksjonsevne og dermed oppvarmingen av atmosfæren.

- Vegetasjon vil på samme måte påvirke refleksjonsevnen, i tillegg til at de direkte påvirker den kjemiske sammensetningen av atmosfæren gjennom fotosyntesen og forråtnelse.
- Endelig vil forvitring av jord og stein påvirke sammensetningen av atmosfæren ved at dette trekker CO₂ ut fra atmosfæren og deponerer karbonet på havbunnen. Forvitringen blir også påvirket av vegetasjon o.l. Dette er eksempler på koplinger mellom de ulike komponentene som, riktignok på ulike tidsskalaer, vil påvirke utviklingen av jordens klima.

med rundt 31 prosent, konsentrasjonen av metan (CH₄) har økt med rundt 151 prosent og konsentrasjonen av lystgass (N₂O) har økt med rundt 17 prosent, ifølge Cicero, Senter for klimaforskning. Økningen skyldes menneskeskapte utslipp, og har gitt en forsterket drivhuseffekt. Menneskenes aktiviteter har også tilført atmosfæren mindre mengder av en rekke andre klimagasser som ikke forekommer naturlig i atmosfæren. Dette er gasser som påvirker klimaet på jorden. Som klimagasser regnes spesielt:

Karbondioksid, CO₂

Forekommer både i fri og bundet form i naturen. Det er ca 2300 milliarder tonn CO₂ i luftmassene rundt jorda. Mange mineralkilder inneholder betydelige mengder karbondioksid. Flere steder, særlig i nærheten av vulka-

ner, strømmer karbondioksid ut av revner og sprekker i jorda. Ved forbrenning av ved, koks, kull, petroleum m.m. blir karbondioksid sluttproduktet. Siden CO₂ er sluttproduktet i en forbrenningsprosess, lar den seg ikke omdanne til andre stoffer for eksempel i en bilkatalysator. Også ved de forbrenningsprosessene som foregår i organismen, dannes karbondioksid. Den forlater kroppen i den lufta vi puster ut. Vår utpust inneholder ca. fire prosent karbondioksid.

Ved mange industrielle prosesser dannes store mengder CO₂ som slippes ut i atmosfæren uten å bli benyttet. Utslippene har skutt fart siden den industrielle revolusjon, og hovedkilden for disse utslippene i Norge i dag er oljevirkosheten, den kraftkrevende industrien, flytrafikken og biltrafikken.

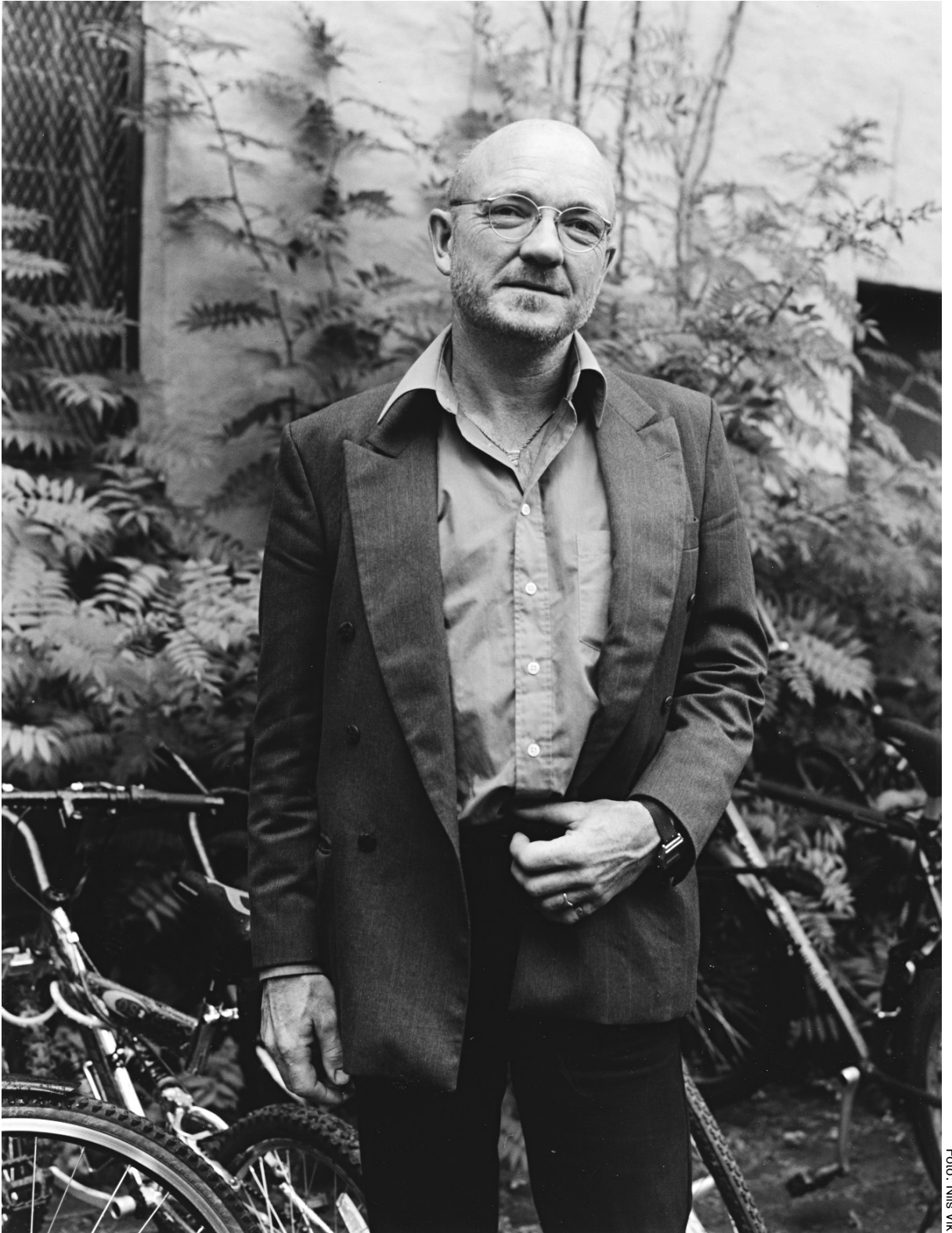
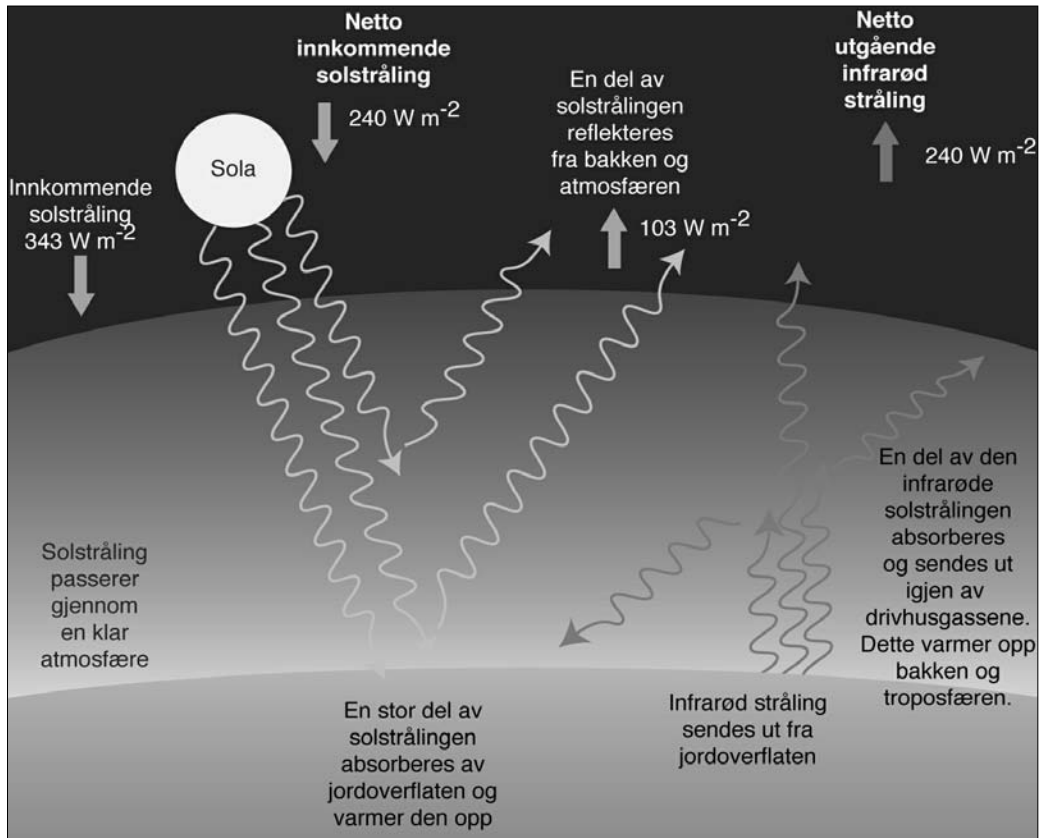

Foto: Nils Vik

Kjell Rønningbakk, Oslo 19. august 2004

Figur 2. Den årlige midlede globale strålingsbalansen for jord-atmosfære-systemet.

Skyene absorberer infrarød stråling fra jordoverflaten og returnerer en del av varmen. Det er grunnen til at det er

varmere om natta når det er overskyet enn i klarvær. Men skyene hindrer også solstråling i å komme ned til bakken, noe som har en avkjølede effekt. (Kilde: Norsk institutt for luftforskning)

Metan, CH_4

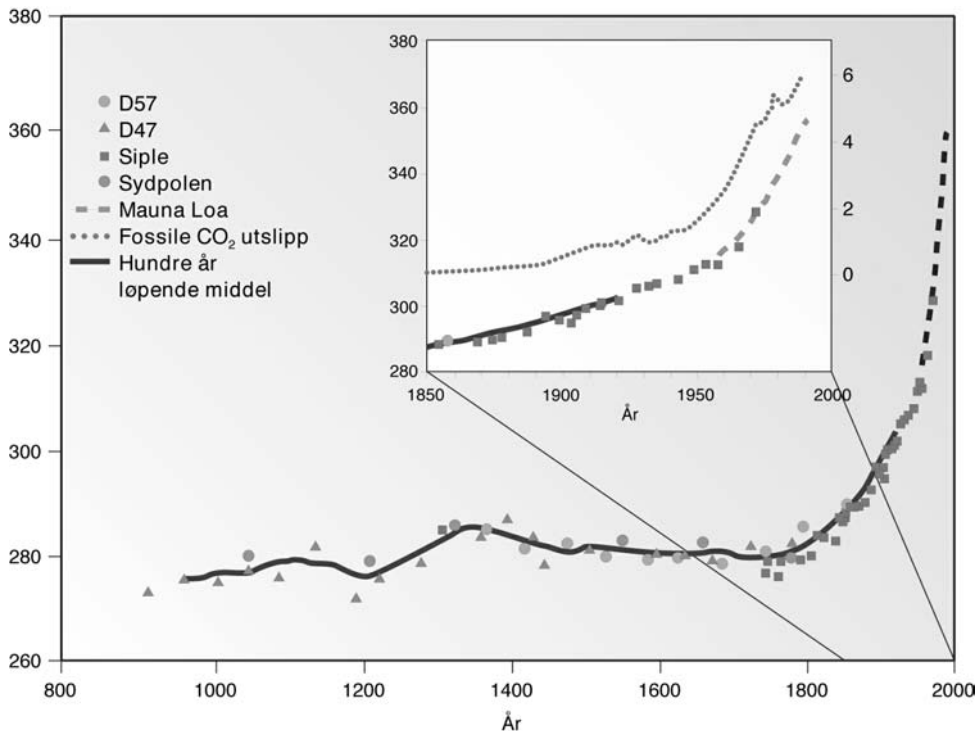
Fargeløs, brennbar gass. Hovedbestanddel i sumpgass, gruvegass og såkalt tørr naturgass. Metan er det enkleste, mettede hydrokarbonet og betydelig lettere enn luft. Gassen dannes i naturen ved bakteriell forråtnelse av organiske stoff, særlig cellulose, og finnes for eksempel i myrer og sumper. Pattedyrs tarmgass inneholder en betydelig andel metan. I avfallsfyllinger produseres store mengder av gassen, og enkelte steder utnyttet dette til energiproduksjon.

I Norge stammer 70 prosent av metanutslippene til atmosfæren fra avfallsfyllinger og husdyr, mens resten hovedsaklig kommer fra energiproduksjon. Den viktigste bruken av gassen er til energiformål (brensel), og i

mange land går metan inn i det vanlige gassdistribusjonsnettet. Metan er også et viktig råstoff i petrokjemisk industri. I atmosfæren brytes metan ned til vanndamp og karbondioksid.

Nitrogenoksider

Nitrogen danner seks oksider og omtales ofte som NO_x . Nitrogenoksidene er blant de farligste miljøgiftene fordi de har så mange forskjellige skadevirkninger, og fordi utslippene er så store. NO_x -gassene virker nedbrytende på ozonlaget og fører til økt ultrafiolett innstråling. De reagerer med vanndampen i atmosfæren og bidrar sammen med svoveldioksider til å danne sur nedbør, som blant fører til skog- og fiskedød. NO_x -molekylene

Figur 3: Blandingsforholdet av CO₂ i atmosfæren for de siste 1000 år.

Data fra tida før 1958 er basert på iskjerneprov fra forskjellige steder i Antarktis (små trekant, firkant og sirkler). Data for tiden etter 1958 er basert på instrumentelle målinger utført

på Mauna Loa, Hawaii (lyseblå stiplede linje). Den glatte mørkeblå kurven er et løpende hundreårs-middel. Den røde stiplede linjen i den lille ruten viser mengden av CO₂ som er sluppet ut ved forbrenning av fossilt brensel (kull, olje, gass). (Figur: Norsk Institutt for luftforskning)

er også med på å danne fotokjemisk smog. I byer og tettsteder med høy konsentrasjon av NO_x øker risikoen for infeksjoner i luftveiene.

Nitrogenoksidene i luft og vann stammer fra menneskelig virksomhet. De viktigste kildene er energiproduksjon ved olje-, gass- og kullfyrte kraftverk, forbrenningsmotorer i biler og fly og kjemisk industri. I Norge kommer 75 prosent av NO_x-utslippene fra biler og fly, mens industriell virksomhet som celluloseproduksjon og saltpetersyrefabrikasjon hver står for ca. 10 prosent av utslippene. 10 prosent av NO_x-gasser over Norge stammer fra innenlandske kilder, resten kommer utenfra, i hovedsak fra Tyskland og Storbritannia. I Finnmark kommer NO_x-gassene fra Russland. Ved siden av karbondioksid er NO_x-gasser det viktigste utslippet fra gasskraftverk.

Klorfluorkarboner, KFK

KFK forekommer i handelen under mange betegnelser. De alminneligste KFK er gasser eller lavtkokende væsker som brukes i kjøleskap o.l. som aerosoldrivstoffer som rense- og rensemidler. KFK benyttes for å skumme opp mange typer skumplasmaterialer, som bilseter, madrasser og møbler. Isolasjonsskum som brukes i veggene i hus inneholder ofte KFK.

KFK som frigjøres er lettere enn luft, og stiger heilt opp i stratosfæren hvor også ozonkonsentrasjonen er høyest.

KFK-molekylene brytes svært langsomt ned. Et molekyl og dets nedbrytingsprodukter kan leve i atmosfæren i mer enn 150 år. I stratosfæren skjer en fotokjemisk nedbryting av KFK-molekylene. Da frigjøres kloaramater som via mange kjemiske reaksjoner fører til at ozonlaget brytes ned.

Det er beregnet at et molekyl KFK har

10 000 ganger så stor virkning på drivhuseffekten som et molekyl CO_2 . På grunn av virkningen på ozonlaget og drivhuseffekten regnes KFK-forbindelsene blant de alvorligste miljøgassene som vi har på jorden.

Ozon, O_3

Oksygenforbindelse som skiller seg fra vanlig toatomig oksygen ved at molekylene inneholder tre atomer oksygen. Ozon blir brukt til bleking av olje, fett, voks, syntetiske fibre, papir, cellulose, tekstiler m.m., til å desinfisere og forbedre luft i forsamlingslokaler, i sykehus, kjølerom m.m.

Bakkenær ozon er menneskeskapt og uønsket, i motsetningen til ozonlaget i stratosfæren. Dette ozon er til stede i fotokjemisk smog og dannes ved at nitrogenoksider i avgasser under innflytelse av naturlig ultrafiolett stråling reagerer med hydrokarboner og andre organiske forbindelser i avgassene. Ozonet som dannes på denne måten, er en alvorlig luftforurensning som virker irriterende på slimhinner og ødelegger vegetasjonen. Ozonet som dannes på bakken, er med på å øke omfanget av skogdød.

Reduksjon av ozonlaget i stratosfæren (området i atmosfæren fra omkring 15 til 50 kilometers høyde) har også hatt en avkjølingseffekt, mens økt konsentrasjon av ozon i troposfæren (de nederste 15 km av atmosfæren) har gitt en oppvarmingseffekt.

CO_2 viktigst for drivhuseffekten

Økningen i atmosfærens CO_2 -konsentrasjon betyr mest (omkring 60 %) for den menneskeskapte forsterkningen av drivhuseffekten. De menneskeskapte utslippene av CO_2 skyldes først og fremst bruk av fossile brensler (kull, olje og gass) og avskoging i tropiske strøk (regnskog).

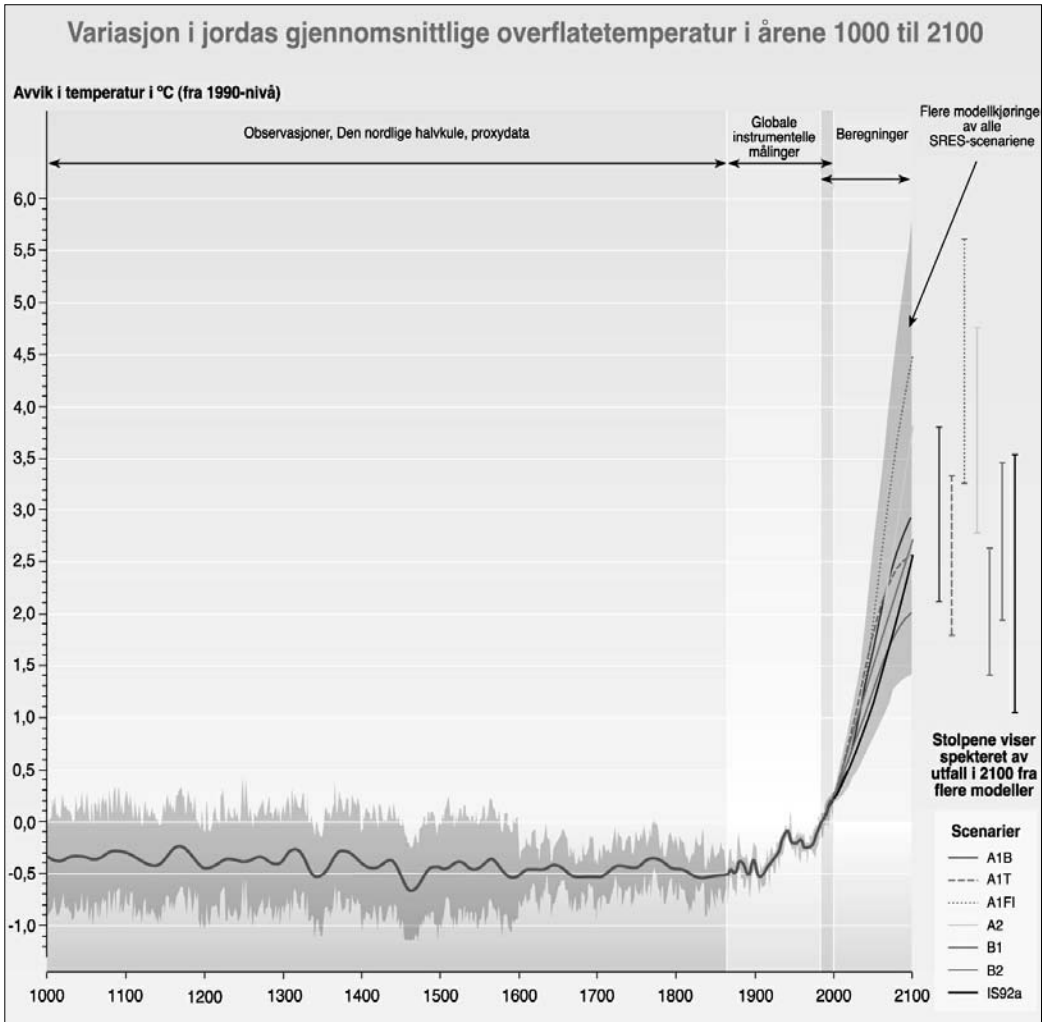
Klimasystemet er veldig komplisert og følsomt. Til og med små endringer i dette systemet kan få omfattende konsekvenser. Naturens egne utslipp av klimagasser inngår i et kretsløp, hvor for eksempel råtnende trær

slipper ut CO_2 og levende trær tar opp CO_2 gjennom fotosyntesen. Våre CO_2 -utslipp fra forbrenning av fossilt materiale inngår ikke i dette kretsløpet. Når vi bruker fossile brensler, henter vi fram karbon som er lagret nede i bakken eller havbunnen for lang tid tilbake. Dette er ikke en del av kretsløpet og gir et overskudd av CO_2 som blir værende i atmosfæren i lang tid.

Drivhuseffekten er den temperaturøkningen vanddamp, karbondioksid (CO_2) metan og andre klimagasser er årsak til i atmosfæren. Kortbølget og synlig stråling fra sola som ikke reflekteres tilbake av atmosfæren, når ned til jordoverflata. Svært lite absorberes av atmosfæren. Strålingen absorberes derimot av jordoverflata, og energien skaper oppvarming. En del av denne energien stråles ut igjen som langbølget infrarød stråling (varmestraling). Drivhusgassene i atmosfæren absorberer denne langbølgete strålingen og returnerer deler av den tilbake til jordoverflata. Det blir på den måten en opphoping av varme i atmosfæren. Dette gjør at temperaturen ved jordas overflate er ca. 33 grader celsius varmere enn den ville ha vært dersom drivhusgassene ikke var til stede.

Nesten all stråling fra jordas overflate absorberes av atmosfæren, som i sin tur stråler ut en del av dette til verdensrommet. En annen del sendes ned igjen mot jordoverflata, og det er dette vi kaller drivhuseffekten. Energimengden som returneres til jordoverflaten, kalles strålingsføringen (engelsk: radiative forcing), og måles i W/m^2 (se figuren nedenfor).

FNs klimapanel konkluderte i Climate Change 1995 med at «hovedtyngden av data-materialet (...) tyder på en merkbar menneskeskapt påvirkning på det globale klima». Panelet bygget på utviklingen i global temperatur og særlig på sammenlikning av modellresultater med observerte geografiske, sesongmessige og vertikale mønstre i temperaturendringene. Det ble lagt vekt på at overensstemmelsen stadig var blitt bedre etter som et menneskeskapt signal forsterket seg. Sjansen for

Figur 4: Temperaturendring

Streken viser hvordan forskerne i FNs klimapanel (IPCC) mener middeltemperaturen på jorda har endret seg de siste tusen årene, målt i grader Celsius over eller under temperaturen i 1990. Det grå området viser hvor mye høyere eller lavere forskerne tror temperaturen kan ha vært. Du kan se at temperaturen er mer usikker jo lengre bakover i historien vi går. For årene 1000-1860 har forskerne forsøkt å

rekonstruere temperaturen på den nordlige halvkule ved å studere treinger, koraller, isprøver og skriftlige kilder. (Det finnes lite informasjon om temperaturene på den sørlige halvkule før 1860). Fra 1860 til 2000 er temperaturen målt med termometre over hele verden. Kurvene for 2000-2100 viser hvor mye forskerne tror klimaet kan endre seg i framtiden, avhengig av utslipp av klimagasser i framtiden. Kilde: IPCC.

at denne overensstemmelsen skulle være et tilfeldig resultat av naturlig variabilitet, ble ansett å være svært liten.

Panelet understreket imidlertid at kvantifisering av den menneskelige påvirkningen var vanskelig på grunn av usikkerhet i flere nøkkelfaktorer som størrelse og mønster for naturlige variasjoner på lange tidsskalaer.

IPCC legger vekt på at påvisning av en eventuell menneskeskapt endring i jordens klima vil være en evolusjonær og ikke en revolusjonær prosess. En avklaring vil derfor finnes gjennom en gradvis oppbygning av kunnskap snarere enn i resultatene fra én enkelt studie. Hvis de store utslippene av klimagasser fortsetter, og klimasystemets føl-

somhet for disse gassene er som dagens kunnskap tyder på, vil det bli stadig klarere om naturlige variasjoner kan utelukkes som hovedårsaken til de observerte endringer.

Fortsatt full gass mot klimaendringer?

Fra 1990 til 2002 økte de norske klimagassutslippene med omkring seks prosent. I 2003 økte utslippene ytterligere med 1,1 millioner tonn eller to prosent. Dette tilsvarer utslippene fra ett av Naturkrafts to planlagte gasskraftverk på Kårstø og Kollsnes. Økningen for CO₂ var 1,8 millioner tonn, mens utslippene for de andre klimagassene gikk noe tilbake på grunn av nedgangstider i industrien. Samlet lå klimagassutslippene i 2003 på 56,5 millioner tonn, opplyser Statistisk Sentralbyrå. Utslipp fra olje- og gassrelatert virksomhet på sokkelen og på land økte kraftig. Videre førte høye strømpriser i 2003 til en sterk økning i bruk av fyringsoljer som gir betydelige CO₂-utslipp. Utslipp fra bruk av autodiesel i biler og marine gassoljer i innenriks sjøfart er også økende.

Bygging av et konvensjonelt forurensende gasskraftverk på fastlands-Norge i tillegg til de vel 30 til dels sterkt forurensende gasskraftverkene på oljeinstallasjonene i Nordsjøen, vil øke utslippene enda mer. Dersom Kyoto-avtalen blir gjennomført, vil vi med forurensende gasskraftverk på land risikere kraftige inngrep i oljevirksomheten eller transportsektoren for å redusere utslippene. Rensing og deponering av CO₂ fra framtidige gasskraftverk blir derfor en nøkkel til å stanse økningen i utslippene av klimagasser fra norsk område.

Under forhandlingene om Sem-erklæringen – den politiske plattformen for dagens Bondevik 2-regjering – hadde ikke KrFs forhandlere fått med seg gasskraftverket som Statoil nå er i ferd med å bygge på Melkøya utafor Hammerfest. Det inngår i Snøhvit-utbygginga og vil alene gi en årlig økning på CO₂-utslippene på 900 000 tonn. Dersom Bondevik-regjeringa hadde stilt som krav at CO₂-utslippene ble skilt ut og deponert på sokkelen, ville vi

unngått det aller meste av Snøhvit-gasskraftverkets CO₂-utslipp. Samt fått opp enda mer av oljen på sokkelen. I dag ligger det søknader i Olje- og energidepartementet fra Hammerfest Energi og Skagerrak Energi om utprøving av teknologi for utskilling av CO₂ fra gasskraftverk som oppgir at den kan rense utslippene for 90 prosent av CO₂'en.

Klima og gasskraft i neste stortingsvalg

Statoil har i sommerferien levert konsesjons-søknader for to gasskraftverk uten CO₂-rensing. Konsesjonsbehandlingen vil bli avsluttet våren 2005 og vil sannsynligvis gjøre klima og gasskraftverk til en viktig del av neste års valgkamp. Statoils planlagte gasskraftverk på Mongstad vil føre til at de samlede CO₂-utslippene på Mongstad vil øke fra om lag 1,7 til 2,6 millioner tonn i året, ifølge Statoils konsesjonssøknad. Det planlagte gasskraftverket på Tjeldbergodden vil gi en årlig økning i CO₂-utslippene med 2,5 millioner tonn, opplyser Statoil.

Men konsesjon til disse utslippene får ikke Statoil fordi KrF og SV står i veien for utbygging av konvensjonelle gasskraftverk i hvert sitt regjeringalternativ etter nests stortingsvalg. I denne fireårspreioden har KrF fått inn i regjeringens politiske plattform at den ikke skal gi konsesjon til nye gasskraftverk uten CO₂-rensing. Partiet vil også stille dette som krav for regjeringssamarbeid i neste stortingsperiode. Stoltenberg-regjeringen vedtok i 2000 å endre utslippskravene slik at det ble gitt konsesjon til tre gasskraftverk, som for øvrig fortsatt ikke er bygget, tre og et halvt år seinere. For å danne regjering med SV og Sp vil Stoltenberg bli stilt over for samme krav: Ingen gasskraftverk får konsesjon uten CO₂-rensing. Det er derfor bare en regjering utgått fra et (splittet) Ap, Høyre og Frp som vil kunne gi konsesjon til de to gasskraftverkene som Statoil nå har søkt om konsesjon for. Ap har det siste året støttet arbeidet for CO₂-frie gasskraftverk, men flere av partiets talsmenn

går nå inn for å gi konsesjon til Statoils to planlagte gasskraftverk, på Mongstad og Tjeldbergodden, som er uten slik rensing.

Fra klimahelt til klimabølle?

Bondevik ble klimahelt etter at hans første regjering stilte kabinettsspørsmål på CO₂-rensing av gasskraftverk og måtte gå av i 2000 etter at et flertall av Ap, Høyre og Frp ga tillatelse til bygging av tre gasskraftverk uten rensing av CO₂. Men under Bondevik 2-regjeringen har det meste gått feil klimavei: I tillegg til at vi får gasskraftverk uten CO₂-rensing på Melkøya ved Hammerfest vil økningene av utslippene fra samferdsel ifølge Nasjonal Transportplan øke med 1,5 millioner tonn årlig og fra oljeinstallasjonene vil CO₂-utslippene øke med 2,9 millioner tonn årlig, ifølge Petroleumsmeldingen.

Litteratur

Climate of 2003 Annual Review, National Oceanic and Atmospheric Administration, January 15, 2004 (<http://www.ncdc.noaa.gov/oa/climate/research/2003/ann/global.html#Gtemp>)

DNMI-rapport nr 01/2002: *Heating-degree days – Present conditions and scenario for the periode 2021 – 2050* by T.E.Skaugen and O.E.Tveito. Rapporten er på engelsk og inneholder «Heating degree-days- Present conditions and scenario for the period 2021-2050».

Encyclopedia of the Atmospheric Environment

Klima-rapport nr 19/2000: *Past and future variations in climate and runoff in Norway*, by E.Førland, L.A.Roald, O.E.Tveito and I.Hausser-Bauer. DNMI/NVE.

Klimaendringer – vitenskapelig grunnlag og politiske prosesser, Senter for klimaforskning, Oslo 2004.

Klimaet i Noreg dei siste 1000 åra: «Varmen no dei siste åra har vore heilt ekstraordinær; vi kan ikkje vise til maken dei 270 åra vi kan sjå attende.» Det Norske Meteorologiske Institutt (DNMI), 2004

Klima-rapportene fra NVE ligger på www.nve.no

Klimarapportens tilleggsbind inneholder detaljerte oversikter over tidsutviklingen i alle 6 temperaturregionene, 13 nedbørsregionene og 13 tilsigsregioner Norge er delt inn i.

Selv om klimaet har vært et sentralt politisk tema i en årrekke, ser vi at det stadig i kampen om prioriteringer med andre sentrale områder som energi (gasskraftverk), næringsutvikling og samferdsel. Først når vi har politiske myndigheter som nasjonalt og internasjonalt vil gripe inn mot utslippene som påvirker klimaet, kan vi begynne å håpe på at ferden mot klimaendringer og ekstremvær kan begynne å gå saktere og kanskje kunne stanse opp på sikt.

Vi kan ikke si som Ludvig 16: Etter oss kommer syndfloden. Vi bør heller gjøre som i bondesamfunnet: En gård skal gis til neste generasjon i bedre stand enn slik vi overtok den. Det er et overgrep mot livsmiljøet for senere generasjoner dersom vi i løpet av en generasjon eller to forbrenner så mye fossile brensler at klimaet blir mer eller mindre ødelagt for barn, barnebarn og etterkommere. ●

Klimasystemet og klimaendringer til nå – Temahefte fra CICERO

Meteorologi og klima – Meteorologisk institutt.

National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA).

Natur- og miljøleksikon, Kunnskapsforlaget, Oslo 1991.

Prosjektet omfatter også egne rapporter om avrenning og ekstremnedbør.

Rapporten *Natur i endring. Terrestrisk naturovervåking 1990 – 2002*, Norsk institutt for naturforskning (NINA, oktober 2003).

RegClim er et koordinert forskningsprosjekt som består av Meteorologiske institutt (met.no), Geofysisk institutt (Universitetet i Bergen), Institutt for geofysikk (Universitetet i Oslo), Havforskningsinstituttet, Nansen Senteret for Miljø og Fjernmåling, Norsk institutt for luftforskning (NILU).

Været i Norge, 2003, Det Norske Meteorologisk Institutt (DNMI), 2004

Webrapport: *Drivbuseffekten og klimaendring*, Norsk klima og ozonforskning, Norsk institutt for luftforskning (www.nilu.no)

I tillegg kommer 460 artikler i KraftNytt.no om temaet klima.

Jostein Børtnes

Forsøk på en intellektuell selvkonstruksjon

Til H.M.T.
Sedan din blick föll in i min själ,
vänder sig mitt lif
mot en vårrymd
VILHELM EKELUND

Innledning

Mandag morgen 4. januar 1996 satt jeg alene i huset på Paradis. Paul, min aller kjæreste venn i 38 år, døde 29. desember 1995 av kreft i bukspyttkjertelen, og skulle begraves om fire dager. Så ringte plutselig telefonen. En mann sa han var Finn-Henrik Bodvin, at han var billedhugger og bodde i Tønsberg, og at han bare ville takke for artikkelen min. Hvilken artikkel? Siden jeg ikke leser aviser daglig, var jeg desorientert. Jo, en artikkel om homofili og kirken i dagens Aftenposten.

Da forstod jeg. Provosert av et Aftenposten-intervju med Bernt T. Oftestad 24. november, hadde jeg skrevet et lite innlegg som jeg kalte «Om loven og nåden og litt mer,» hvor jeg karakteriserte Oftestads homofobe holdning som nådeløs.

Innlegget ble det siste jeg skrev som Paul leste, og da det først ble antatt, men så kom i retur, sa han bare: «Her må du ikke gi deg». Følgelig sendte jeg det inn på ny, ikke til han som hadde med kirkesaker å gjøre, men til min venn og tidligere student, Per Egil Hegge. Nå hadde altså Hegge funnet plass for det i sine spalter. Men for sent til at Paul skulle oppleve det.

Ifølge moderne nevrologi og minneforskning er vi ustanselig opptatt med å konstruere våre liv, formgi vår fortid og vår fremtid ut fra vår situasjon i nuet. Samtalen med Bodvin om innlegget og bakgrunnen for det var en sterk påminnelse om den endringen som nå hadde inntrådt i min egen tilværelse. Livet med Paul var over. Det hadde begynt i 1957, da jeg var tyve. Nå var jeg blitt femtiåtte, og det var slutt. Slik mitt levnetsløp nå fortøner seg, ordner det seg i en innledningsdel som omfatter barne- og ungdomsårene, fortsetter med hoveddelen – samlivet med Paul – som også omfatter en rekke stadier, og går over i en fase som foreløpig er åpen og ufullendt.

Barndom og ungdomsår

I overensstemmelse med det klassiske skjema som allerede ble utformet av antikkens retori-kere, vil jeg begynne med en kort presentasjon av mine foreldre og søsken. Min far, Torvald Børtnes (1907-1961), var sogning. I 1928 kom han som 21-åring og nybakt lærer rett fra Volda til Hovin i Telemark. Her traff han etter hvert min mor, Gunda Øverbakke (1914-1997), og de to giftet seg sommeren 1936. Jeg kom til verden våren etter. To år senere ble min bror Gunvald født. Den begivenheten er det første jeg husker fra tiden før verdenskrigen og tyskernes okkupasjon av Norge våren 1940. Senere, i 1944, fikk vi en lillesøster som ble kalt Gunhild. Da var jeg allerede blitt syv år, og ser fremdeles for meg min fars gledesstrålende ansikt da han fikk nyheten.

Vi har vel alle noen minner fra vår tidligste barndom som fremdeles lar seg fremkalle i klare bilder, også når vi er blitt godt voksne. Det jeg husker klarest, er maidagene 1940, da tyske tropper kom til bygda og huset vårt ble rekvirert til offisersmesse. Sammen med mor måtte Gunvald og jeg flytte over til min mormor på gården, mens min far fikk lov å beholde et rom og bli boende hjemme i lærerboligen.

Alt dette fikk jeg vite senere. Det som imidlertid festet seg i minnet, var bildene av tyske soldater som lå og hvilte ut over tunet hos min mormor, av en som driblet hjelmen sin som en fotball, og av en annen som plystret «Bel Ami» («Du hast Glück bei den Frau'n, Bel Ami ...»). Muligens var det slagermelodien som gjorde disse bildene så varige. For min tante Åshild, mors åtte år yngre søster, nynnnet på den norske versjonen hele den sommeren. Sammen med disse bildene har jeg også bevart en taktil erindring av å sitte på armen til de tyske offiserene som hadde inntatt hjemmet vårt. Senere fortalte mor at de tok meg på armen og viste med fingrene hvor mange barn de selv hadde. I ettertid har jeg ofte tenkt at mitt brennende ønske om å lære

tysk da jeg ble større, har sammenheng disse minnene

Mine foreldre hørte til dem som fra første stund klart tok avstand både fra de tyske okkupantene og fra norske NS-folk. Men de lot seg aldri forlede til å betrakte alle tyskere og nazister som kjeltringer. Både de og min mormor, min tante og hennes mann avbrøt imidlertid enhver omgang med min mormors søsken da de meldte seg inn i NS, og med de av naboene som likeledes stilte seg på Quislings side. At de likevel lot oss barn leke sammen og gå ut og inn hos hverandre gjennom hele krigen, uansett om de voksne var nazister eller ei, var desto mer beundringsverdig. Jeg tror far var den som stod bak denne holdningen. Han hadde en uvilje mot å vurdere menneskene kollektivt. I stedet forsøkte han alltid å se på enkeltmenneskenes konkrete oppførsel. Det samme har jeg selv forsøkt å gjøre etter at jeg ble voksen.

Men det var lenge til. Foreløpig kunne jeg ikke lese engang. Det lærte jeg først i femårsalderen, da jeg etter hvert fikk lov til å være med i småskolen, det vil si de første tre klassene i fars todeltete krets. Jeg kan ikke huske at jeg offisielt begynte på skolen. Jeg bare gled inn i den.

Fordi begge mine foreldre var dypt religiøse mennesker og troende kristne, ble bibelhistorie og salmediktning en vesentlig del av barndomsinntrykkene mine. Min far var en storartet forteller. Han forstod å levendegjøre Bibelens hendelser og skikkelser for oss barna med stor innlevelsesevne. Når jeg senere i mine litteraturstudier har vært så opptatt av nettopp Bibelens betydning for vår kulturelle selvforståelse, har nok det mye av sin forklaring i fars undervisning.

Sagt litt høytidelig, ble min mytisk-religiøse imaginasjon utviklet gjennom spesielt to instanser: skolen og kirken. Fordi min far også var kirkesanger, måtte han annenhver søndag alltid være til stede under høymessen i vår annekskirke. Jeg var nesten alltid med, og uten å forstå det som foregikk, fikk jeg på

denne måten tidlig en følelse for det oppløftende ved gudstjenesten. I høymessen ble bibelhistorien nærværende på en annerledes måte enn i fortellingene. Uten å kunne sette ord på det følte jeg gudstjenestens vertikale tidsdimensjon som en motsetning til hverdagens horisontale tidsforløp.

På skolen begynte hver dag med kristendomsundervisning. Far fortalte, viste oss på kartet hvor bibelhistoriens byer og landskaper lå, og hadde i tillegg noen store bilder i farver som fremstilte bibelske scener og skikkelser. At dette var reproduksjoner av kjente renessansemalerier, ble jeg først klar over lenge etter at jeg var blitt voksen. Lenge etter at de hadde vært med å prege min forestillingsevne.

Utenatletting var en viktig del av lekselesningen, og på skolen måtte det utenatleste gjenskapes. Enten ordrett, som med salmeversene og Luthers lille katekisme – også forklaringene – eller i form av gjenfortelling fra katekeret, slik tilfellet var med bibelfortellingene. Denne utenatlettingen må ha vært den siste rest i norsk skole av en tusenårig innlærings-tradisjon som var felles så vel for grekernes og romernes klassiske retorikkundervisning som for jødernes rabbinerskoler. Det var en formidling av kulturell grunnkunnskap som vanskelig kan overvurderes. Noe vi tydelig ser i dag, når denne kunnskapen er i ferd med å forsvinne. Vi så det for øvrig allerede under kommunismen i Øst-Europa, da storparten av yngre mennesker ikke lenger hadde direkte tilgang til sine hjemlands kristne kulturarv.

I likhet med kristendomsundervisningen var det øvrige pensum basert på begrepet om en *kanon*, et utvalg av kunnskap man måtte lære, det være seg norsk litteratur eller verker fra verdenslitteraturen, historisk kunnskap, matematikk og naturvitenskap. Det beste eksempel fra min folkeskoletid er kanskje Nordahl Rolfsens leseverk. Her fikk alle norske skolebarn del i en felles skriftkultur. Kanonbegrepet var like viktig i folkeskolen som senere i realskolen og gymnaset. Kanon-

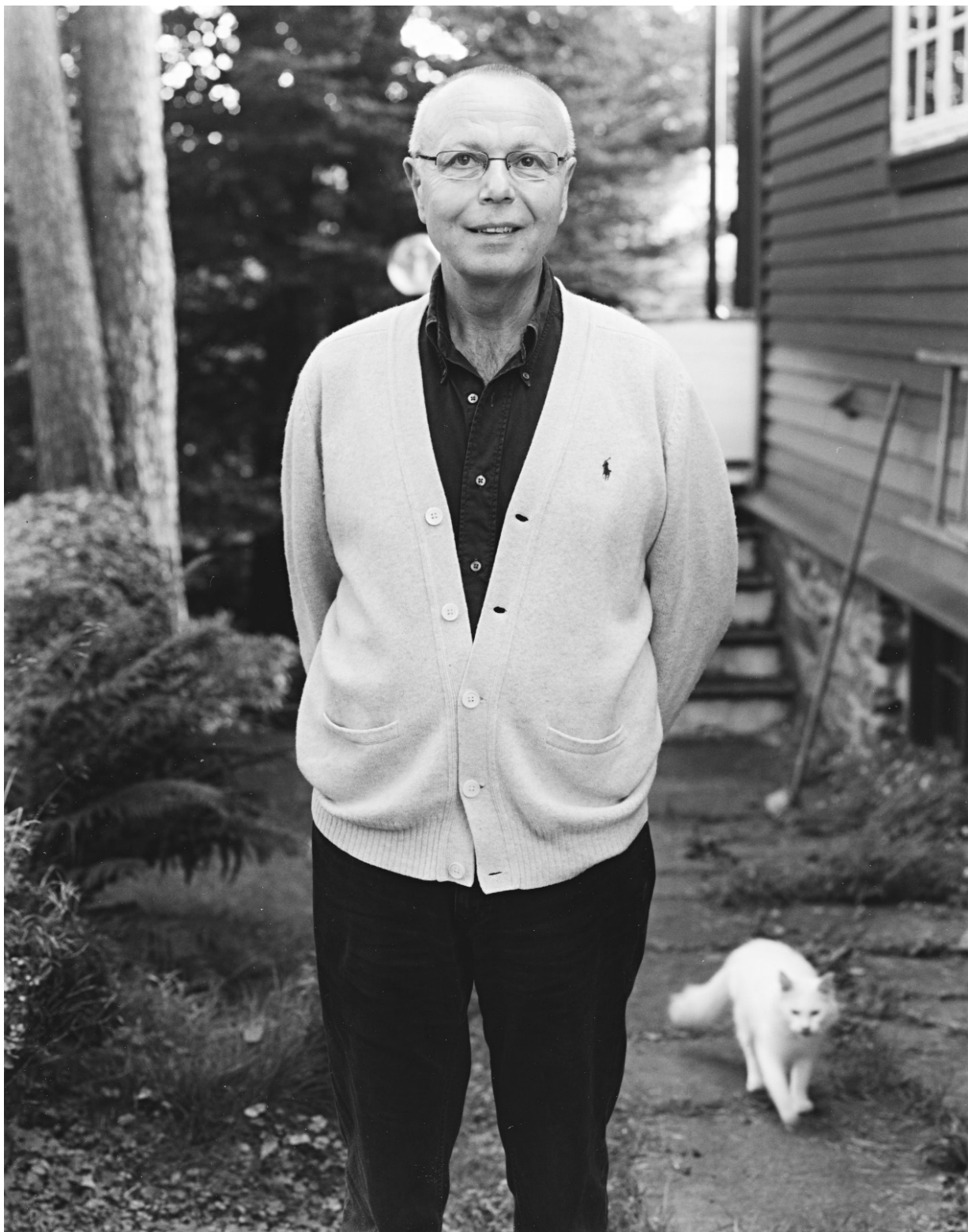
kritikken begynte ikke for alvor før lenge etter min skoletid.

Kanonbegrepet bestemte likeledes utvelgelsen av verker i de skjønnlitterære bokseriene min far hadde i sitt omfangsrike bibliotek. Det fikk jeg tidlig adgang til, og kunne fritt velge. Ofte ble det en *trial-and-error*-prosess. Bøker som Conrads *Lord Jim* og Dostojevskijs *Raskolnikov* var for tunge for meg som tolvåring og måtte legges bort. Tolstojs *Anna Karenina*, derimot, ble en av mine yndlingsbøker de siste årene på folkeskolen. Hovedpersonen levde i min fantasi på linje med skikkelser fra mine nærmeste omgivelser. Og med personene i Thackerays *Forfølgelsesbetens marked*, en annen favoritt fra denne tiden. Senere fulgte Goethes *Wilhelm Meister* og Cervantes' *Don Quijote*. Dostojevskij, derimot, var en dikter jeg først kom til etter at jeg hadde begynt på gymnaset.

Som barn lekte jeg mye. Vi hadde jo skole bare annenhver dag, og de andre dagene var vi fri etter at leksene var gjort. Likevel het det at jeg alltid leste. Eller spilte. For i niårsalderen begynte far å undervise meg i musikk og i pianospill, samtidig som min bror begynte å spille fiolin. I de siste årene på folkeskolen hadde jeg enorm glede av å spille. Dessverre sluttet jeg da jeg begynte på realskolen og flyttet hjemmefra. Musikkinteressen har jeg beholdt og utviklet, men uten å spille selv.

Etter endt folkeskole begynte jeg høsten 1951 på Tinn Høgre Allmennskole. Skolen lå på Rjukan, kommunesenteret i Tinn. Dette var lenge før Hydro la ned sine bedrifter, og Rjukan var den gang meget velsituert, med usedvanlig godt utbygde skoler og andre kulturinstitusjoner. Biblioteket var helt fremragende, både når det gjaldt skjønnlitteratur, tidsskrifter og aviser. Det lå bare noen minutter fra Elevheimen, som ble mitt annet hjem de neste to årene.

Det var underlig å bli rykket ut av den trygge barndomstilværelsen, omgitt av foreldre, søsken, slekt, kamerater og naboer. Selv om Rjukan bare lå noen mil borte, var omgi-

Jostein Børtnes, Bergen 7. september 2004.

velsene nye og fremmede. Forskjellene mellom by og land var ulike mye større enn i dag, og Rjukan hadde i begynnelsen av 50-årene et definitivt urbant preg. Ikke minst fordi mesteparten av befolkningen var innflyttere og snakket et oslopreget bymål. Men de ungdommene jeg ble kjent med på Elevheimen, kom fra bygda som meg selv.

Senere i livet har jeg ofte priset meg lykkelig over at mitt første møte med verden utenfor barndomshjemmet fant sted her. Det var et trygt og givende miljø, preget av et kameratskap og en ansvarsfølelse en vanskelig kan finne maken til. De eldre guttene passet på de yngre, hjalp hverandre og samarbeidet med leksene på en måte som foregrev det miljøet jeg kom inn i noen år senere på Det militære språkkurs. Samtidig hadde vi mye moro sammen. Ikke minst når vi om kveldene samlet oss i peisestuen for å danse med jentene, som bodde i en egen fløy.

Det med jenter var noe jeg allerede den gang var klar over før eller senere ville bli et problem. Foreløpig var jeg for ung, og min danseglede dekket over det faktum at jenter ikke tiltrakk meg noe særlig. Ikke at jeg ikke likte jenter. Tvert imot, jeg likte å være sammen med dem. Men den erotiske tiltrekning jeg følte til gutter var så uendelig mye sterkere og mer intens. Dette hadde jeg allerede oppdaget i tolvårsalderen, og i min fars bibliotek hadde jeg funnet en innføring i seksualkunnskap hvor jeg hadde kunnet lese om fenomenet. Forfatterens navn har jeg glemt, men kapitlet om homoseksualitet oppfattet jeg som en velsignet nøktern og saklig beskrivelse av min egen situasjon. Samtidig hadde jeg en intuitiv fornemmelse av at dette var best å holde for seg selv. Og det gjorde jeg. Holdt mine forelskelser for meg selv. Men likevel var jeg ikke redd for å slutte nære vennskap. Min bestekamerat fra realskolen, Bjørn Dahling, er fremdeles en av mine nærmeste venner, og Henry Rue, som jeg delte rom med første året, hadde jeg senere alltid et spesielt nært forhold til.

Mine forbudte lengsler og nødvendigheten av å undertrykke dem gav meg allerede som tenåring en erfaring av hva det vil si å være annerledes. I neste omgang satte det meg tidlig i stand til å betrakte tilværelsen med et skjerpet og kritisk, utenforstående blikk. I tillegg kom min omfattende lesning meg til unnsetning. Litteraturen hadde gitt meg et vell av mulige virkelighetsmodeller, og jeg forstod allerede som skolegutt at normalitetsbegrepet er en ganske relativ og konvensjonell affære.

Da jeg drog hjemmefra, sa min far at han og mor hadde forsøkt å gi oss en så god start i livet som mulig, og at jeg nå måtte ta styringen selv. Senere har jeg alltid beundret dem for denne holdningen. Jeg fikk ansvaret for mitt eget liv helt fra jeg var fjorten. Jeg diskuterte nok fremtiden min med mine foreldre, og de støttet meg på alle måter. Men de overlot til meg selv å ta avgjørelsene. Derfor kom det heller ikke til uoverensstemmelser mellom oss. Det var en glede å komme hjem i helger og ferier. De lot meg uten videre dra på lørdagsdansemoro, selv om de i sitt innerste nok helst hadde sett at jeg ikke gjorde det. Og da jeg i annen real meddelte min far at jeg ville gå over fra nynorsk til riksmål, spurte han bare interessert om grunnene, til tross for at han selv var aktiv målmann.

Den umiddelbare følge av språkkiftet var en befriende visshet om at jeg selv – mitt «selv» – ikke var identisk med mitt språk. Mange har senere stusset når jeg har beskrevet denne opplevelsen. Jeg var imidlertid medvitende om denne følelsen, allerede den gang, og den ble bekreftet i kommende år, etter hvert som jeg tilegnet meg flere fremmedspråk. Først tysk og engelsk i realskolen, så fransk i gymnaset, og deretter russisk på språkkurset. Det språk du snakker profilerer deg nok i retning av omverdenen, viser den ulike aspekter av deg selv. Men ditt egentlige selv er noe bortenfor ditt språklige uttrykk i tale eller skrift.

Selv om jeg likte alle fag, var det språk jeg

var mest opptatt av. Da jeg etter to år i real-skolen skulle over i gymnaset, var jeg fast bestemt på å ta engelsklinjen. Da det på Rjukan ikke meldte seg nok elever til engelsklinjen det året – dette var i de små ungdomskulenes tid – flyttet jeg høsten 1953 over til gymnaset på Kongsberg for å ta engelsklinjen der. Overgangen gikk temmelig smertefritt. Riktignok var det et mas å skaffe hybel, og til å begynne med savnet jeg miljøet fra Elevheimen. Men snart var jeg installert i mitt nye miljø og i en ny vennekrets. De nye vennene fikk imidlertid ikke den samme innflytelsen på min personlige utvikling som vennene mine på Rjukan hadde hatt. De som i gymnasårene fikk størst betydning for meg, var to språklærere, Liv Aspesæther, som vi hadde i fransk, og vår klasseforstander, Olga Lovise Anderssen, som vi hadde i både engelsk og tysk. Med sine kunnskaper, sin verdensvanthet og sin høyborgerlige bakgrunn bragte de med seg en kultur som var eksepsjonell i provinsbyen Kongsberg. Begge to hadde i studietiden oppholdt seg i årevis i utlandet, i Tyskland, Frankrike og England. Olga Lo – vi kalte henne alltid det – hadde også hatt et studieopphold i USA etter krigen. De to damene la merke til min interesse for fagene deres, og ga meg etter hvert bøker å lese på egen hånd, slik at jeg kunne komme videre enn til klassens evinnelige repetisjoner av *avoir* og *être* og tysk konjunktiv.

Vinteren før jeg sommeren 1954 drog til Tyskland for å delta i en internasjonal studentleir utenfor Bremen, hadde frøken Aspesæther lånt meg en novellesamling av den tyske 1800-tallsforfatteren Theodor Storm. Det ble til berikelse både for mine opplevelser og for min tyske konversasjon. Storm skildrer jo nettopp menneskene og landskapene fra denne delen av Tyskland.

Under dette første utenlandsoppholdet var det også at jeg traff min tyske «du-Freund,» Jürgen Weissenborn, nå professor emeritus i psykologivitikk i Berlin. Med foreldrenes velsignelse inviterte han meg med hjem til

Bad Hersfeld i Hessen, hvor jeg var gjest en uke før jeg drog hjem til Norge. Da hadde jeg snakket bare tysk i over en måned, omgått tyskere i utallige ulike situasjoner, blitt kjent med voksne og jevnaldrende, lært om deres erfaringer og minner fra krigen. Jürgen har siden vært en nær venn. «Det finnes ingen som har kjent meg så lenge som du lenger,» som han sa da vi var sammen i Berlin i fjor. I de senere årene er møtene i Berlin blitt en nesten årlig begivenhet. Med Jürgen kunne jeg diskutere både tysk og fransk litteratur. Da jeg om høsten kom tilbake til skolen, begynte jeg å lese Thomas Mann og Rilke, samtidig som Olga Lo lånte meg et utvalg på fransk av André Gide, som Jürgen hadde vært så opptatt av.

Gides skildringer av sin homoseksualitet og av den homoerotiske kjærligheten ble en åpenbaring for meg som syttenåring. Han satte ord på følelser jeg kjente igjen fra mine egne reaksjoner på andre gutter og menn. Igjen ble litteraturen et middel til virkelighetserkjennelse og virkelighetsutvidelse. Denne gangen ikke av det ytre landskapet, slik som Storms noveller, men av mitt eget sjelenslandskap og av kroppens undertrykte lengsler. Foreløpig var det fremdeles mulig å holde dem skjult. I 1950-årene ble det ikke uten videre forventet at gymnasiaster skulle ha et aktivt sexliv. Men jeg kunne ikke skjule problemet for meg selv. Siste året i gymnaset førte det til at jeg nesten sluttet å gå på dansemoro og svinge meg i rock'n'rollen sammen med de andre. I stedet begynte jeg å dra hjem i helgene. Satt mye og leste med tanke på eksamen. Den gikk bra, og min mor håpet jeg ville bli lege eller tannlege. Men jeg var fast bestemt på å bli filolog, med tysk hovedfag, fransk og historie. Det hadde jeg planlagt lenge.

Det ble ikke helt slik. Gjennom Olga Lo hadde jeg fått vite om Det militære språkkurs, Russiskkurset i Garden, som det ble kalt til hverdags. Kurset hadde startet i 1954. En av hennes gamle elever hadde vært blant de første

som gikk der. Nå søkte jeg på kurs nummer tre, og i november 1956, etter flere dager med opp-taksprøver, var jeg en av de atten som ble tatt opp. I mellomtiden hadde jeg rukket å ta den obligatoriske forberedende prøven i filosofi.

Å komme til Oslo som bondestudent hadde vært en vond opplevelse. Filosofistudiet føltes som en forvrengning av alle mine forestillinger om filosofi. Det var drøvtygget oppgulp av noe som en gang hadde vært Platon eller Kant

det som i Norge nærmest tilsvarer en engelsk *public school*. Vi måtte alle jobbe mye mer enn vi var vant til. Hver dag skulle vi pugge dialoger, gjøre oversettelser, lære nye avsnitt av grammatikken og nye gloser. Vi hadde begrenset antall permisjoner, og tilbragte det meste av fritiden vår sammen. Lagånden var fantastisk, de intellektuelle utfordringene legio. Dette var et miljø hvor ingen lot seg sjokkere eller provosere av hva du enn sa,

Ikke at jeg ikke likte jenter. Tvert imot, jeg likte å være sammen med dem. Men den erotiske tiltrekning jeg følte til gutter var så uendelig mye sterkere og mer intens.

eller noe annet. Unntagelsene var for mitt vedkommende en uforglemmelig forelesning om Freuds drømmetydning, gitt med masse humor og underfundig ironi av professor emeritus Harald Schjelderup, og noen ekstraforelesninger av A. H. Winsnes om moderne franske filosofer, hvor en kunne fornemme dyp vilje til erkjennelse.

Men nå var skreksemesteret over. I de neste seksten månedene skulle vi nye kursanter først ha fire måneders rekruttskole i gardeleiren på Hovseter. Deretter skulle vi ha et helt år med intensiv russiskundervisning. En liten brakke helt opp mot gjerdet på vestsiden av leiren ble vårt hjem i de seksten månedene vernepliktstjenesten varte. Utenfor lå stubbmarka, hvor vi skulle komme til å krype rundt med ryggsekk og gevær i høstregnet.

Språkkurset er det viktigste som har hendt meg i livet, intellektuelt og eksistensielt. Til tross for, eller kanskje presist på grunn av primitive materielle forhold – fem mann på hvert rom, bare kaldt vann på vaskerommet, to enkle undervisningssaler med tavle og ellers bare det aller nødtørfigste utstyr – er skolen

bare du hadde gode argumenter. Hadde du ikke det, ble du rett og slett ignorert.

Blant mine romkamerater ble jeg særlig gode venner med Halvard Baugerød, realist fra Gjerpen og fremtidig forsker på Norges landbrukshøgskole på Ås, og Johan Jørgen Holst, den senere forsvars- og utenriksministeren. Med Holst – Joje som vi kalte ham – hadde jeg nær kontakt også de første årene etter kurset. Siden gikk det mange år da vi ikke så hverandre, inntil vi på slutten av 80-årene møttes og gjenopptok kontakten i forbindelse med det som skjedde i Østeuropa.

Halvard var min partner under lekselesningen og dialogpuggingen. Jeg lærte en masse av den nøkterne, pragmatisk-systematiske måten han taklet virkeligheten på. Sammen med Halvard opplevde jeg for første gang hva det vil si å være forelsket. Men min erotiske begeistring måtte tøyles og holdes skjult. Desto merkeligere var det å føle hvordan den frigjorde helt nye fysiske og psykiske krefter i meg, gav meg en viljestyrke jeg tidligere ikke hadde vært klar over.

Under vår korte sommerferie i 1957, da vi

var omtrent midtveis i kurset, skjedde det noe som skulle bli enda mer avgjørende for meg enn selve språkkurset. Den ene av lærerne våre, Aleksej Ansberg, ble truffet av lynet under et tordenvær på Besseggen, hvor han befant seg sammen med sin mor, sin venn, Paul Nielsen, og sin kollega Aleksej Perminow, vår andre lærer på kurset. I løpet av tiden vi hadde hatt ham som lærer, hadde Aleksej ikke bare undervist oss i russisk språk. Både han og Perminow hadde en kjærlighet til russisk kultur som de forsøkte å formidle til oss. Aleksej arbeidet med en magisteravhandling om 1800-tallsforfatteren Nikolaj Leskov, og hans innsikt i litteraturhistorie og litteraturteori gav meg nye perspektiver på filologistudiet. I de få månedene jeg hadde Aleksej som lærer, kom vi hverandre forunderlig nær.

Hvor nær, ble først klart for meg da han ble bragt til Rikshospitalet og vi forstod alvoret i situasjonen. Der så jeg Aleksej igjen en eneste gang. Det ble et sårt møte. Selv om han levde noen uker, forstod jeg intuitivt at livet hans ikke var til å redde. Vi vekslet noen ord, jeg holdt ham noen minutter i hånden, og visste at det var siste gang. På vei ut passerte jeg uten å vite det Aleksejs venn, Paul Nielsen. Hva jeg heller ikke kunne vite, var at Paul skulle bli min venn for livet. Vårt vennskap lå fremdeles et halvt år inne i fremtiden. Siden fortalte Paul at han hadde sett en strigråtende ung mann i gardeuniform i full fart mot utgangen. Fra ting Aleksej hadde fortalt, hadde han umiddelbart skjønt at det måtte være meg.

Paul og jeg møttes første gang i Aleksejs biseksuelle. Siden møttes vi utover høsten når han kom i Garden for å se russiske filmer sammen med oss, eller hos vår universitetslektor i russisk, Boris Kleiber, som likte å invitere venner og studenter hjem til seg for å høre russisk musikk fra sitt rikholdige platearkiv.

Studietiden

8. januar 1958 besøkte jeg Paul for første gang i Skogryggveien 6 på Vettakollen. Her bodde

han på hybel hos Frederikke Pierstorff og hennes sønn, Heinz, senere Sten Lous. Det ble ikke med det ene besøket. Snart ble det fast at jeg kom på Vettakollen når jeg hadde permisjon. Paul og Aleksej hadde vært sammen i seks år og hadde rukket å bygge opp et fint bibliotek av russisk, tysk, fransk og nordisk skjønnlitteratur. I tillegg hadde de skaffet seg et utvalg moderne litteraturteori som for meg var den rene åpenbaring: Wellek og Warrens *Theory of Literature*, Emil Staigers *Grundbegriffe der Poetik*, Wolfgang Kayzers *Das sprachliche Kunstwerk*, Victor Erlichs *Russian Formalism*, i dag en klassiker om emnet, og Erich Auerbachs *Mimesis* er de jeg leste først og husker best. Senere, etter at Paul og jeg fortsatte å bygge opp biblioteket, var Ernst Robert Curtius' *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* en av mine første akkvisisjoner.

Selv hadde Paul våren 1956 tatt magistergraden i litteratur med en avhandling om Ibsens *Brand*. I virkeligheten begynte mine universitetsstudier disse kveldene på Pauls hybel i Skogryggveien. Vi diskuterte litteratur, utvekslet reiseerfaringer, snakket om fremtiden, eller hørte musikk. Paul var timelærer på Oslo Handelsgymnasium, men brukte mesteparten av sin tid på å oversette Leskovs store fortelling, *Den fortryllede vandringsmann*. På denne måten ville han skape et minne over Aleksej, som nå aldri skulle fullføre sin avhandling. Aleksej hadde imidlertid rukket å publisere en artikkel om Leskovs fortellerteknikk det året han døde: «Frame Story and First Person Story in N.S. Leskov» (*Scando-Slavica* 3, s. 49-73). Denne artikkelen hadde Paul sendt meg et særtrykk av før jul, da han hadde fått høre at jeg arbeidet med et foredrag på russisk om Leskov.

Aleksejs artikkel, som stadig er aktuell i Leskov-forskningen, fikk en helt spesiell betydning for meg selv. Aleksej bygget analysen sin på Thomas Manns teori om livet som «levd vita,» om «mytisk identifikasjon» med arketyperiske forbilder. Mann hadde utviklet teorien i sitt foredrag *Freud und die Zukunft*,

holdt i Wien 1936 i anledning Freuds 80-årsdag. Dette foredraget leste jeg samtidig med Aleksejs Leskov-artikkel, og i tilbakeblikk ser jeg at min forskning har vært sentrert om denne problematikken siden jeg var tyve. Både hovedoppgaven min om Leskovs fortelling, *Den forseglede engel* (1965), min doktorgradsavhandling om det gammelrussiske helgenvita fra 1975 (eng. utg. *Visions of Glory*, 1988), og mine Dostojevskij-studier har vært ulike analyser av litterære former for «mytisk identifikasjon» og enkeltmenneskers livsløp som etterligning (mimesis) av arketypiske forbilder og mønstre.

Men det som også er blitt klart for meg med årene, er at jeg fra mine første møter med Paul begynte å konstruere min egen livshistorie på samme måten. Jeg projiserte historien om Paul og Aleksej over på forholdet mellom Paul og meg. For å si det enkelt så jeg meg selv som en ny Aleksej for Paul. Svært forskjellig i mange henseender, men likeverdig i andre. Minnet om Aleksej knyttet Paul og meg sammen i et forhold hvor han alltid var den tredje. «Han hadde Guds-gnisten i seg» – Iskra Bozjija byla v njom – som Kleiber pleide å si med et gammelt russisk uttrykk. Denne Guds-gnisten var det også som styrte vår kjærlighet i alle de årene Paul og jeg fikk være sammen.

I dag er det mange som ikke vet eller husker at denne kjærligheten var forbudt ved lov i Norge helt frem til 1972. Først da ble straffelovens § 213 mot homoseksualitet endelig opphevet. Fordommene var mange, og temaet var tabu. «Du vet, vi syntes du var ganske modig da du flyttet sammen med Paul,» sa min gamle studiekamerat Ingvild Broch mange år senere, etter at jeg var blitt alene. Men jeg var trygg på mine egne følelser og følte det aldri som noe problem. Unntatt en eneste gang i begynnelsen av vårt vennskap, da Aleksejs far fikk høre om mine besøk på Vettakollen, og reagerte med det jeg bare kan kalle et homofobt raserianfall. Raseriet gav seg uttrykk i en rekke sårende angrep på Paul i brev til felles venner og bekjente. Jeg ante

årsaken umiddelbart. Aleksejs far hadde fått sine «verste anelser» om sønnen bekreftet ved å finne meg i hans sted på Vettakollen.

I min fortvilelse søkte jeg råd hos Egil Wyller, Pauls gamle venn helt fra skoledagene i Stavanger. Jeg hadde nylig lest hans nyoversettelse av Platons *Symposion*, en bok jeg den gang følte handlet nettopp om min egen *eros*, og som gav meg en helt annen innsikt i Platon enn Eiliv Skards abstrakte skjemaer til forbedende. Wyller måtte jeg kunne betro meg til. Og her kom igjen min intuisjon meg til unnsetning. Egil skrev til meg, og jeg tror jeg siterer ganske ordrett, at dersom jeg selv følte min plass var ved Pauls side, skulle jeg holde fast ved det, hva enn andre måtte mene. Disse ordene løste mitt dilemma, og siden har Egil alltid hatt en egen plass i mitt hjerte. Han hjalp meg over den eneste vanskeligheten jeg noensinne hadde i mitt forhold til Paul.

At Paul og jeg ikke kunne vise hva vi følte for hverandre andre steder enn i vårt eget lønnkammer – det engelskmenn kaller «the closet,» og som på norsk er blitt hetende «skapet» – var noe vi den gang tok for gitt. Vi snakket ikke en gang med våre foreldre om det. Man gjorde ikke det den gang. Etter at jeg ble alene, har jeg ofte følt dette som noe sårt. Ikke fordi vi på død og liv skulle vise vår kjærlighet for all verden. Paul var en sky person, som nødig viste sine følelser offentlig. Det såre er at samfunnet tvang og tvinger oss homofile til å undertrykke noe av det edleste og fineste et menneske kan erfare: det å elske og å bli elsket.

Høsten 1959 begynte jeg å studere russisk bifag, etter at jeg våren før hadde gjort meg ferdig med latin forberedende, samtidig som jeg var blitt aspirant på Universitetsbiblioteket. Selv om jeg aldri ble universitetsbibliotekar, ble aspiranttiden en et viktig element i min forskerutdannelse.

Russiskstudiet ble foreløpig avsluttet med bifagseksamen våren 1960. Vinteren 1960-61 tilbragte jeg så som utvekslingsstudent i Moskva. Det var ikke lett å være så langt borte fra

Paul, og fra mine foreldre. Særlig fordi min far sommeren 1958 hadde hatt en alvorlig hjerteinfarkt. Men oppholdet ble utviklende, både studiemessig og rent menneskelig. Det var underlig å komme til et så lukket land. Når en kunne snakke språket, var det imidlertid lett å få venner blant de russiske studentene. Etter hvert ble det mulig å danne seg et mer differensiert bilde av dette undertrykte samfunnet enn de enkle forestillingene en var kommet med. Dette var tross alt i Khrusjtsjovs tøværstid, og folk turte puste litt lettere etter at han hadde tatt avstand fra Stalin og «personlighetskulten». Vi utenlandsstudenter fikk VIP-behandling på Lenin-biblioteket, og jeg leste mye jeg ellers ikke kunne få tak i. Likeledes fikk jeg med meg det klassiske teaterrepertoaret og Bolsjoj-balletten. Men i tillegg til de offisielle kulturtilbudene fantes det også et uoffisielt Moskva jeg så vidt fikk et gløtt inn i gjennom den vesttyske stipendiaten Friedrich Hitzer. Han tok meg noen ganger med til sine nye bekjentskaper blant Moskva-intelligentsiaen. Slik kom jeg for eksempel på en opplesningskveld hjemme hos lyrikeren Bela Akhmadulina og hennes daværende mann, forfatteren Jurij Nagibin.

Rent faglig var Moskva-oppholdet først og fremst viktig for min muntlige russisk. Jeg husket denne vinteren lenge som en sammenhengende samtale. Riktignok hadde jeg lært å snakke på språkkurset, og sammen med Paul hadde jeg sommeren 1959 vært «paying guest» hos Irina Sergejevna Tidmarsh og hennes engelske ektemann i deres landlige hus utenfor London, hvor Irina Sergejevna hadde slipt og slepet min russiske uttale både sent og tidlig. Men en slik «total immersjon» som den vinteren i Moskva opplevde jeg verken før eller siden.

Min far døde i juni 1961, bare 54 år gammel. Heldigvis hadde jeg kommet tilbake tidnok til å treffe ham. Det ble en tung tid. Tyngst for min mor. Også på det rent praktiske plan. Alt det min far tidligere hadde tatt seg av, måtte hun plutselig selv ta ansvaret for. I

de nærmeste månedene imponerte hun oss alle med sin energi, sine kloke disposisjoner, og sine administrative evner. I nærheten av sitt barndomshjem hadde hun et lite hus hun nå skulle flytte over i. Huset ble modernisert og bygget om, og da hun flyttet inn, måtte vi bare beundre hennes verk. Jeg husker fremdeles julen 1962, da vi alle – min mor, min søster, min bror og jeg – var samlet for å feire høytiden i det nye hjemmet.

Den høsten hadde jeg tatt eksamen i tysk mellomfag, som jeg hadde holdt på med siden jeg kom hjem fra russlandsoppholdet. Det første semesteret, da jeg var tilbake som aspirant på Universitetsbiblioteket, hadde jeg utelukkende lest Goethe. Samtidig hadde jeg gått på den østtyske gjesteprofessoren Hildegard Emmels forelesninger om hans *Romerske elegier*. I de to neste semestrene ble det mer språk: oversettelser hos Norman Balk og Birger Krogh Johanssen, eldre tekster hos universitetslektor Ottar Grønvik. Som under russiskstudiet gikk jeg lite på forelesninger i litteratur. Litteraturhistorie og litteraturteori leste jeg på egenhånd og diskuterte med Paul. Paul lærte meg også å skrive essays, som vi så gjennomgikk sammen. I de dager, da studentene nesten ikke skrev før til eksamen, var dette utrolig nyttig.

Påskene 1962 var vi i Elsass. På steder Paul hadde vært som fange under krigen, etter at tyskerne 23. november 1943 hadde omringet Universitetet, arrestert de studentene som befant seg på området, og sendt dem til Tyskland med fangeskipet Donau. Til tross for sine opplevelser av Hitlers skrekkregime var Paul helt fri for antityske holdninger. Han understreket alltid at Hitlers første konsentrasjonsleirfanger var tyskere.

Pauls erfaringer fra fangeoppholdet ble et stadig gjenvendende tema i våre samtaler. Det hadde begynt i konsentrasjonsleiren Pölitz ved Stettin, det fortsatte i en SS-leir i Elsass, og endte i konsentrasjonsleirene Buchenwald og Neuengamme, hvor Grev Folke Bernadottes hvite busser kom og reddet studentene ut

og bragte dem til Sverige. Fangeoppholdet hadde gitt Paul en enestående innsikt både i sivilbefolkningens nød og i fangeleirenes lidelser og redsler. Nå gjenopplevde jeg hans minner fra landarbeidet i Elsass sommeren 1944. Siden drog vi til Colmar, hvor vi beundret Matthias Grünewalds gripende Isenheimeralter og hvor vi feiret min 25-årsdag 16. april. Så fortsatte vi til Strassburg og katedralen den unge Goethe hadde vært så fascinert av. Deretter skiltes vi for en stund. Paul drog hjem, mens jeg drog til München, til mine tyske venner fra Moskva-tiden. De bodde i Schwabing, den bydelen hvor kunstnere og studenter helst ville bo. I München gikk jeg ofte i Alte Pinakothek, var med på forelesninger og deltok i nattlivet sammen med mine studentvenner.

Elsass-turen påsken 1962 var opptakten til et tomåneders tyskstudium ved Goethe-instituttet i Rothenburg ob der Tauber. Her var jeg sammen med Oddleif Leirbukt, nå professor i tysk i Bergen. Vi morer oss fremdeles over at vi de to månedene kurset varte aldri sa et norsk ord til hverandre. Oddleif og jeg fortsatte for øvrig samarbeidet i eksamenssemesteret. Hver lørdag formiddag møttes vi hos vår medstudent, Erik Egeberg, nå professor i russisk litteratur i Tromsø og min nærmeste kollega i alle år. Den gang bodde han sammen med sine foreldre og søsken i en stor leilighet på Adamstuen. Takket være disse seminarene fikk jeg en brukbar karakter i tysk syntaks, til tross for at jeg aldri helt forstod vitsen med å pugge Ingerid Dals gørrkjedelige *Kurze deutsche Syntax*. I litteratur skrev jeg om Goethes *Faust I* som «ein Werk aus der deutschen Romantik». Oppgaven var midt i blinken for mine interesser og resultatet ble bra.

I juni, da tyskkurset gikk mot slutten, kom Paul til Rothenburg sammen med Børre Qvamme, god kollega fra Oslo Handelsgymnasium, og Leif Skarkerud, lektor på Berg. Vi skulle til Italia med Børre som sjåfør og guide. Jeg hadde ikke vært i Italia siden sommeren 1956. Denne gangen hadde jeg langt bedre

forutsetninger for å ta inn alle inntrykkene, og det var nok denne turen under Børres kyn-dige ledelse som fikk meg til å velge kunsthistorie som tredje fag. Men først skulle jeg ta russisk hovedfag.

Hovedfagsstudiet i russisk var i 1960-årene meget ulikt bifaget. Vi hadde ikke skriftlig oversettelse til eksamen, kun litteratur og språkhistorie. Det førte til at jeg konsentrerte meg om eldre russisk og kirkeslavisk, det vil si om Christian Stangs forelesninger. Jeg skrev hovedoppgaven min om Leskov, samtidig som jeg fordypet meg i den før-petrinske russiske kulturen og den russiske arven fra Bysants. En viktig grunn til dette var at jeg i mitt studium av Leskov og Dostojevskij hadde formulert problemer som jeg forstod bare kunne løses ut fra kjennskap til denne arven. Det vil si uten kjennskap til den slavisk-ortodokse litteraturen som utviklet seg fra slutten av 800-tallet, og dens bysantinske forlegg og forbilder. Denne fordypelsen i kirkeslavisk ble senere utgangspunktet for mitt doktorgrads-prosjekt om det gammelrussiske helgenvita.

Høsten 1964 gjorde jeg meg ferdig med hovedfaget. Det gikk meget bra, og jeg ble sterkt oppfordret til å søke forskningsstipend for å fortsette mine studier i russisk litteratur. Oppmuntret av dette søkte jeg Norges forskningsråd om rekrutteringsstipend. Samtidig meldte jeg meg på kunsthistorie grunnfag.

Kunsthistoriestudiet ble en eneste glede. Lærerne, Arne Brenna og Per Jonas Nordhagen, var utrolig inspirerende, alltid velforbere-dte og entusiastiske. Og for første gang opplevde jeg at estetikk ble tatt alvorlig som vitenskap. Samtidig fikk jeg en intens medvitenhet om virkeligheten som konstruksjon. Jeg lærte meg å se landskaper og kropper som estetiske manifestasjoner av kunstnernes unike virkelighetsvisjoner og subjektive uttrykk. Etter hvert begynte jeg å utvikle mine egne estetiske ideer. Mye senere kunne jeg med Mikhail Bakhtin formulere dette som at humaniora ikke arbeider med forskningsobjekter, men med forsknings-subjekter, idet ethvert kunst-

verk uttrykker sin opphavsmanns eller -kvinnes – sin autors – subjektive virkelighetsvisjoner. I 70-årene kom disse ideene på kollisjonskurs med Roland Barthes' løsen om «forfatterens død», et slagord han selv neppe tok særlig alvorlig, men som i de siste tiår av for-

spaserte langs The Backs og over elven fra Ronalds leilighet i Newnham. Fruktrærne stod i full blomst, og under dem sprang vårblomstene ut i alle collegehavene. Senere på dagen hadde vi lunsj i Newnham College hos Pauls gode venn, Irine Morris, som i mange år

Filosofistudiet følte som en forvrengning av alle mine forestillinger om filosofi. Det var drøvtygget oppgulp av noe som en gang hadde vært Platon eller Kant.

rige århundre hadde sterk appell blant litteraturstudenter. (Slagordet er for øvrig beslektet med det en hevdet i vulgærmarxistiske kretser i 1930-årene om at dersom Pusjkin ikke hadde skrevet *Evgenij Onegin* ville en annen ha gjort det, fordi verket var en historisk nødvendighet).

Stipendiat i russisk litteratur

Høsten 1965 ble jeg cand.philol. med russisk hovedfag, tysk mellomfag og kunsthistorie grunnfag. Samtidig fikk jeg vite at jeg hadde fått forskningsstipendium fra 1966. «Så nu skulle De være godt hjulpen,» sa professor Stang under avslutningsseremonien i Aulaen. Paul var selvfølgelig lykkelig da han kom hjem fra England på juleferie. Han underviste den vinteren i norsk ved Universitetet i Cambridge som vikar for Ronald Popperwell, universitetslektor i norsk og en stor norgesvenn. Paul hadde hatt samme jobb før, vinteren 1962-63, og hadde etter hvert gjennom Ronald og på egen hånd fått gode venner i Cambridge. Det skulle om få år også komme meg til gode, men det visste jeg ikke ennå.

Mitt første Cambridge-besøk fant sted i begynnelsen av mai 1966. Byen viste seg på sitt aller vakreste den maidagen da vi sammen

var lektor i tysk der. Om kvelden var vi invitert til aftens i Peterhouse av Elias Bredstorff, Pauls sjef ved The Scandinavian Department. Senere tok Ronald meg med til King's College, hvor han hadde «dining rights», og til Clare Hall, et nytt «graduate college», hvor han var fellow. Dette var en helt ny verden for meg, og jeg følte meg ganske utenfor. Særlig i King's, hvor jeg som gjest ble plassert ved siden av Noel Annan, en av Englands betydeligste intellektuelle på 1900-tallet. Han var fremdeles Provost i King's da jeg var der første gang. Etter engelsk skikk konverserte han meg først intenst om mitt speciale, russisk litteratur, for så å vende seg til sin andre side-mann og overlate meg til meg selv.

Og der satt jeg. Senere, da jeg hadde lært meg teknikken, kunne jeg selv ta initiativet og føre samtaler både til høyre og venstre, eller tvers over bordet. Men ikke under mitt første besøk. Hele middagen var ganske fryktelig. Men her gjaldt det å beholde humøret og ikke la seg merke med ens egen forlegenhet. Det er ikke uten videre lett å forstå engelsk form og engelske konvensjoner. Og for førti år siden var det enda vanskeligere. Særlig for en ung utlending uten nærmere kjennskap til engelske omgangsformer.

Paul og jeg drog tilbake til Oslo med tog via

Paris. Der hadde Paul tilbragt vårsemesteret 1951 sammen med Aleksej, som det året hadde fransk statsstipendium. Siden hadde han ikke vært der, og nå gledet han seg til å vise meg de stedene han og Aleksej hadde vært. Det ble en stor opplevelse for oss begge. I Louvre hastet Paul innover salene til Vermeers Kniplerske, et av de mange Vermeer-bildene vi hadde reproduksjon av hjemme. Paul var meget glad i Vermeer, og hadde også lært meg å verdsette hans bilder.

Hjemme i Oslo bodde vi nå siden 1963 i lektor Kleibers hus i Røhagan 41. Jeg arbeidet på min avhandling og foreleste samtidig i russisk litteratur på Blindern. Vinteren 1967-68 hadde jeg et Dostojevskij-seminar med usedvanlig mange interesserte og interessante studenter. En rekke kursanter og flere dyktige jenter, deriblant Ellinor Kolstad, Marit Christensen og Vera Geelmuyden. Den siste kom fra Istanbul, hvor faren, Hans Geelmuyden, drev sin forretning, som hans far, Oskar Geelmuyden, hadde grunnlagt, etter at bolsjevikene hadde tvunget ham til å forlate det firmaet han hadde bygget opp i Novorossijsk før første verdenskrig. Veras mor var fanariotgreker, det vil si greker fra Istanbul, eller Konstantinopel, som det heter på gresk, og Vera er et ektefødt barn av denne utrolig spennende blandingskulturen. Men nå hadde hennes far sendt henne hjem til Norge for at hun skulle lære sitt fedreland å kjenne. Senere gikk det nesten tredve år før jeg så Vera igjen. Det var i påsken 1997, under mitt første besøk i Istanbul.

I 1968 forlot vi Kleibers hus på Røa og flyttet til vår egen leilighet i Terrassehusene på Ljabru, like ved endestasjonen på Ekebergbanen. På Nordstrand bodde også Egil og Eva Wyller, som vi nå nesten ble naboer med. Her ble vi værende helt frem til 1985, da jeg ble professor i Bergen og vi flyttet hit.

Det akademiske år 1971-1972 var det min tur å dra til Cambridge. Jeg hadde fått The Hambro Fellowship ved Clare Hall, et stipend Hambro Bank hadde stiftet, ikke minst takket

være Ronald Popperwells anstrengelser. I mellomtiden hadde jeg fått min første Renault-4, og helt i slutten av september kjørte jeg hjemmefra med kurs for Göteborg. Jeg hadde kjørt samme rute noen uker før, sammen med Erik Egeberg og Sigurd Fasting, Pauls og Aleksejs gamle venn fra Paris-tiden, som nettopp var blitt utnevnt til professor i russisk litteratur i Bergen. Vi skulle til Det nordiske slavistmøte, som det året ble holdt i Göteborg. Dette var min debut som konferansedeltaker. Innlegget mitt var om «Hagiographical Transformations in the Old Russian Lives of Saints» (*Scando-Slavica* 18, 1972). Det ble vel mottatt, og jeg følte jeg hadde bestått prøven.

Clare Hall var et helt nystiftet «graduate college» i Cambridge, dvs. et college uten studenter til lavere grad. Det var et sted for doktorander fra hele verden, særlig fra Commonwealth-land. Selv skulle jeg arbeide med russisk hagiografi på 1600-tallet, den siste delen i avhandlingen min. Min veileder i Cambridge var historikeren Nikolay E. Andreyev, fellow ved Clare Hall og dosent i Slavonic Studies ved universitetet.

Dette første Cambridge-oppholdet ble en utviklende tid. I Clare Hall fikk jeg god kontakt med Edda-forskeren Ursula Dronke og hennes mann, Peter, som arbeidet med latinsk middelalderlitteratur. I Peter Dronkes seminar traff jeg en rekke stipendiater. En av dem, kanadieren Michael Lapidge, som senere spesialiserte seg på anglo-latinsk litteratur fra før Vilhelm Erobreren, var i mange år min nærmeste venn i Cambridge. På Peters seminar ble jeg også kjent med bysantinisten Gervase Mathew, denne merkelige dominikanerpateren fra Oxford, hvis bok, *Byzantine Aesthetics*, er noe av det beste som er skrevet om emnet. En annen stipendiat jeg ble venner med, var kunsthistorikeren Claire Pace, som arbeidet med den franske maleren Poussin. Hun introduserte meg til kunsthistorikeren Ernst Gombrich, en mann jeg lenge hadde beundret for hans persepsjonspsykologiske malerianaly-

ser. For en utkantstudent som meg selv var slike møter med forfatterne bak bøkene jeg leste noe av det morsomste ved Cambridge.

Claire ble jeg så godt kjent med at med henne kunne jeg snakke om den sorgen jeg bar på denne høsten. 16 juni hadde min bror plutselig falt død om, bare 32 år gammel. I den første tiden hadde jeg vært så bekymret for de andre, hans kone og to smågutter, min mor og min søster, at jeg hadde undertrykt mine egne følelser. Med de andre på avstand kom reaksjonen. For selv om vi var svært forskjellige, stod vi hverandre alltid nær, Gunvald og jeg. I samtalene med Claire vendte jeg ustanselig tilbake til min bror, og hun var en tålmodig og empatisk tilhører.

Heldigvis kom Paul over i feriene, og da ble alt mye lettere. Paul gled lett inn i Clare Hall-miljøet. Mine nye venner ble hans, og sammen kunne vi besøke våre gamle. Vi var ofte i Oxford, og da bodde vi alltid hos Irina Sergejevna, som hadde flyttet dit etter at hun var blitt alene. I Oxford besøkte jeg også Dmitri Obolensky, forfatteren av *The Byzantine Commonwealth*, som jeg var blitt kjent med under hans gjesteforelesninger i Oslo våren 1971. Han inviterte meg til middag i Christ Church. Ved kaffen ble jeg, som skikken er, ikke plassert sammen med min vert, men ved siden av en av de andre fellowene. Det viste seg å være Hugh Lloyd-Jones, Regius Professor i gresk. Jeg benyttet anledningen til å spørre hvorfor Jane Harrisons bøker om gresk religion, som jeg selv fant så interessante, ble så ringaktet av fagfolk. Etter mange om og men, som ikke klarte å stanse min ungdommelige iver, brast det endelig ut av ham at «when Jane Harrison left Cambridge for Paris in 1915, she left as an ardent lesbian». I dag er Jane Harrisons kjærlighetsforhold til andre kvinner vel kjent og beskrevet. Men i 1972 var det altså fremdeles den virkelige grunnen til at hun ble tiet i hjel.

På veien hjem fra Cambridge sommeren 1972 kjørte Paul og jeg innom Jürgen og hans Cathrine i Saarbrücken. Og hvem andre traff vi her enn Christiane Auras, min gode venn

fra Moskva og München, og hennes mann, filosofen Dietrich Böhler. I likhet med Jürgen flyttet etter hvert de også til Berlin, og nå trefes vi der.

Universitetslektor i Oslo

I vårsemesteret 1972 utlyste Institutt for allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo et universitetslektorat med spesielt ønske om russisk i fagkretsen. Jeg søkte og fikk stillingen. Nå så jeg frem til å begynne. Litteraturteorien var i 70-årene inne i en spennende og utfordrende fase, hvor min bakgrunn i russisk formalisme og tysk hermeneutikk gav meg en god innfallsvinkel. Bestyreren, Arne Hannevik, ville at jeg skulle forelese om Aristoteles og gresk tragedie, samtidig som jeg skulle gjennomgå Dostojevskijs *Forbrytelse og straff* og Goethes *Faust I*. Det var litt av en utfordring, siden jeg jo også arbeidet for fullt med min avhandling. Jeg lærte mye av forberedelsene til Aristoteles-forelesningene, og studentene var entusiastiske og inspirerende. Forelesningsrekken resulterte i en liten bok om Aristoteles' *Poetik*. For første gang kunne jeg undervise i litteratur uten å bry meg om russiske verbformer og substantivbøyninger. Her var det unge mennesker som først og fremst var interessert i det vi etter hvert med et russisk formalismebegrep kalte «litterariteten», eller «poetisiteten», det vil si det som gjør ordkunst til ordkunst.

Årene på Institutt for allmenn litteraturvitenskap ser jeg tilbake på med takknemlighet og glede. I 1975 hadde jeg endelig gjort ferdig min doktorgradsavhandling, og våren 1976 disputerte jeg, med professor Carl Stief fra København og Sigurd Fasting fra Bergen som opponenter. Den selvvalgte prøveforelesningen min var «Det fraværende nærvær: Gunnar Ekelöfs 'Samothrake'», den oppgitte var «Kristne motiver i Pasternaks Doktor Zhivago», et tema midt i blinken for mine interesser.

Det eneste lille skår i gleden var at bare en

av mine kolleger – Jan Dietrichson – kom på disputasen. Jeg hadde nemlig våget å søke et professorat som var tiltenkt vår instituttbestyrer, Arne Hannevik, og holdt nå på å konkurrere ham ut. Et komitéflertall på tre stilte Hannevik først og meg på andre plass, mens de to utlendingene i mindretallet satte meg først og Hannevik som den siste av de fire søkerne. De bakvaskelsene og ufine knepene Hanneviks folk brukte for å kjøre meg ut på sidelinjen, var en påkjønning. Særlig anklagene om at jeg var «en dårlig foreleser» og «unndrog meg veiledning». Spesielt fordi forelesningene mine alltid ble godt mottatt av studentene, og fordi jeg sammen med kollegene Arne Hannevik og Kjell Heggelund hadde mesteparten av veiledningsansvaret. Et lyspunkt var at John Peter Collett, studentenes hovedtalsmann i fakultetet, gjennomskuet bakvaskelsene og hele tiden gav meg sin uforbeholdne støtte. Han satte de faglige kriteriene foran ansiennitet og old-boys-network. Den psykiske påkjønningen etterlot seg heldigvis ingen varige men. Mine Goethe-studier hadde lært meg at «nur das Fruchtbare ist wahr» – bare det som er fruktbart er sant – og den maksimen har jeg siden forsøkt å leve etter. Det eneste jeg fremdeles gjerne skulle ha visst, er hvordan min seksuelle legning ble brukt mot meg. At den ble det, vet jeg blant annet fra en samtale Paul hadde med Simen Skjøsberg i Dagbladet, og fra rykter som verserte i Danmark om Hanneviks «homofile konkurrent». Dette har i dag rent historisk interesse, i lys av det vi nå vet om homohatet blant 70-årenes venstreradikale oslointelligentsia, et miljø hvor Hannevik hadde mange av sine støttespillere.

University Lecturer og Fellow i Cambridge

Jeg ble ikke professor i første omgang. I stedet takket jeg våren 1979 ja til et å bli universitetslektor ved The Slavonic Department i Cambridge. Med permisjon fra Oslo drog jeg

til England i september 1979. Dermed tok min løpebane en ny og uventet vending, og jeg fikk en erfaring jeg nødvendigvis ville vært foruten. Denne gangen var Paul med. Han tok permisjon uten lønn for å oversette min doktorgradsavhandling til engelsk. Tidligere på sommeren hadde jeg vært til intervju i Sidney Sussex College, som var interessert i å få meg som Director of Studies i moderne språk. Først og fremst skulle jeg ha ansvaret for studenter i russisk, tysk og skandinavisk. Nå hadde colleget gjort meg til official fellow og gitt meg en leilighet i Sussex Street, midt i sentrum og like utenfor collegemurene.

Sidney Sussex ble grunnlagt i 1596 og er det yngste av de gamle collegene. Det ligger midt i byen, omgitt av travle gater, men avskjermert med høye murer og en stor have. Det er kjent for å være konservativt, noe som passet meg bedre enn den intellektuelle Gucci-sosialismen Cambridge ellers er kjent for. Det var nemlig ingen bornert konservatisme. Colleet var åpent for folk med nye tanker og radikale meninger, både om vitenskap og politikk. En av dem var den andre Director of Studies i moderne språk, romanisten Peter Collier. På enkelte punkter var miljøet faktisk mer fritttenkende enn Peter. Det viste seg tydelig da det skulle velges ny «graduate tutor», det vil si forskningsansvarlig for collegets Ph.D.-studenter. Dette var i mitt andre år som fellow, og jeg var blitt foreslått til vervet. Peter mente det ikke ville gå gjennom, «because of your family situation», som han uttrykte det. Men collegestyret var av en annen oppfatning. De valgte meg og jeg ble kastet inn i styre og stell på en måte jeg aldri før hadde vært. Av en eller annen grunn hadde man i Oslo sett på meg som en verdensfjern forsker uten særlige administrative evner. Men det viste seg at jeg likte å administrere når jeg fikk sjansen, og Cambridge-erfaringen ble en nyttig forberedelse til verv som instituttstyrer og dekanus i Bergen.

Hvorfor ble jeg ikke værende i Cambridge, i et universitetsmiljø hvor jeg hadde det som

fisken i vannet, men valgte å vende tilbake til Norge etter tre år? Det lå ingen akademiske grunner bak avgjørelsen. Det var snarere tanken på våre familier og våre hjemlige omgivelser – fjellene, vannet, skogen. Og hvor skul-

sisk litteratur i Tromsø, bestemte seg for å legge saken frem i et brev til kulturministeren, som da var Lars Roar Langslet. Som gammel kursant hadde han stor forståelse for russiskfagets betydning i Norge. Hans innsikt

Det såre er at samfunnet tvang og tvinger oss homofile til å undertrykke noe av det edleste og fineste et menneske kan erfare: det å elske og å bli elsket.

le vi bo når jeg om tyve år gikk av med pensjon? I et norsk miljø vi hadde mistet kontakten med, eller i et Cambridge som aldri har vist noen særlig interesse for avgåtte universitetsfolk? Vi drog hjem, Paul til Handelsgym, jeg til allmenn litteratur, hvor jeg i mellomtiden hadde fått dosenturet etter Hannevik.

Professor i russisk litteratur i Bergen

Den 11. mars 1982, to uker etter at jeg hadde levert inn min avskjedssøknad, skjedde det noe jeg med en gang forstod ville rykke meg opp fra allmenn litteratur enda en gang. Vår nære venn Sigurd Fasting, professor i russisk litteratur i Bergen, ble påkjørt og drept av bybussen. Vi hadde ofte halvt i spøk, halvt i alvor snakket om at jeg skulle bli hans etterfølger. Nå var det plutselig og tragisk blitt alvor. Jeg visste at jeg ville søke Bergen. Etter en ganske hissig kamp om stillingshjemmelen – universitetsdirektøren og rektor ville omdisponere den – vedtok kollegiet å beholde russisk litteratur. Men intrigene fortsatte, også etter at saken var blitt oversendt departementet. «I knappe tider som disse kan en ikke alltid følge kollegieflertallet», fikk jeg høre da jeg ringte departementet. Nå var gode råd dyre. Erik Egeberg, som var professor i rus-

reddet antakelig professoratet. Utlysningen fulgte et par uker etter brevet, til stor forbauselse for rektor og direktør i Bergen, som ikke kunne skjønne hva som var skjedd. Sommeren 1984 kom utnevnelsen min til Bergen i «Nytt fra statsråd».

Allerede i november 1984 kjøpte Paul og jeg Eckhoff-familiens hus på Tveiterås, tegnet av den omstridte arkitekten Leif Grung, som i følge to av sine langt yngre kolleger er blitt karakterisert som «kanskje mer 'bergensk' enn noen av sine kritikere» (T.L. Pedersen og T.H. Valen, *Norsk Arkitektmuseums Årbok* 1993). Det ble oppført i 1932 som et av de første husene i Tveiterås Haveby. Den 12. juni 1985 gikk flyttelasset med seks tonn bøker over fjellet.

I den første tiden hadde ikke Russisk institutt så mange studenter. Men så kom Gorbatsjov og perestrojka, og alt endret seg. Studenttallet vokste radikalt, og etter hvert fikk jeg en rekke begavede unge mennesker omkring meg, et mer levende miljø enn jeg noen gang hadde hatt som universitetslærer. Til mellomfaget kom også kursantene fra forsvaret for å ta det nødvendige tillegget. Jeg satset på essayskriving, og snart veiledet jeg i NEP-politikk, i den nye landsbylitteraturen, og i dissidentenes kritikk av sovjetsystemet. På hovedfagsnivå hadde jeg folk som arbeidet både med

den klassiske litteraturen, med sovjetlitteratur og med østslavisk middelalder. Høsten 1986 kom Jurij Lotman på gjesteforskerbesøk til Bergen. Lotman og Lotmanskolens arbeider innenfor russisk og allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Tartu var verdensberømte, og vi var stolte over at Bergen var det første sted han besøkte utenfor Russland og Østeuropa.

I 1988 utkom endelig den engelske versjonen av min doktorgradsavhandling; oversatt av Paul og meg selv, med tittelen *Visions of Glory: Studies in Early Russian Hagiography*. Boken ble godt mottatt internasjonalt og et langvarig prosjekt var endelig sluttført. 1988 var også året da russerne feiret 1000-årsjubilet for kristningen av Kiev-riket. Her grep Den hellige ånd inn, og styrte begivenhetene på en måte ingen mennesker hadde forutsett. Før vi visste ordet av, hadde Sovjetunionen med sine vasallstater opphørt å eksistere. Berlinmuren falt høsten 1989, Leningrad ble atter til St. Petersburg, og i Moskva bygget man opp igjen Kristus Frelserkirken, som bolsjevikene hadde revet. Selv var jeg først tilbake på et forskningsopphold i Moskva våren 1989. Under dette oppholdet traff jeg Lotmans Moskva-kollega, filologen Boris A. Uspenskij, og feiret russisk påske med ham og hans familie. I årene som fulgte gjesteforeleste Boris en rekke ganger i Bergen. I begynnelsen av 90-årene ble jeg involvert i et fruktbart samarbeid med en forskergruppe i den nordrussiske byen Petrozavodsk, som hadde et prosjekt om den kristne skriftkanon i klassisk russisk litteratur, et emne som alltid hadde interessert meg. Samarbeidet resulterte i en rekke gode konferanser og publikasjoner. I mellomtiden hadde jeg sammen med Tomas Hägg gått i gang med prosjektet *Rhetoric and the Translation of Culture* under Norsk forskningsråds KULT 2-programm. Tomas er med årene blitt min nærmeste samarbeidspartner. Han er professor i klassisk filologi i Bergen og forfatter av blant annet *The Novel in Antiquity*, det internasjonale standardverket om den antikke

greske roman. Prosjektet vårt førte meg gradvis fra det slaviske over i det bysantinske, med den følge at forskningen min siden midten av 90-årene mer og mer har beveget seg i retning av bysantinsk og tidligkristen litteratur.

I foregående avsnitt har jeg skrevet mye om venner, studenter og kolleger. Samvær og samtaler har alltid vært avgjørende for min egen utvikling som menneske og for min forskning. Etter at jeg ble alene, var det nære venner som hjalp meg med å gjenoppbygge en virkelighet jeg følte var rast sammen. Og det er ingen tilfeldighet at jeg i senere år mer og mer har forsket sammen med andre, i nettverk og prosjekter. Den gode samtalen, hvor en generøst gir og mottar ideer og impulser, er noe av det jeg verdsetter høyest i livet, om det skjer innenfor akademiske rammer eller privat. Fordi jeg har denne innstillingen, ble den russiske kulturfilosofen Mikhail Bakhtins teorier om dialogen og det dialogiske tidlig en grunnleggende faktor i min egen virkelighetsforståelse og i min selvforståelse som forsker. Jeg har helt fra ungdommen forsøkt å tilegne meg Bakhtins dialogiske tenkemåte, og denne tenkemåten er fremdeles en underliggende forutsetning for alt jeg driver med, det være seg russisk litteratur eller kirkefedrenes retorikk på 300-tallet.

Mot røttene til vår kristne kultur

I september 1988 opplevde jeg Hellas for første gang. Da tok Tomas med seg sin lesegruppe i gresk til den første tverrfaglige konferansen ved det som skulle bli Det norske institutt i Athen. I forkant drog vi til Nafplio, byen på Peloponnes som fra 1828 i noen år var hovedstad i det nye Hellas. Da vi i den sene ettermiddagssolen kjørte nedover Argos-sletten mot Nafplio og Middelhavet, fikk jeg en lykefølelse som nesten overveldig meg. Siden den gang har Hellas og det østlige Middelhav blitt et episentrum for min forskning så vel som for mine personlige interesser. Mine studier har forskjøvet seg i retning av 300-tallets

patristiske litteratur, først og fremst til de tre kappadokiske kirkefedre, Basileios den Store, hans bror Gregor fra Nyssa, og hans nære venn, Gregor fra Nazianzos. Gregorios' platoniserende forståelse av kristen gudserkjennelse virker kanskje uvant i dag. Men meg hjalp den til å omforme sorgen over Pauls død til skapende erindring. Min egen livshistorie fikk dypere mening når jeg så den i lys av Gregorios' eros-retorikk. Jeg hadde alltid gitt historien om vårt samliv og vår kjærlighet en dimensjon jeg umiddelbart gjenkjente i Gregorios' skildring av den eros som utviklet seg i forholdet mellom ham og Basileios. Som når han sier et sted at «jo mer fullkommen deres visjon av skjønnheten, jo nærmere binder skjønnheten til seg selv og til hverandre elskere som elsker det samme».

Prosjektrettet forskning: den kristne antikken

Året 1997 ble på mange måter et merkeår, både i mitt private liv og i min forskning. I påsken det året var jeg for første gang i Istanbul, sammen med min gamle venn Erik Egeberg og min unge venn Knut Andreas Grimstad, som på den tiden arbeidet på sin doktorgradsavhandling om Nikolaj Leskov. Erik kjente byen fra tidligere besøk, og tok oss med på lange vandringer langs murene, langs Det gyldne horn, i de gamle kvartalene på Stambul-siden og i de nyere strøkene på Galatasiden. En dag drog vi med buss til Bursa, osmannernes gamle hovedstad, og for første gang fikk jeg oppleve Lilleasias storslåtte landskap. Det var også på denne turen jeg traff Vera Geelmuyden Bulgurlu igjen. I mellomtiden hadde hun også beveget seg over i bysantinske studier, og vi hadde plutselig masse til felles faglig. Med årene er Vera blitt en kjær venn, og takket være hennes kyndige og empatiske formidling har jeg fått et enestående innblikk i Lilleasias greske og tyrkiske kulturarv. Samtidig har jeg gjennom hennes venner som befatter seg med russisk-tyrkiske

forbindelser fått en vinkling på Russland som har gitt min nordiskorienterte russlandsforståelse helt nye perspektiver.

Vel hjemme fylte jeg 60. Overraskelsen var et festskrift med den vidunderlige tittelen *Celebrating Creativity*, en praktbok redigert av Knut Andreas Grimstad og Ingunn Lunde, min aller dyktigste elev gjennom årene, og nå professorkollega i Bergen. Festskriftet inneholder bidrag fra elever og kolleger verden over. Jeg ble uendelig glad og dypt rørt over denne generøse gaven.

Min mor var for skrøpelig til å komme til min 60-årsdag. Hun nærmet seg de 83, og helt til hun var 80 holdt hun seg rask og ungdommelig både fysisk og psykisk. Men nå hadde kreftene begynt å svikte. Hun døde 22. juni. Savnet var stort. Mor hadde alltid vært der, først som mor, senere også som en nær og kjær venn. Hun og Paul hadde et enestående godt forhold, og på sin rolige og stillferdige måte gav hun uttrykk for at hun fullt ut forstod min sorg da han døde. Nå var hun også borte, og jeg hadde en intens følelse av å tilhøre den eldre generasjon jeg i min tid som voksen alltid hadde forbundet med henne og Paul.

Kanskje var det savnet av de to som stod meg nærmest og som jeg var mest glad i som den sommeren vakte til live min gamle lengsel etter å bli katolikk. Jeg hadde alltid vært litt «katolsk i hodet», som Paul pleide å si. Men nå ble det alvor. En indre stemme sa at tiden var inne. Jeg søkte først råd hos Arne Fjeld OP i Oslo, senere hos pastor Michel Beckers ved St. Paul i Bergen. Den 12. desember ble jeg opptatt i Kirken.

Tidligere på høsten hadde vi arrangert åpningsseminaret for vårt store nye prosjekt, *Det kristne menneske: konstruksjon av ny identitet i senantikken*. Prosjektet ble finansiert av Antikkprogrammet under NFR og var et samarbeid mellom Institutt for klassisk filologi, russisk og religionsvitenskap, UiB, og Det teologiske fakultet, UiO. Prosjektet var det første i en rekke som har preget min forskning ved

tusenårsskiftet. Mine egne bidrag har samlet seg om to hovedområder, begge med utgangspunkt i retorikken til Gregorios fra Nazianzos. Det ene området fokuserer på metaforbruken i kristen teologi, og retorikk som realisering av mentale bilder, mens det andre konsentrerer seg om kirkenes syn på sex og

ortodoksi og kjetteri. Selv skal jeg fortsette arbeidet med metaforer i teologisk tenkning og retorikkens verbalisering av mentale forestillinger. Igjen er det tekstene til Gregor fra Nazianzos som danner utgangspunktet.

Jeg ser at min selvbiografiske skisse nå har nådd et punkt hvor beretningen om det som

Et nytt kapittel har begynt i min historie. Men det må leves før det kan beskrives.

vennskap mellom menn gjennom tidene. Arbeidet med Gregors forfatterskap har foreløpig kulminert i Tomas Hæggs og mitt prosjekt ved Senter for grunnforskning i Oslo vinteren 2002-2003: *Aesthetics and Cognition. The Development of an Anthropology and an Aesthetic in Early Byzantine Theology*.

I skrivende øyeblikk holder Tomas og jeg på å utgi arbeidene fra prosjektet. På Senter for grunnforskning kunne jeg et helt år konsentrere meg om Gregors retorikk og teologi. Mitt arbeid med sex og vennskap mellom menn fikk jeg anledning til å føre videre i vårt instituttprosjektet her i Bergen, *Kampen om kroppen*, som også er tittelen på prosjektpublikasjonen fra 2004. Herfra er det kort vei til vårt nye instituttprosjekt, *Vei og villstrå*, som vi nå har fått støtte til av Forskningsrådet. I *Vei og villstrå* skal vi særlig studere hvordan kirkenes menn konstruerer sine begreper om

har vært er i ferd med å gli over til noe som bare så vidt er begynt. Det har tatt meg mange år å erkjenne at mitt liv sammen med Paul var fullbyrdet den morgenen 4. januar 1996 da Bodvin ringte meg opp. Det har vel egentlig først blitt virkelig klart for meg mens jeg har arbeidet med denne skissen. For i mellomtiden har det vidunderlige skjedd at jeg ikke er alene lenger. En annen har lagt sin ensomhet i min. Et nytt kapittel har begynt i min historie. Men det må leves før det kan beskrives. Her, hvor fortellingen om mitt liv har nådd sin foreløpige avslutning, åpner den seg mot en fremtid sammen med ham denne skissen i kjærlighet er tilegnet, i glede og takknemlighet for at du er. ●

*En takk til mine venner Anne Hambro Alnæs
og Ida Hydle for hjelpsomme kommentarer
underveis.*

Charlotte E. Aske

Naturbarnet fra Alpene surfer inn i reklamen

Barn over hele verden har felt tårer over *Heidi*-bøkene av Johanna Spyri. Film, fjernsyn og tegneserier har spunnet videre på historien om åtteåringens liv på seteren og i storbyen. Reklamebransjen har oppdaget at gode penger kan tjenes med Heidi når Sveits skal markedsføres som turistmål.

Helter fra historie, sagaskatt, folkeeventyr og litteratur har, i tillegg til en ukuelig evne til å overleve, også dokumentert en bemerkelsesverdig tilpasningsdyktighet. Hver tid utvikler en bestemt forståelse og forestilling om slike ikoner, og tolker dem på bakgrunn av egen referanseramme ved hjelp av de tilgjengelige medier. Underveis på ferden kan ikonene ikke unndra seg en til tider radikal omtolkning og ny-styling.¹

Ei heller har de sluppet unna markedsførernes skarpe blikk; nå har de fått en ny karriere – som varemerker. Her gjenoppstår de som personifiseringer av eller garantister for bestemte positive egenskaper, noe som i neste omgang kan åpne for stereotyper eller generaliseringer om en gruppes, en hel nasjons eller en bestemt kulturs særtrekk. Et godt eksempel på slik resirkulering (og et eget studium verdt) er etikettene fra den norske sardineksportindustriens glanstid. Den norske Askeladden har fått sin egen, upretensjose men pålitelige båt, mens Peer Gynt, i dristig sprang og i løpet av årene mer og mer stilisert i samsvar med moderne design, fremdeles pryder mansjettene på et velkjent, robust norsk strikkegarn. I sin tid var klistremerket «made in Trollhättan by trolls» på

bakruten et populært innslag på Saab-kjøretøyer beregnet for eksportmarkedet.

Av nyere dato er turistindustriens gjenbruk av ikoner fra barnelitteraturen, gjerne i den hensikt å puste liv i regioner hvor arbeidsplasser mangler eller tradisjonelle næringer er i ferd med å forsvinne. Suksessen fra Disney-konsernets konsept i Orlando har funnet grobunn også i Europa. I nabolandet har både Pippi Langstrømpe og Emil fra Lønneberget fått sine temaparker hvor de konkurrerer med vår egen Kardemommeby om stressede småbarnfamiliers feriebudsjett.

Jeg vil ta for meg noen glimt av utviklingen og mutasjonen av en kjent og kjær figur fra den sveitsiske barnelitteraturen som også er velkjent for norske lesere: Johanna Spyris *Heidi* fra 1880/81. *Heidi*-bøkene forsøkes plassert inn i samtidslitteraturen, hovedfigurens spor følges i store trekk inntil spranget tas inn i nåtiden: til tegneseriefiguren *Heidi* i en japansk pike-manga og bruken av navnet til mange formål, noen av dem kanskje ikke så entydig positive som en kortsiktig tankegang ville tilsi. *Heidi* er blitt tillagt egenskaper som hennes forfatter aldri drømte om. Men hvem var hun egentlig, dette pikebarnet som løper barbert over alpenes blomsterenger? Over hundre år er gått siden forfatterens død og tiden er inne for et tilbakeblikk, basert på kilder fra nyere forskning om en forfatter som med sin *Heidi*-figur bidro sterk til å formidle et idealisert bilde av den lille alperepublikken.

Johanna Spyris Heidi-figur

Nyere forskning fastslår at Heidi ikke er forfatterens alter ego, slik det ble hevdet i alle år.²

Den foreldreløse, karismatiske mørkhårede krølltoppen blir parkert hos sin fâmælte, egenvillige bestefar som bor med sine geiter på en avsidesliggende seter i tett kontakt med naturen. Her trives Heidi i total frihet, på oppdagelsesferd med gjetergutten Peter. Men livet tar en brå vending når tanten drar henne med seg til Frankfurt, hvor Heidi skal holde en besteborgerlig pike i rullestol med selskap, lære å lese og tilegne seg fine manerer under guvernanten Rottenmeiers ubønnhørlige regiment. Uansett hva Heidi foretar seg, snubler hun i forbud og begrensninger. Innesperret i et luksuriøst herskaps hus i storbyen blir den ulykkelige småpiken syk av hjemlengsel inntil en forståelsesfull huslege sørger for at hun kan vende hjem igjen.³ I bind to bringer den niårige Heidi storbykulturens og sivilisasjonens velsignelser til fjellbygden og seteren. Familien fra Frankfurt kommer på besøk. Den rene alpeluften, sunn kost, næringsrik geitemelk og bevegelsesterapi med Heidi og bestefaren helbreder Klaras lamelse. Med sin sterke gudstro og sin tillitsfulle natur klarer Heidi til slutt å forsone bestefaren med befolkningen i landsbyen.

Sosialkritikken mangler

Johanna Spyri (1827-1901) var datter av en pragmatisk landsbylege og en dypt religiøs mor. Moren forfattet fromme dikt, var medlem av en streng vekkelsesbevegelse og svært opptatt av «det hinsidige». Det er hennes familiekronike som formidler et innblikk i dagliglivet og Johannas oppvekst. Materielt levde familien på solsiden, men farens yrke og ikke minst pasientene som tilbrakte uker og måneder boende i doktorhuset bidro til å kaste en skygge over ekteskapet. Denne spenningen mellom to verdener, med sykdom og død som viktige aktører, ble da også et gjennomgående tema i hele Splyris forfatterskap, riktignok uten noen reell analyse av sosiale problemer i tiden, noe som kunne ha gitt impulser til en holdningsendring eller nytenkning.

I Splyris forfatterskap opptrer velmenende mennesker som hjelpere i nøden, ut fra en

holdning som vi i dag ville karakterisere som nedlatende og veldedig. Johanna Spyri ble gift med en 14 år eldre jurist og embetsmann, fulgte sin mann til den liberale byen Zürich, der det ble vanskelig for henne å finne seg til rette i det borgerlige selskapet. Moren til dikteren Conrad Ferdinand Meyer tok henne under sine vinger og irettesatte «naturbarnet» om og om igjen for krumspring og mangel på selskapsmanerer. Johanna Spyri slet med ensomhet, angst og depresjoner. Splyris eneste barn var sykkelig og døde tidlig. Kort tid etter falt også ektefellen fra. Ifølge nyere forskning var Spyri på langt nær den hengivne mor og lykkelige hustru som tidlige biografier ville ha det til.

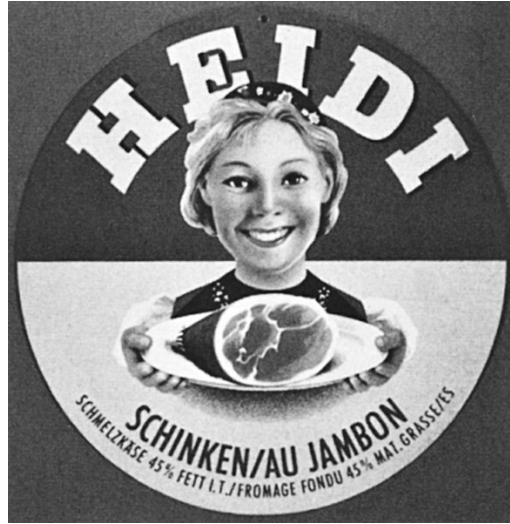
Men sorg og tap måtte gradvis vike plass for en ny følelse av frihet og uavhengighet. I en alder av 44 år begynte hun for alvor å feste tanker på papiret. Hennes oppbyggelige fortellinger utkom først anonymt i et menighetsblad i Bremen og vakte enorm respons. Gjennombruddet kom i 1879 med første bind av *Heidi*, utgitt av det renommerte forlagshuset Perthes i Gotha. Først da våget Spyri å publisere under eget navn: i alt 48 fortellinger, derav 11 for voksne, fem for unge piker og 32 for barn. I dag er alle nesten glemt. Bare Heidi-figuren lever videre – om enn forvrengt og knapt gjenkjennelig.

Et litteraturkritisk blikk på *Heidi*

Barnelitteratur? Ikke slik vi definerer den i dag: med illustrasjoner og tekst i et språk som er tilpasset den unge leseren. Riktignok er Splyris hovedpersoner som oftest barn og unge. Barndommens betydning for utviklingen er klar for forfatteren. Like tydelig er det pedagogiske aspektet i hennes fortellinger: Man lærer av egne feiltrinn eller av gode råd og veiledning fra strenge, men velmenende lærere eller en livsklok bestemor.

Mange trekk både av trivallitteraturen og oppbyggelige skrifter kan påvises i Splyris bøker: Det tar ikke lang tid å skille den onde motspilleren fra den som formidler de gode verdier og riktige holdninger, og selv den mør-

keste skjebnen finner nesten alltid en lykkelig utgang. Oppbyggelige tekster som genre falt godt i smak hos Spyris samtidige. Sykdom, død, urokkelig gudstro og guds frykt innehar en bærende rolle, det samme kan sies om valget mellom den smale stien til Guds rike eller den brede, behagelige veien til evig fortapelse. Nettopp disse aspekter ble senere gjenstand

Reklame for Heidi-skinke.

for alvorlige innvendinger og brukt som forklaring på hvorfor interessen for Spyris bøker på langt nær er den samme som tidligere.

Begrepet sykdom får et utvidet innhold hos legedatteren: fravær av omsorg og kjærlighet, en feilslått oppdragelse, hjemlengsel, dårlig samvittighet og sorg kan gi seg utslag i fysiske og psykiske symptomer. Med nesten klinisk nøyaktighet lyktes forfatteren i sin beskrivelse av symptomer på psykiske og psykosomatiske lidelser, fremfor alt akutte depresjoner. I tråd med datidens legevitenenskap beskrives kvinner gjerne som trette og kraftløse.⁴ Psykisk og fysisk svakhet hos kvinner ble ofte koblet til dårlig samvittighet som følge av – og straff for – ulydighet mot foreldre eller ektemann. Hos Spyri er kvinnens naturlige og tiltenkte oppgaver i livet å gå opp i rollen som hustru, mor og husmor. Mannlige skikkelser blir derimot brutalt og plutselig revet ut av livet, som offer for en ulykke på arbeidsplassen eller en naturkatastrofe. De lider ikke under følgene av feilaktige valg.

Vel fører sykdom og død til dramatiske vendinger i Spyris bøker, men de får bare minimal oppmerksomhet i teksten. Heidis far og mor er ikke lenger i live; i et to-bindsverk vies dette faktum bare åtte linjer. Gjetergutten Peter er

farløs og frister med mor og bestemor i en fattig og sosialt isolert tilværelse i utkanten av bygda. Klara Sesemanns mor er død og faren er, som de aller fleste velstående fedre hos Spyri, stadig på forretningsreise og derfor av liten betydning for handlingens fremdrift. Heidis bestefar og den forståelsesfulle husle-

gen har begge mistet ektefelle og barn.

Spyri forutsetter Guds nærvær og Guds hjelp, som mennesker har lov å be om. Men hjelpen kan la vente på seg, noe også Heidi må erfare. Godt hjulpet av to bestemødre (ingen av dem Heidis egne) og bestefarens tro på at Gud er til stede overalt i naturen, vokser også Heidi inn i denne fromheten som var med på å gjøre bøkene til en sikker suksess.

I en internasjonal trend lå Spyri helt riktig an. I samtidslitteraturen fantes det et utall av foreldreløse og utstøtte barn. Frankenstein, Oliver Twist, H.C. Andersens pike med ssvovelstikkene, Quasimodo i Victor Hugos *Les Misérables*, Rémy i romanen *Frendeløs*, Pinocchio, Lille Lord Fountleroy og de foretaksomme «bad boys» Tom Sawyer og Huckleberry Finn, for bare å nevne noen. Det kan også spores en gryende debatt om oppdragelsesmetoder, om barnas behov og rettigheter, særlig i den amerikanske litteraturen, der livlige, ustyrlige og nesten gutteaktige jentebarn som er lei av tilværelsen som snille og føyelige piker dukker opp i *Little Women*, *Rebecca of Sunnybrook Farm*, *Polyanna*.

Mønsteret er nesten alltid det samme: Barnet er eller blir foreldreløst og tvinges til et liv i fattigdom. Et oppbrudd, en reise – ikke alltid

frivillig – bringer vendepunktet. Barnet kommer i nye omgivelser, men sosiale problemer følger i kjølvannet. Barnet utretter gode gjerninger, en ond motspiller blir identifisert og fjernet. Barnet vinner anerkjennelse, får til slutt et godt og trygt hjem. Tilværelsens harmoni er dermed gjenopprettet.

Spyri har lagt handlingen til to steder – seteren og landsbygda i alpine, og herskaps- huset i Frankfurt – en kontrast mellom natur og kultur, både på det individuelle og det samfunnmessige plan. Naturen og dyrene appellerer til Heidis følelser og gir henne en fundamental trygghet. Oppholdet i byen, i den fremmede verden, er av pedagogisk betydning for barnets utvikling. Begge steder tilfører barnet fundamentale erfaringer: nærhet og fremmedfølelse, fortrolighet og fortapthet, trygghet og ensomhet. Den spontane og godhjertede Heidi evner å bygge broer og etablere relasjoner som til syvende og sist viser seg å være gagnlige for alle parter. Bymenneskene nyter godt av Alpene helsefremmende muligheter: en sunnere og enklere livsstil. Innbyggerne i fjellandsbyen profiterer på sivilisasjonens nyvinninger og oppnår en beskjeden velstand gjennom sin rolle som vertskap for de fremmede gjester. Heidi tilkjennes en rolle som terapeut, ettersom et opphold i frisk alpe- luft regnes – den dag i dag – som helbredende for kropp og sinn.

Heidi – et vesen av intetkjønn?

På originalspråket omtales Heidi konsekvent med artikkel og pronomen for intetkjønn, noe som på ingen måte er uvanlig i Sveits. Slik blir pikebarnet *das* Heidi. Imidlertid reflekterer denne «nøytraliseringen» i litteratur og dagligliv til en viss grad på kvinnens stilling i samfunnet. Heidis fremtid er alt planlagt og vedtatt i teksten. Legen innsetter henne som sin livsarving og har dermed, som han sier, «sine rettigheter til vår Heidi», ensbetydende med hennes omsorg når han blir gammel og pleietrengende. Slik ble fremtiden til en ung kvinne – som lykkelig slutt på historien – bestemt over hodet på henne. En

skjebne som Heidi deler med millioner av unge kvinner, blant dem Spyris søstre.

Myten om Heidi

Sveitsiske myter om frigjøring fra det fremmede herrefolket har sine røtter i senmiddelalderen med den barske og ukuelige Wilhelm Tell som sentral skikkelse.⁵ Heidi-figuren er på et vis blitt dens feminine motstykke, helt i tråd med de tradisjonelle verdinormene for sveitsiske kvinner: uskyldig, feminin, pedagogisk, huslig, opptatt med å ha det rent og ryddig rundt seg og fylt med omtanke og omsorg for andre.⁶ Renhet – renslighet – sunnhet: dette trekløveret ligger i bunn for Heidi-myten som ble dyrket i tiden omkring første verdenskrig og opplevde en ny oppsving i tretti- og førtiårene. Den gang ble myten transformert til et krav og en forpliktelse rettet mot enhver kvinne i Sveits om å gå inn i en klart definert rolle, noe som det ennå kunne skrives meget om. I Spyris bøker finnes det heller ingen antydninger om at Heidi er i ferd med å utvikle seg til en ung kvinne. Alpelandskapet forblir et rendyrket paradisi, en god, vakker og fri verden. Slik blir Heidis verden også et nostalgisk symbol for en tapt, lykkelig barndom. Selv om sivilisasjonens velsignelser gradvis vinner innpass, blir de aldri så merkbare at idyllen står i fare for å ødelegges. Denne gangen.

La oss se nærmere på hvordan denne myten opprettholdes, dyrkes og videreutvikles og følger Heidis spor videre.

Heidis forunderlige ferd i mediene

I dag regner man med et samlet opplag på over 50 millioner av *Heidi*-bøkene. Blant oversettelser til mer enn 50 språk er riktignok mange grovt forenklet og amputert, noen i billedbokform og atter andre bearbeidet til det nesten ugjenkjennelige. En minneutstilling i anledning forfatterens 100-års dødsdag viste illustrasjoner fra forskjellige utgaver. Fjellandskapet og skikkelsene blir gjerne tolket i samsvar med egen kultur og plassert i et landskap som ofte hadde lite felles med Spyris verden. Mens de

første tyske, sveitsiske og amerikanske utgaver var utsmykket med naturtro pennetegninger fra Heidis opprinnelige landskap, minner Peter i den slovenske utgaven fra 1974 mer om en skikkelse fra Mumi-verdenen som har forvirret seg inn i Dolomittfjellet. Heidi, bestefaren og Peter er i noen amerikanske utgaver iført klesplagg som er inspirert av tyrolske folkedrakter, og guvernanten Rottenmeier er blitt fremstilt på en skala som strekker seg fra «streng og alvorlig» til «ondskapsfull og grusom».

Alt i 1920 var amerikanerne ute med en første filmatisering av *Heidi*, som gikk ganske så upåaktet hen. Det er 20th Century Fox-innspillingen fra 1937 med Shirley Temple i en av hennes beste roller, som utvilsomt har satt sitt sterkeste preg på amerikanske forestillinger om Heidi-figuren. Den første sveitsiske filmatisering fra 1953 ble laget med et blikk på eksportmarkedet og fremhevet samtidig betydningen av landets humanitære tradisjon. Den ble godt mottatt i både inn- og utland, selv om det i ettertiden er blitt påpekt at den sterkt ideologisk fargede filmen vidertransporterer klisjeer av sveitseren som den nøysomme, frihetselskende, sunne fjellbonden i et dramatisk og pittoresk alpelandskap. Fortsettelsen fra 1954, der idealiseringen nådde nye høyder, ble møtt med atskillig mer skepsis av kritikkerne. Først i fjernsynsserien fra 1978, som også gikk i norsk barne-TV, vises glimt av livet i fjellene slik det er: fattigdom og kontinuerlig avfolkning.

Heidi-figuren har gått sin seiersgang over hele verden, er blitt tegneserie-, tegnefilm- og reklameikon, i de senere år spesielt i Japan, noe vi skal komme tilbake til. Heidi, Peter, bestefaren og dyrene på seteren er blitt tolket på teaterscener og har danset seg gjennom en musikal på Broadway, bestefaren iført cowboyhatt og westernstøvler. Mutasjoner og metamorfoser har delvis blitt så gjennomgripende at figurene knapt er gjenkjennelige. Bortretusjert er Spyris moralisme, glemt er hennes oppdragende hensikt. Heidi er blitt et søtt lite pikebarn («cute»), oppfinnsom, akkurat passe uskyldig og ustyrlig.

Men Heidi er også blitt utnyttet som figur i fire franskspråklige «fortsettelsesromaner», forfattet av Charles Tritten. Riktignok var Tritten smart nok til å holde seg i bakgrunnen, slik at en intetanende leser kunne leve i den troen at bøkene var skrevet av selveste Johanna Spyri, for *hennes* navn ble uthevet på forsiden. Alt i sin franske oversettelse av Spyris *Heidi*-bind tillater Tritten seg en rekke frimodige innblandinger i teksten: Han opptrer som forteller, stryker med hard hånd og forandrer personene og deres måte å uttrykke seg på.⁷ Trittens Heidi er langt mindre intelligent, men mer føyelig. Gjetergutten Peter fremstilles derimot som klokere, slik at han utpeker seg som Heidis ideelle, fremtidige ektemann. Bak Trittens innblanding anes et ideologisk motiv, idet han terper på holdninger, verdier og forventninger til kvinnenrollen i det sveitsiske samfunn: huslighet, renslighet, oppofrende omsorg og omtanke. Alt 12 år gammel overtar Heidi ansvar for tre foreldreløse barn i landsbyen. Hun sendes på en eksklusiv internatskole ved Genfersjøen, hvor hun skal tilegne seg de kunnskaper og ferdigheter som ventes av en fremtidig husfrue: fransk språk og kultur, omgangsformer og kunstforståelse. Heidi blir lærerinne, og gifter seg med Peter (tre linjer er nok til å informere om dette avgjørende skrittet).

Slik fortsetter historien gjennom første, og med Heidis barn og barnebarn også annen, verdenskrig. Tritten formidler et sterkt idealisert, ideologisk farget og overforenklet bilde av det sveitsiske samfunn og dets mentalitet, omskaper Spyris naturbarn til en mønstergyldig sveitsisk husmor og lærerinne som krydrer sin oppdragergjerning med gamle heltesagaer og historiske lærestykker. Fordelingen av oppgavene mellom mann og kvinne forblir tradisjonell. Verden er inndelt i ett virkefelt for menn og et annet for kvinner, både i yrkesliv og fritid. Alt som smaker av lidenskap og seksualitet, er tabu og bannlyst fra bøkene. Figurene blir hver på sin måte perfekte, men rigide og livløse.

En japansk oversettelse av *Heidi* forelå så

tidlig som 1920, men det var animasjonsfilmen fra 1974 som virkelig gjorde figuren bredere kjent. Den «ekte og originale» Heidi fikk snart en rekke fanklubber og senere diskusjons- og chat-sider på internett. I dag er det først og fremst *Heidi* som pike-manga,⁸ som får unge piker og deres mødre generasjon, som ble kjent med Heidi i fjernsynsserien, til å identifisere seg med naturbarnet fra Alpene. Heidi er blitt *kaawaii* (= yndig og søt) eller *cute*. Adjektivet konnoterer barnlighet, men også de friheter som forbindes med barndommen. Denne «cuteness-kulturen» som særpreger pike-mangas blir tolket som et uttrykk for ønsket om å utsette prosessen av å bli voksen og bli tvungnet inn i de spesifikke sosiale roller og konvensjoner som definerer de voksnes verden, skriver Aya Domenig. I Japan er Heidis verden blitt både en prosjeksjonsflate for leserens individuelle verden og en rettesnor for japanernes generelle bilde av Sveits. Gjennom Heidis *fan-mail* og websider fremstår jentungen nærmest som et overnaturlig vesen med bare positive egenskaper. Hun blir hyllet som representant for en bedre verden, befolket av varmhjertede mennesker. På samme tid kjenner vi igjen trekk fra Peter Pan: drømmen om å kunne forbli i barnets verden.

Heidi i reklame og turisme

Med dette bildet på netthinnen drar en stadig strøm av japanske kvinner i førti- og femtiårene på rundreiser i Sveits, inkludert pilegrimsferder til «Heidis landsby» og seterhytten som ble brukt i filmatiseringen fra 1978 og senere, etter initiativ fra en dyktig turistsjef, flyttet og satt opp i nærheten av St. Moritz, med panoramautsikt til det dramatiske, snøklede høyfjellet. I «Heidis landsby» i Maienfeld kan turistene la seg fotografere ved bordet i «Heidis hus», sammen med voksfigurene Heidi og Peter. Her tilbys et rikelig utvalg av suvenirer og presanger, deriblant stedlig jord og duftende, tørket gress på glass, selvsagt alt fra badehåndklær til t-skjorter, dukker og nøkkelknipper. Det er mulighet for en fottur til seter-

huset, hvor bestefaren bor med sine geiter i sommersesongen, og det hender iblant at noen ikke finner veien tilbake til bussen på egen hånd.

Heidi-sagaen og Heidi-myten utspiller seg foran alpekulissen. Fra de tidligste tider har alpekjeden som deler landet inn i nord og sør, vært av stor betydning for nasjonens identitetsfølelse. Alpene har stått som symbol for gudsfrykt, for en hardt tilkjempet, ukrenkelig frihet og et enkelt, naturnært, nøysomt liv med hardt arbeid, trekk som skal ha formet sveitserens personlighet. I krigstider var Alpene festningen som måtte forsvares, ikke bare på grunn av de viktige fjelloverganger (og tunneler), men fordi fjellkjeden var ensbetydende med landets gudegitte vern mot enhver inntrenger. Også Heidi, slik hun fremkommer i Johanna Spyris bøker, er formet av disse verdier. Samtidig forener hun i seg de verdier og holdninger som samfunnet forventer av kvinnerollen: et varmt hjerte, oppofrende omsorg og nestekjærlighet.

Heidis mutasjoner gjennom medieverdenen og i den senere tid også i reklamebransjen, har gjort Spyris naturbarn til helvetisk nasjonalt ikon og lokkedue. Pikens positive egenskaper settes inn i markedsføringen der man trenger stemmen hennes: i turismen og på eksportmarkedet. Her skal hun, som representant for human verdensvanthet, formidle bildet av en ren og hel verden og dens beboere: ekte, naturskjønn, gjestfri, tradisjonell, stabil, renslig og pålitelig.

Heidis «hjerter varme gemyttlighet» er blitt reklamebudskapet til en sveitsisk hotell- og restaurantkjede. Heidi-navnet finnes på etiketten til et mineralvann – som riktignok tappes et helt annet sted enn bokenes arenaer. Hun har sin egen kosmetikk- og motelinje og var tidligere å se både på bilpansere og plakater for det nasjonale flyselskapet. Alle disse produkter tilhører det som reklamebransjen kaller *livsstilsektoren*: helse, mobilitet og moderne, økologisk riktige boformer og byggestiler. Reklamebransjen vet å utnytte og

tingliggjøre Spyris naturbarn til sine formål. Det er tale om en «Heidisering» som skal føre til en turistisk utvikling i regionen rundt den lille, fredelige byen Maienfeld i Rhindalen.⁹ I brosjyrene står Heidi både på surfebrett og snowboard, når hun ikke nettopp er reist på shoppingtur over fjellet til Italia med den komfortable «Heidi-Expressen».

At Heidi står frem som reklame nettopp for turismen, er litt av en tankevekker, idet nettopp turistindustrien påfører Heidis alpine landskap ubotelig skade. Alt i Spyris bøker leser vi om de omfattende forberedelser på seteren som er nødvendige før familien Sesemann fra Frankfurt kan komme på besøk. Det er først importen av bylivets fremskritt og komfort som gjør alpelandskapet attraktivt for turismen. I dag er det tale om adkomst, infrastruktur og tilrette-

legging av transport. Vel kan sivilisasjonens velsignelser lette livet for fjellboerne, men de omfattende og uopprettelige skader som turismens krav har påført et sårbart landskap, har lenge vært gjenstand for bekymring.

Hvem er så Spyris Heidi, slik hun møter oss i mediene i dag? Svaret må bli at hun på den ene siden blir fremstilt som en bærer av de tradisjonelt mest verdsatte egenskaper i den sveitsiske kvinnerollen, plassert i et naturskjønt, idyllisert evig barndomsland. Samtidig går hun reiselivsindustriens og reklamefolkernes ærend og låner navnet sitt til både livsstilsprodukter og til en kommersialisert turisme som ennå må finne balansen mellom forsvarlig utbygging og bevaring.

Er hun da nok en symbolfigur for postmodernismen? ●

Litteratur

- Georg Escher og Marie-Louise Strauss: *Johanna Spyri, verklärt, vergessen, neu entdeckt*, NZZ, Zürich 2001.
 Ernst Halter (Hg.): *Heidi. Karrieren einer Figur*, Offizin, Zürich 2001.
 Johanna Spyri: *Heidis Lehr- und Wanderjahre* og *Heidi kann brauchen, was es gelernt hat*, ill. av Rudolf Minger, Waldmann, Zürich ca. 1916.

Johanna Spyri: *Heidi I* og *Heidi II*, ill. av Martha Pfannenschmid, Silva 1944, Zürich 1944 og Werd/Silva, Zürich 2001.

Jean Villain: *Der erschriebene Himmel. Johanna Spyri und ihre Zeit*, Nagel und Kimche, Zürich 1997.

Noter

- Jon Gisle har tidlig påpekt fenomenet i utformingen av profilen og lengden på nebbet til Donald Duck. Jf. Jon Gisle: *Donaldismen*, Gyldendal, Oslo 1973, s. 13-14.
- Regine Schindler: «Die Autorin und ihre Figur. Ist Heidi eine zweite Johanna? – Ein Gerücht, an dem die Dichterin nicht unschuldig ist», i: Ernst Halter (red.), *Heidi – Karrieren einer Figur*, Zürich 2001, s. 47-53, s. 49-53.
- Alt på syttenhundretallet ble hjemlengsel kalt for «maladie Suisse» og i medisinske teorier akseptert som en alvorlig og ikke sjelden dødelig psykisk og fysisk sykdom. Den rammet spesielt sveitsiske leiesoldater i tjeneste for en fremmed makt og kunne bare helbredes ved å sende pasienten hjem.
- Følelsen av en generell mangel på krefter, som i dag regnes som symptom, ble i det 19. århundre kategorisert som sykdom og da spesielt kvinnesykdom.
- Den berømte scenen da Tell må skyte eplet fra sin lille sønns hode, skal likevel ha sitt opphav i den nordiske mytologien.
- Christophe Gros: «Heidi – die kleine Berggottheit», i Halter, s. 115-129.
- Roger Francillon: «Heidis Metamorphosen», i: Halter, s. 237-251.
- Pike-manga er tegneserier for jenter. Ifølge Aya Domenig, som har forsket på Heidi-fenomenet i Japan, bærer de mer preg av drømmen om en ideal verden enn av Spyris opprinnelige fortelling om konkrete handlinger. I pike-mangas er det sinnelaget hos figurene som vies størst oppmerksomhet, både når det gjelder utforming av figurene og fargeleggingen. I gutte-mangas står «action» i sentrum. Se Aya Domenig: «Cute Heidi? Zur Rezeption von Heidi in Japan», i Halter, s. 149-165.
- Ueli Gyr: «Herzfigur und Markenzeichen. Zur Heidisierung im Schweizer Tourismus der Gegenwart», i: Halter, s. 187-199.

Mia Berner Fire historier

foretrekke å pul', førr da træff æ jo folk.

Pelargoner og blondgardiner

Den svarte studenterluen er kommet til rette etter flykntingtiden og lukter naftalin.

Nede på universitetsplassen ved Karl Johan kryr det av mennesker. I det blanke septemberværet har man flyttet ut hele immatrikuleringsseremonien, som i år, etter ansamlingen av nyankomne studenter, ikke ville få plass i Aulaen. Frede Castberg er vår nye rektor og holder tale. Han fekter med de korte armene akkurat som under krigen, når han i velbesøkte auditorier med bokstøv i stemmen uke etter uke foreleste om internasjonal rett, i en verden som hadde satt den ut av spill.

Høytideligheten forløper som under min egen immatrikulering for tre år siden, men er staseligere, mer demonstrativ etter okkupasjon og stengt universitet.

Jeg har ikke gått mange meter nedover Karl Johan før jeg hører noen rope mitt navn. Ut fra en klynge med flyoffiserer løsgjør det seg en uniform som kommer mot meg.

Det er Torgeirs halmgule hårstrå som stikker

frem under offisersluen. Han klarer å gjøre honnør samtidig som han omfavner meg i en skruestikkelem.

Lynsnart manøvrerer han meg inn på Logen, som nå er blitt offisersmesse. Det blir lunsj og klang i glassene. Når varmretten kommer, spør Torgeir om jeg vil gifte meg med ham og ha pelargonier i vinduet og blondgardiner, alt i en setning. Torgeir i blendende gabardin med regnbuefarvede utmerkelser i rekker over venstre brystlomme. Brede skuldre, belevne vertskapsmanerer.

Torgeir var bombeflyger i England og rakk å felle atskillige dødbringende laster over Tyskland og Berlin før han ble skutt ned og tatt til fange. Han klarte å rømme fra krigsfangeleiren, stjele et fly og uskadd ta seg tilbake over kanalen. Slik blir man en helt.

Her sitter han nå med sitt vannfarveblå blikk og et lett arr over det ene kinnet. Som på kino.

Minnene hoper seg opp, av Torgeir i sommerviken med hvite linknickers som han aldri festet under kneet, og hårene på armer og bein, gylne også på de regntunge dagene. Vi stupte fra åtte-metersklippen ute på skjæret, løp til fjells opp til varden langs knapt synlige stier med pors og kreklinglyng, rodde i måneskinn når foreldrene trodde jeg lå og sov. Han fikk ikke komme meg nærmere enn til høyspenningskyss og stjalne berøringer i sofaen mens min mor sov middag i rommet innenfor.

Jeg hadde min elskede i deking på en øy lenger inne i fjorden, så Torgeir var et helt og holdent umulig eventyr. Attraktiv ikke minst på grunn av den kunstige beherskelsen vi måtte pålegge oss.

Nå vil han gifte seg og ha familieidyll og det skal være med det samme og med meg. Det tar

ikke mange sekunder over den møre chateaubrianden å svare nei. Jeg må derimot love at han skal få hente meg ved åttetiden og by på supé ute på Kolsås der de har sin base. Med bil, til og med. Hvem har ellers bil i en tid som denne?

I offiserenes messebrakke råder det ledig eleganse med grovt tilksete trevegger og engelske skinnmøbler, sterk lukt av Lucky Strike og whiskyen flytende ved bardisken.

Stort mer rekker jeg ikke å oppfatte. Av det første glasset som Torgeir serverer meg borte ved hjørnevinduet drikker jeg i høyden to små klunker før alt blir svart. Kullsvart.

Det eneste jeg husker er et par epler på en gren som slår mot min skulder og en blek kveldshimmel når jeg blir båret høyt oppe som på et kjempetort brett gjennom noe som kanskje er en apelgård. Alt bare i et glimt som umiddelbart forsvinner i alt det svarte.

Et hastig sekund aner jeg at det kanskje er jeg selv som er brettet, i samme øyeblikk som jeg blir senket ned, viklet sammen og båret inn gjennom en dør med sprosser i glassruten.

Så vet jeg ingenting før et blekt morgenlys siler inn gjennom et fremmed, atelierliknende vindu i et rom som kunne tilhøre en gartner. I den store jernsengen sover Torgeir med det ene låret tungt hvilende over meg. Det tar en stund å begripe.

Løfte unna det lodne beinet, lete etter trusen ved fotenden, strømpebuksen, håndvesken som henger på sengegavlens messingstolpe. Jeg åler meg inn i tøyet, forsiktig for ikke å vekke ham. Han er det siste menneske i verden jeg vil treffe akkurat nå.

Nedentil føles det som å være føret med glass.

Jeg tar et tak med kammen og går, sår og bredbent, for å finne endestasjonen til Kolsåsbanen.

Undres hva han helte i drinken. Hodet er fullt av varm vatt. Det flimrer for øynene og verker i nakken.

Pelargoner og blondegardiner. ●

Drapsetterforskeren

Jeg er ikke lite trøtt i ryggen og regner ut at dette innebærer personlig rekord: en femtifiretimers somlete Greyhound-busstur non stop før jeg er i Deroit. Og da er jeg heller ikke fremme. Det er varslet om streik for alle busser som krysser grensen til Canada. I Toronto må jeg være senest på mandag, når den sosiologiske verdenskongressen begynner.

Lemlestet og mør i knærne stiger jeg av downtown i Detroit og får vite at neste buss ikke går før om flere timer, klokken fire om natten. Jeg trenger noe å spise og drikke som ikke er overstekt eller halvgrillet kylling, kalde doughnuts eller sur kaffe i pappkrus. Prøve å få vasket meg litt og treffe mennesker som ikke, i likhet med meg selv, ser ut som busspassasjerer.

Med min ikke særlig tyngende jeansbag traverser jeg gjennom mørke kontorstrøk og peser oppover bakker. Ut fra det store hotellet Pontchartrain tyter det førsteklasses jazz gjennom et åpent vindu. Restaurant finnes her saktens, men kjøkkenet har nettopp stengt. En hovmester iler til sjefskokken og kaprer en skål med rykende varm clam-chowder, et sprøtt rundstykke og et glass kald hvitvin. Fiskesuppen har passende nok lagt seg et sted mellom Bostons gulbleke og San Franciscos paprikarøde farge og den smaker himmelsk. Så snart skålen er tom, føyer hovmesteren meg med en gratis kaffekopp i neven ut i baren, der jazzkonserten pågår.

Etter å ha klatret opp på en krakk gir jeg kaffekoppen til nærmeste nabo. Et stankelben som sitter med haken i hånden, hensunket i tone. Han drikker min kaffe som var den allikevel hans og nipper til sitt whiskyglass. I pausen bestiller han inn to nye og skyver automatisk den ene over til meg, uten engang å kaste et blick i min retning. Her i baren har de sørgelige saxlåtene et disiplinert lyttende publikum og glitrende disco-kuler.

Min sidemann spør meg hvordan jeg fant frem til byens beste jazzklubb. Når jeg forteller at jeg kom gående hit opp fra busstasjonen, sier han strengt at jeg ikke skulle ha gått alene i de kvar-

talene på denne tiden av døgnet med alle de svarte typene som henger der.

Svart er han sjøl, så det forstår. Formanende sier han at jeg får ta taxi på veien ned hvis jeg virkelig tenker å ta den turen videre i natt. For i neste øyeblikk å endre seg med beskjeden at han selv tenker å kjøre meg dit ned til The Depot og se meg vel avgårde.

Det blir noen flere Johnnie Walkers og litt snakk om krigen, som snart er tredivet år gammel. Der han var med på den jageren som det sosialpsykologiske laboratoriet i Ohio satte i gang, hvor alle offiserer var svarte og alle menige hvite. Komisk nok hadde jeg allerede for lenge siden hatt for vane å undervise mine studenter om akkurat dette berømte forskerstunnet.

– Jo, svarer han på mine spørsmål, det er riktig at det gikk svært bra ombord, men at det ble desto mer komplisert for deltagerne ved hjemkomsten. Hver og en av besetningen kom tilbake til akkurat den samme diskrimineringen som de forlot da de ble innkalt.

Selv hadde han rullet å gifte seg mens han var i militærtjeneste og siden fått en generøs GI-bill for å kunne bli klar med sin juridiske embetseksamen. Det var bare det at han ett års tid senere ble innkalt til et repetisjonskurs langt pøker-i-vold hjemmefra and then I fucked up my family life and had to quit my studies and get hold of a job ...

For et par år siden, forteller han, ble det bråk om en forfremmelse på hans arbeidsplass. Det hadde nok også med fargesynet å gjøre.

– I was framed, sier han. Mistenkt for uklarheter i samband med et narkotikabeslag.

Han hadde ikke gitt seg. Vant først saken da ærendet nådde aller høyeste instans, – Myself versus U.S. Government.

Når vi nærmere stengetid setter oss i hans ikke altfor velholdte gamle bil, gjør han en klasisk gest ved lynraskt å slenge frem en lommebok med fotografi og sertifikat som viser at han er drapsetterforsker, bare så jeg vet det.

Nede på busstasjonen er alt som vanlig. Køer og papiravfall, sigarettstumper og trøtte, likegyldige typer i billettluken. Det er første gang under

en måneds omkringflakking at jeg har noen å vinke adjø til.

Etter kongressuken i Canada er det noe som sier meg at det er praktisk å legge den sydgående tilbaketuren over Detroit. Ved hjelp av et par telefoner til politiet der finner jeg Stankelbens arbeidsplass og legger igjen beskjed om at jeg har tatt inn på Hotel Pontchartrain. Det tar ikke lang tid før han dukker opp og skal ha meg med til en rettsforhandling der han nærmest fungerer som aktor, etter hva jeg kan forstå. Siden kjører han meg hjem til seg. Det er en stor enetasjes forstadsbolig der han skal dusje og vil lete frem en bedre reiseskrivemaskin til meg. Varmtvann har han ennå ikke på grunn av en omfattende brann som har herjet der og skrivemaskinen er borte vekk.

– Hun må ha tatt med seg den – også sier han oppgitt om sin andre kone, som har flyttet fra ham etter brannen. Strengt tatt var konen brannstifteren. Til tross for mannens iherdige protester pleide hun å forvare ekstra sengeutstyr til bruk for sine hvite besøkende slektninger i en nisje bakom noen elektriske panelovner. Hun og hennes tallrike familie hadde for vane å hekke i ekteparets dobbeltseng for å titte på TV, selv om det fantes et større apparat inne i stuen.

Ute på gården står Johns bil som har vært hvit og er årets modell, også den brannskadd. Det gjenstår mange reparasjoner og ingen forsikringspenger, for dem har konen fått med seg ved den rådyre skilsmissem.

Mens vi stående spiser kylling i en paviljong der jeg er den eneste hvite gjesten, forteller John at mordfrekvensen i Detroit lenge har vært den høyeste i USA. Mannen han har jaget de siste par månedene er svart, med stor sannsynlighet uskyldig.

– Jeg skal sette ham i en løgndetektor når jeg finner ham, sier han helt hverdagslig, så får vi se.

Etter en kort arbeidsinnsats kommer John tilbake til mitt hotellrom mot kvelden og legger seg tvers over den brede dobbeltsengen, med jakken og støvlene og et antall dokumentbunker spredt rundt omkring i rommet, pistolen og håndjernene på nattbordet.

– Skriv en stund, du, sier han hjemmevant, –

for jeg skal se på landslagsmatchen i baseball. The New Yorkers, the Mets, mot The Dodgers, L.A.

Kanskje har John til en viss grad annektert sin siste kones syn på hva som utgjør det gode familielivet?

Fra sengen ser vi siden broen langt under oss med tusenvis av lys og flimrende billykter mot den marineblå nattehimmelen. Og hverandre, mens alt det fabelaktige foregår mellom oss, i oss. Morgenlyset seiler opp over vannflaten når vi sent omsider slukner. Som hadde vi allerede sovet sammen i atskillige år.

Når jeg våkner er pistolen og håndjernene og John borte. Hans hjemmenummer ligger på mitt nattbord.

Ute på morderjakt, kanskje, allerede?

Mer sannsynlig er det den gamle vanlige, ikke utsagte komplikasjonen at John ikke har hatt lyst til å komme ned sammen med meg til frokostrommet.

Allerede i korridoren, når jeg kommer ut fra mitt rom, fniser to svarte værelsespiker høylydt og peker usjenert på meg. Dette er et usedvanlig sobert hotell.

Jeg ringer ikke til John før etter atskillige bussopphold sydover, og da fra Albuquerque, New Mexico. Han svarer fra et rom som lyder hult, åpenbart ennå uten gulvtepper. Sier stillferdig og litt trist

– I got him, but he'd dunnit. ●

Desire

Bilen stanser foran en skittengul fasade med lukket ansikt. Taxisjåføren, min venn fra tidligere på dagen, vrir av korken på en flaske Bourbon, tar en slurk og rekker den til meg med et smil som på en gang er kameratslig og litt sjenert. Spør om jeg er sikker på dette med denne sene utflukten. Mot veien har huset ingen vinduer, bare glugger i en frise oppe ved taklinjen.

De tynne, liksom håndskrevne neonbokstavene angir *Motel*, men beskjeden er intetsigende. Her er ikke noe fortau og ingen parkeringsplass.

Bare en skråning, dekket av missisippideltaets hvite snekkeskall som knaser under skoene når jeg stiger ut. En restaurant ser det i hvert fall ikke ut til å være.

Noe må han ha tenkt. Noe annet.

Først ser vi ingenting. Hallen er mørk. En foajé der en melketåket glassrute kommer til syne. Bak ruten lyser det svakt. Men for oss to virker den blind. Jeg oppfatter det slik at vi blir sett innenfra. En svak mumling høres. Kan det være to mennesker som befinner seg der bak ruten?

Han går dit bort og stikker en bunt dollar inn i en luke under glasset. Mumler noe. Det høres ut som det blir truffet en avtale. Når han ser min undring der jeg står et stykke bort, sier han bare – Skuddsikkert.

Et ungt svart par kommer ned en trapp dypt inne i mørket, såvidt synlige i sine svarte lærklær. De går sammenslynget og det skinner hvitt i øynene når de ser mot oss. Natten er på vei og de forsvinner ut. Leverer ikke engang fra seg noen nøkkel.

Langsomt begynner jeg å fatte.

Jeg skimter en korridor som lyses opp bare av et grønt exitskilt. Langs den ene siden rom etter rom med nummerplater.

En åpen dør som vender ut mot hallen der vi står, gir fra seg velkjente lyder. Slasking fra vaskemaskiner som tumler og går, sukker og klikker til. En tørketrommel stemmer inn med en hvinnende lyd i sluttfasen. Sakligheten virker som en ørefik.

I formiddag, da vi først traff hverandre, bad jeg ham kjøre meg ned mot kaiområdet. Mot elevébåtene. Som på bestilling kom det akkurat da en skramlende, pinglede og knirkende trikk. Over frontruten stod det med snirklete bokstaver **DESIRE**. *Sporvogn til begjær*. Den gjorde en sving like foran oss og pilte avgårde i samme retning som vi var på vei. Mot elvemunningen med de fresende hjulbåtene, de langstrakte kaiene, havnemagasinerne, hvor det området vi kom til er oppkalt etter Napoleons forlovede, som senere ble den svenske dronningen Desirè.

På veien tilbake viste han meg et Drive in Funeral Home. Der kan de pårørende, uten å gå

ut av bilen, ta farvel med sine døde. Under en baldakin kan de kjøre helt inn til et karnappvindu, som på en forstadvilla. Der inne, blant sofaer og lave bord med parlamper og store nypåfylte blomstervaser, står den aktuelle kisten, føret med plissert silkesateng.

Den avdøde ligger tilbakelenet i gåbortkjole med perlecollier. Eller i krittstredsdress med nellik i knappehullet. Alle pent sminket, med roser på kinn.

I løpet av ettermiddagen flakket vi rundt, sjåføren og jeg. For det meste utenfor bykjernen i New Orleans, *Carrefour*, med sitt altfor fortryllende, franskinspirerte bybilde.

Etter at det ble mørkt har vi kjørt gjennom trange, dårlig opplyste gater som mangler asfalt, kantet av avflasete husgavler. Forbi rekker av front porches med nylig forlatte gyngestoler. Tomme smågynger de ennå videre i kveldsbrisen.

Med få ord har han fortalt om sin fraskilthet. Om sine framtidsplaner, allerede falmet.

Nummer tjueseks, sier han og ser på nøkkelen som han har fått fra den automatisk utskjønne skuffen, den som nylig slukte sedlene hans. Med armen rundt mine skuldrer leder han meg gjennom korridoren. Minst tjuefem andre mennesker, da, tenker jeg mekanisk. Retter meg til tjuefem andre par som får plass her, i samme ærend.

En bred seng, et nattbord med en rødskjermet lampe og en telefon. En stol å legge klærne på. Over sengen en muzakhøytaler som jeg ber ham stenge av.

Her er det ingenting annet å gjøre. Men velgjort blir det. Han er lydhør og hensynsfull. Nesten høvisk. Svart med en litt grå tone i huden, som når en kopp kaffe med melk er blitt stående udruket. Han er på vei å bli gråhåret og ikke helt slank. Men spenstig.

Siden sovner han. Snorker, helt stille, mot veggen.

Jeg rykker til av høye rop, plaskelyder og dunking. Kontrollerer at høytaleren er avstengt. Uvesenet må komme fra rommet ved siden av, eller ovenfra. Det er påtrengende og uvedkommende. Altfor vedkommende. Jeg trekker puten over hodet. Men det tar tid før det blir stille.

Jeg tenker på hva vi fikk se tidligere på dagen. Et begravellesbyrå som gir seg ut for å være et hjem. Døde mennesker i kister, utkledd og sminke for å virke levende.

Her, der jeg er nå, er det ingenting som gir seg ut for noe det ikke er. Sex er et viktig uttrykk for, men er ikke det samme som kjærlighet. Først nå slår det meg at vi ikke engang har kommet på ideen å si hverandre våre fornavn. Men det er OK her.

Mannen inntil meg sover rolig. Siden lirker han seg nærmere. Spør, med sin kropp, om det går an å komme tilbake. Han viser håndlag, lyst og tilbakeholdt ømhet. Gjør seg ingen hast.

Jeg glir inn i en spindellevssøvn.

Dagen har vært lang. I solrenningen kom jeg hit over et antall lave broer gjennom sjøriket Pontchartrain. Herfra kommer det litt kronglete navnet på hotellet i Detroit. Broene ledde rett inn i lagunelandskapet med mangrovetrærne. Jeg fikk se flamingoer – flamvingefugler, som Evert Taube sier. De løftet dovent og fløy lavt, dubleret i lagunenes vannspeil.

Kanskje sover jeg ikke helt. Men slumrer i en slik tilstand som det er verst å bli vekket fra. Brutale skingrelyder fra telefonen som får sagt at klokken er fire – Four zero zero.

Lenger enn det skal vi tydeligvis ikke være her.

En viss forlegenhet kommer smygende, men ingen ulyst. Vaskeprosedyren og påkledningen foregår som i en sovevognskupé.

Det lille som er å si, sier vi.

Langsamt kjører han meg gjennom tomme gater mot mitt hotell i de franske kvartalene, med jernsmidde balkongbalustrader og konsoller, overalt behengt med bugnende ampler.

Solen viser seg ikke ennå, men gjenskinnet fra kyststremsen i øst gir de gamle husveggene et grårosa skimmer. Som ville de lette i morgenluften, mild og duggvåt.

Jeg drømmer ikke at jeg er våken. Men undres om jeg drømmer. Heller ikke husene rundt omkring ser tilstrekkelig sannsynlige ut når jeg famler etter nøkkelhullet i porten, overvokset av bougainvillea.

Inne på gården har det vært gamle staller.

Rekke på rekke, i karetenes og trillenes tid. Den gangen det ble kastet en håndfull snegler i navet på hjulene når de knirket. Den stramme lukten av seletøy sitter i.

Gjennom mitt åpne vindu skimrer luften stikkelsbærgrønn. Det tiltagende morgenlyset gjør de tospråklige gateskiltene gradvis mer leselige.

Den første solstrålen får eføyen til å blinke på stallveggen.

Jeg går og legger meg. ●

Kilden

Like nedenfor snøhetta kommer det til syne, takmønet, kledd med saftiggrønt men flortynt gress, det samme som klær alle bakker rundt omkring oss, der det ikke ligger skrån timer av is og snø. Dette er det forunderlige, nedgravde skjulet som vi har hørt snakk om, kloss inntil den varme kilden. Fra kilden løper en fjellbekk kantet av store smørblomster, som var de bekkeblom. Søvtunge nikker de med hodene i det dampende brudesløret over det varme vannet som sildrer og risler i vei mot dalsøkket.

Lenger nede brer lavaørkenen seg ut, i en lyseblå dis.

Vi bøyer ryggen for å komme ned og inn i skjulet. Der inne løper et smalt, hetere bekkefar som gjør det lunt og behagelig under mønet, til tross for den litt kvalmende sovellukten. Her inne er det rommelig nok for oss to hvis vi sitter. Treverket er forsølv av alder og vind.

Overveldet, uten et ord, har vi vridt oss ut av klærne og fra naturlige trappetrinn av stein glidd ned i kilden.

Forsiktig, for ikke å røre opp unødige krusninger. Vannet brenner meg.

Den nesten sirkelrunde kilden er kantet med mosemyke steiner, langhåret lodne. Et behagelig ryggstø når han med knapt merkbare bevegelser tar seg inn i meg. Heten fra vannet og kjøligheten i luften fra den snødekte fjellsiden bare noen meter unna, får det til å slå gnister i meg under våre langsomme, vektløse manøvrer. Ikke engang for væren og en håndfull sauer med lam behøver

jeg å holde inne med ropene som frigjør seg fra et ukjent dyp bak alle minner.

Her finnes ikke folk på flere kilometers avstand. Bortsett fra den enslige gården med sammenbygde tvillingfasader av stein og tre, som skjørt og bluse, der vi var innom og spurte etter retningen. Noen vei var det ikke lenger tale om. De forklarte vennlig på landets karrige, lyriske prosa.

Jeg hadde lagt merke til ham under flyreisen hit fordi han, like foran meg, alene dannet en ubevegelig kø utenfor toalettdøren. Ingen syntes å ville komme ut derfra. I sin prekjære situasjon utstrålte han ork og tålmodighet. Khakikledt og solbrent. Kunne komme rett fra en veikonsulentjobb i det indre av Zimbabwe. Skjønt jeg rakk også å tenke at han like gjerne kunne være en vanlig dosent. Det var lenge siden akademikere gikk i trange konfeksjonsdresser og hadde en gjennompekt plasterlapp på haken etter morgens barbering.

I hans ventetid hadde blikkene våre rullet å møtes. Når toalettdøren til slutt åpnet seg, ramlet det ut en fyr. Myk som et barn, full som et egg.

Neste morgen gikk khakimannen, nå i dress, hastig forbi mitt bord og satte fra seg et juiceglass som gave, uten å hilse. Grapefrukt, usukret.

Vi deltar i forskjellige slags møter. Han er dansk og nevrofysiolog. Forsker på dendritter og synapser i hjernen. Snakker om det som etter hvert er begynt å hete signalsubstanser. Jeg er opptatt med Nordisk Sommeruniversitet som vi gruppevis arbeider med også vinterstid. Her på Island foreleser jeg og leder seminarer om forskerens rolle.

Når det går an, og iblant når det ikke går an, stikker vi to ut på egne oppdagelsesreiser i landskapet og i hverandre.

Mitt påfunn, første kvelden, å hoppe fra en primitiv lavaklippe i mørket, langt fra alle bosetninger, rett ut i det svarte ishavs som gjør rett for navnet, ser ikke ut til å forbause ham. Han kommer plumsende etter, men jeg vet ikke om det er fordi han også vil bade, eller om han tenker å være tilgjengelig som redningsmannskap.

Noe håndkle har vi ikke. Finner en mer primitiv metode for å frottere oss, lent mot en svært ru

lavavegg. Som fysiolog måtte han da vite at en mann som naken stiger direkte opp av et ishav ikke kan utføre slike bragder som han her uførtredent gjennomdriver.

Vi red i tølt, som det heter her, gangarten som utmerker landets særegne hester. Allerede neste ettermiddag stakk vi avgårde med det minste fly jeg har sittet i, med plass for tre. Passerte Vestmanneyjar med husgavlene rettet mot havet, alle hvite, i rekker ovenfor hverandre som skjortebrystene i et oppkledd mannskor. Sirklet over øya Surtsey, ennå ikke ferdig med å stige opp fra havet. Svovelrøyken piplet opp fra jordens innvoller. Havvannet freste omkring øyas ubesluttsomme omriss. Samtidig trev vi etter hverandres hender, litt skrekkslagne over dette geologiske monster. Men høytidsstemte også, av et så sterkt møte med miniatyrmodellen av jordens fødsel.

Ved Thingvellir låner vi robåt. Månen er forstørret og ligger på snei ved horisonten.

Han brer ut sin dunjakke som bolster over døren og inviterer meg til sengs. Men farkosten er usedvanlig rank og det er svært nær ved at vi havner i vannet, ved midnatt her oppe i det folketomme historiske landskapet.

På en fjellhulle inntil kanten av Gullfossen tenner vi bål av den ynkelige brensel vi finner i tre-

løsheten. Der griller vi foliepakker med ferskt lammekjøtt og fåreost. Legger i tomater og paprika, salvieblad og timian, alt som vi selv fikk lov å plukke i et drivhus ved landeveien lenger nede. En knapt moden sitron som jeg fant på et tre under glasstaket. Snøfjellene som skimret gjennom rutene mellom grenverket. Som bord har vi en foliekledd kampesten. Han overrasker med to glass og en tykkmaget flaske rødvin som han haler opp av ryggsekken.

Ingen turister i sikte. Vi har ravinen for oss selv, og fossen durer uforstyrret sine sagaer i våre ører. Det yrende vannstenket kan vi bruke som dusj, etterpå.

*

Med ett eneste håndgrep har han løftet meg opp på lavagresset, fra kilden. I navlen min legger han en smørblomst. Vi ligger lenge ved siden av hverandre og snuser inn lukten av grønske og snø.

Før vi igjen er kommet i klærne og har fått startet Landroveren, er en ting blitt helt klar: vår pakt om aldri noensinne å vende tilbake til denne kilden annet enn sammen.

En sviende sorg. ●

Solveig Aareskjold Gjestevennskap på landsbygda

m

en det er ikke bare vår opplevelse av oss selv som endres i samværet med andre. Vi endres også rent faktisk.

Helge Svare:
Vennskap

Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus.

Umberto Eco: *Rosens navn*

Det er ikkje lenger vanleg at folk kjem på besøk, så når det knasar i singelen, kan eg merka vibrasjonane inne i stova.

Først kjente eg ikkje att det middelaldrande ekteparet ute på trammen. Eg sperra dørøpninga med kroppen mens hjernen hurtigsøkte i det registeret av ansikt som har hopa seg opp gjennom livet. Dei smilte slik folk gjer når dei er på framand grunn, og tok eit par steg nærmare. Kvinna retta fram handa. I same stund hadde eg namnet hennar i munnen:

Wilma!

Auga var ikkje lenger så strålende mørke, tenene ikkje så skinande kvite. Men smilet var like smeltande som før.

Dei hadde fått seg husrom på campingplassen, dei skulle på ingen måte vera til bry, dei ville bare sjekka at me var heime, og slett ikkje la seg be på middag. Men det skulle bare mangla, slik oppvaring me fekk då me dumpa innom hos dei på vegen heim frå Frankrike i 1976. Den gongen hadde dei heller ikkje vore i tankane mine på lenge. Det var først då det dukka opp skilt med

Bremen og Hamburg, at den felles fortida tok til å gjera seg gjeldande. Nå var det me som var blitt henta fram or gløymsla, og hadde fått i oppgåve å få våre eigne minne på plass i ein fart.

Neste kveld åt me middag og drakk vin i ein dis av nostalgi. Då me sat i sofaen med kaffi og likør, fortalde Horst om korleis dei eit par år tidlegare hadde drege til Polen for å oppsøka gamle tomter. Han hadde ikkje vore der sidan foreldra braut opp frå det som før hadde vore Preussen, i det det var i ferd med å bli den avstengde austsona. Alt han hugsa av den første heimen sin, var pæretreet i hagen til naboen. Mens han og Wilma kjørte omkring og leitte etter det, såg han med eitt framsida på huset der familien hans hadde budd, lik eit ansikt som tida har tært på, men som framleis kan skiljast frå alle andre. Dei gamle slektningane budde der framleis. Dei kom på gråten fordi gjestene frå vest hadde med nybrend kaffi. Pæretreet i nabohagen var blitt hogge ned for lenge sidan.

Verken mannen min eller eg hadde eigentleg kjent Horst nokon gong, anna enn som den travle entreprenøren som Wilma var gift med. Nå var det som om me hadde vore venner alltid.

Første gong Wilma dukka opp heilt uventa, var ho den vakraste jenta eg hadde sett. Brått sto ho der bare, kledd i kvitt frå topp til tå som eit vesen av himmelsk natur.

Det var seinsommarkveld med blå skumring og kvite tåkeflak over grønne enger. Eg hadde vore ute og ridd, hadde nettopp sloppe hesten på beite, var ikkje komen heilt ned på jorda ennå eg heller. Såleis skjedde det første møtet vårt i eit høgare luftlag og i aller beste forståing.

Ved sida av henne sto ein stor koffert. Ho anga av reise. Me kjente einannan frå omtale og

fotografi. Wilma! sa eg. Solveig! sa ho. Fleire ord var der ikkje mellom oss. Ho kunne bare tysk, og det hadde eg ikkje lært ennå. Då me hadde stått og smilt til einannan ei stund, gjekk me inn på kjøkkenet. Der var ingen andre heime. I og med at eg var svolten sjølv, visste eg at ho ville ha mat. Eg sette brød og ost og smør på bordet, og skjenkte opp i glasa utan spørja henne kva forhold ho hadde til upasteurisert mjølk med romtemperatur. For eg var bare ein jentunge og hadde ennå ikkje teke på meg det ansvaret for likt og ulikt som gjer det nesten uråd for vaksne kvinner å oppføra seg nokonlunde avslappa når det kjem gjester til gards.

Til gjengjeld visste eg å nytta dette sjeldne høvet av full merksemd frå eit menneske som her og nå ikkje hadde andre enn meg. Eg fann ei skisseblokk og teikna små scener frå rideturen min for henne. Eg teikna søster mi, som var ute med kjærasten, og mor i fjøset og far på traktoren. Wilma lo, med auge som stjerner i natta og latter som eit klokkespel.

Då resten av familien kom heim og talespråket blei kopla til, blei det kjent at ho hadde fått sitta på frå landsbyen i Nord-Tyskland med nokre venner av foreldra som skulle til Kristiansand. Resten av vegen hadde ho reist aleine med toget, og teke drosje frå Sandnes. Reisa hadde kome på så brått at ho hadde ikkje fått tid til å senda eit brev. Grunnen til at ho heller ikkje hadde løfta røyret av telefonen der heime hos seg sjølv og fått det til å ringa i den som sto på hylla i gangen hos oss, var mellom anna at ho ikkje kjente telefonnummeret vårt. Forresten hadde verken ho eller nokon andre i familien nokon gong bestilt ein utanrikssamtale. Best som det var, sto bilen utanfor døra, og ho måtte få storebroren sin til å bera kofferten ned trappa og ta mot formaningane frå mor og far og endå springa inn og ut eit par gonger før ho var sikker på at ho hadde fått med seg alt. Dessutan var ho bare seksten år og hadde aldri før vore lenger enn til Hamburg.

Ei årsak kan òg vera at kontakten mellom hennar heim og min låg på fedrane, heilt utanfor det moderlege nettverket med all si gjennomgripande detaljstyring.

Me budde så langt ute på landet at me hadde ikkje gateadresse, så ho visste ikkje kor ho skulle be drosjesjåføren stansa. Mens han kjørte bortover den humpete grusvegen, leitte ho etter teikn på at ho var komen til rett stad. Og der! sto ei krukke med to hankar og glodde ut av eit vindu som eit måpande fjes med utståande øyre. Ho hugsa henne frå eit fotografi av meg til hest utanfor huset, og visste at nå var ho framme.

Eigentleg var det søster mi ho skulle besøka, ein språkmektig person med kunnskap i både engelsk, fransk og tysk. Det var ho som hadde sendt dette bildet til Wilma. Dei hadde skrive til einannan ganske lenge. Mi rolle som vertskap var i hovudsak slutt alt første kvelden.

Men det var far som sto henne nærast. Han hadde ho site på kneet hos då ho var lita. Derfor var det han ho vendte seg til for å få ei forklaring på kvifor vennene til søster mi braut ut i ville latterbrøl når ho sa kva ho heitte. Ho kunne jo ikkje vita at heile Norge såg *Flintstones* på fjernsynet kvar søndag, med den velkjende avsluttingssekvensen der familiefaren hamrar på ei dør som har gått i vranglås mens han roper *Wilmaaa!* Og på sekstitalet var den allmenne kulturforståinga ennå så underutvikla at nesten ingen visste at det som er moro i ein samanheng, ikkje nødvendigvis er det i ein annan.

Det var så seint på sommaren at skulen hadde begynt, og både søster mi og eg var vekke det meste av dagen. Imens pusla Wilma med sine eigne saker inne i den blå nordstova som hadde fungert som gjesterom etter at skråkammerset på loftet blei teke i bruk til andre formål. Det må ha vore vanskeleg for henne å unngå å bli påverka av den misstemninga som alltid låg over heimen og gjorde seg plagsamt gjeldande straks prat og latter tagna. Ho prøvde nok å gå mor til hande på kjøkkenet, men fann ikkje utav det og drog seg snart tilbake til seg sjølv igjen.

Far min og far til Wilma var blitt kjende under krigen, då den tyske soldaten Heinrich, som var smed av fag, fekk ordre frå høgare hald om å okkupera den vesle hobbysmia til ein norsk odelsgut.

Det var eit lite hus av stein som låg nedi bakken nord for tunet. Bak dei sotete glasa var der esse og ambolt, hammar og tenger, slikt som måtte til for å halda ved like reiskapsparke på garden. I sitt eige miljø var far min forutbestemt til gå i fotspora til far sin og å bli bonde som alle andre. Heinrich var den første som såg at det var smed han var.

Tyskaren kjente nok òg ei løfting ved å spegla seg i blikket til den nye vennen. Her hadde han måtta sleppa alt han hadde i hendene der heime, for å koma trakkande som fiende inn på eigedommen til fredelege folk. Han prøvde å forklara at det ikkje var med vilje. Det var ein stor lette å bli trudd.

Så sant ein ikkje lever i ein avskremd eller paranoid kultur, er møtet med det ukjente eit høve til personleg utfolding og vinning. Den risikoen det inneber, reknar ein med å kunna handtera. Faren for å hamna i trøbbel skal ikkje hindra ein i å inngå nye kontaktar. På dei gamle germanske språka, både tysk, engelsk og norsk, fanst der eit ord som like gjerne kunne tyda venn som fiende. Det blir i vår tid uttalt «gjest».

Ein annan som festa seg til slekta mi under krigen, var ein eldre mann som heitte Jacob Mohr. I det sivile var han stasjonsmeister ved jernbanen, men han må ha hatt ein bakgrunn i jordbruket som gjorde at han kjente seg heime. År om anna skreiv han brev og sa at han ville koma på besøk. Han brukte brei pennesplitt og forma frakturskrifta så jamt og fint at det såg ut som gammalt prent på pergament. Av utsjånad var han ei svær vom på to tynne bein, og ein sigar stukken inn i eit rundt hovud utan hals. Etter sommarbesøka hang lukta igjen til over jul. Han prusta tungt både når han gjekk og når han snakka. På den andre sida hadde han alltid med seg gåver til vertskapet og sjokolade til ungene, og han tok del i gardsarbeidet trass i at fedmen gjorde han bortimot ufør. Ved å vera ein eksemplarisk gjest markerte han den årlege rundgangen lik ein tilbakevendande høgtidsdag, som påske eller pinse.

Frå starten var det morfar han var venn med, men sidan verken han eller mormor kunne tysk,

måtte mor tre inn som tolk når det kom brev frå Mohr. Etter nokre dagar med smiling og niking ved det voksdukdekte kjøkkenbordet deira brukte han la seg transportera over til oss. Mor rydda bunker av ustroke tøy og arbeidsklede som skulle lappast, ut or nordstova og opp på loftet. Ho sette glaset opp til lufting og reidde opp seng. Eigentleg hadde ho det altfor travelt med arbeidet i fjøs og kjøkken til å ta mot overnattingsgjester. Men når ho stelte i stand for den framande, opna ho heimen mot verda, og fekk sjølv ein lysare tone. Det var som om der oppsto ein ny dimensjon både i huset og i oss sjølve.

Ofte har eg lengta etter å kunna vera like gjestfri. Periodevis har eg greidd å nærma meg det, og innfridd ideen om den gode vertinna som passsar på at alle får alt dei treng. Men straks eg vender merksemda bort frå dei, blir eg som den jentungen eg var for førti år sidan, med hovudet i skyene og tankane fulle av andre ting.

Der var eit livleg renn av kjenningar og framandfolk heime på garden. Mange av dei hadde først og fremst ærend i smia, som tok opp meir og meir av tida til far og blei påbygd fleire gonger. Frå den inste kroken med esse og ambolt vida det seg ut med fjørhammar, liten og stor dreiebenk, liten og stor boremaskin, sveiseapparat, autogenbrennar, motorisert smergelskive og endå mykje meir som eg bare minnest som ruvande metallinstallasjonar. Etter kvart blei det ein profesjonell verkstad der du kunne kjøra inn og snu med traktor. Folk kom både med landbruksreiskapar som dei ville ha han til å setta i stand, og for å låna verktoyet til å reparera sine eigne bilar og plenklapparar.

I tillegg var der låve og fjøs. Gjestene våre ville sjå kvar kalv og ku og høyrde ikkje på åtvaring om lukt i kleda og skit på skorne. Det fekk oss til å kjenna oss som verdsens midtpunkt. Derfor var eg langt opp i tenåra før eg oppfatta at heimen min kunne vore betre innreidd med omsyn til hygiene og komfort. Me hadde jo alt me trong: koppar og tallerkar, bord og stolar, senger med madrassar og dyner og puter. At det var i ferd med å veksa fram nye estetiske retningslinjer, unngjekk eg i det lengste å ta inn over meg, sjølv

om eg nok la merke til at i heimane rundt omkring tok der til å koma fjernsyn, kjøleskåp og bad, og utedoa blei skifta ut med maskindass, som han sa, farfaren på nabogarden. Ennå gjekk eg med eimen av husdyrhald i klede og hår, utan å la meg påverka av at i verda utanfor skulle det visstnok gjelda for eit teikn på mindreverd.

Sånn må det vera å bu i ei afrikansk landsbyhytte som slekt og venner har bygd på dugnad, av tørka kuskitt, det einaste materialet som står seg mot råte og termittar, sova saman med kyrne og setta si ære i å feia det hardtrampa jordgolvet kvar dag. Alt er greitt heilt til fienden stikk hovudet inn og skrik at det er det verste han har sett.

Ein vinter på femtitalet reiste far til Tyskland, i hatt og gabardinfrakk, med D-Mark i indrelomma og koffert av papp. Då han kom fram, var der akkurat som heime, bortsett frå at landskapet var heilt flatt. Han hjelpte Heinrich i smia og slo av ein prat med bøndene som kom med plogar og traktorar til reparasjon. Men om kvelden gjekk dei på vertshuset rett nedi gata og drakk Jägermeister. Det var som å vera komen til ei anna verd.

Sommaren i førevegen hadde Heinrich sendt to unge gutar, Hermann og Dieter, som arbeidde på garden og i smia i fleire månader. Dei kom til det flate Jæren frå det endå flatare Niedersachsen, og fekk gangsperrre av å gå opp smiebakken. Likevel var begge to meir enn villige til å bera meg på armen slik eg eigentleg var blitt for stor til. Så skjedde det ein tidleg morgon at den energiske og arbeidsvillige Hermann gjekk ut for å saga ved på sirkelsaga. Han sansa ikkje haugen av furukubbar som hopa seg opp under det runde sagbladet før ein av dei blei gripen av dei roterande tindane og send rett i skallen på han. Då han kom ut frå sjukehuset, kunne eg ikkje lenger få meg til å leggja armane kring halsen på han. Gjennom heile barndommen hadde eg ei fornemning om at ein som hadde vore veldig fin, var blitt utskjemd og øydelagd.

Kan henda var det ikkje så mykje Hermann som den generelle kjensla av å falla ut or nåden som i alle fall vil inntreffa før eller seinare. Jo meir ein gjer seg kjend med omgivnaden, dess tyngre

blir det å venda tilbake til den opphøgde tilstanden av barnleg suverenitet.

Trass i den felles gleda ved å ha folk på besøk hadde ikkje mor og far noko vellykka ekteskap. Det blei endå verre då ho var trettifem og han var trettisju, og dei fekk tilbod om ein særskilt dyktig gardsgut. Han var bror til den kvinna som eit av søskenbarna til far hadde måtta gifta seg med i ein bråhast mens han studerte medisin i Sveits. Han var ferdig agronom, hadde kolsvart hår, spisse skor og ein ny Simca.

Det var ein av dei tinga som gjorde mor mest oppgitt, at far ikkje ville skaffa familien sin ein skikkeleg bil. Å dra på søndagsbesøk i den gamle lastebilen med ungane på lasteplanet blei meir uholdbart for kvart år. Sveitsaren var meir enn villig til å kjøra henne omkring i Simcaen. Ho tok søster mi og meg med til anstand og gjorde teknisk sett heilt sikkert ikkje noko gale. Forresten tykte ho at alle måtte unna henne denne vesle gleda, for ingen kunne vita kva far dreiv med når han var i Tyskland. Forfriska av den unge beundraren gjekk ho inn i ei ny blomstring, og kjøpte spisse skor med høge hælær og ei drakt med kort skjørt.

Etter at sveitsaren hadde reist, noko tidlegare enn avtalen var, brast den røselege far min i gråt ein vakker solskinnsdag, mens han heldt meg fast inn til seg og sa han var glad han hadde meg. Han kunne òg slå sund møblar og slenga mor veggimellom. Så det var ikkje meir enn rimeleg at ho begynte å gå og leggja seg på det skråkammeret med krok på innsida av døra som inntil då hadde vore gjesterom. Det innebar at heile loftsetasjen blei forbode område. Ingen måtte vita at dei låg kvar for seg.

Det gjorde for så vidt farmor og farfar òg. I huset sitt to hundre meter vestanfor vårt hadde dei kvart sitt soverom med kvar si breie seng og nattbord med lampe. Dei gav opent til kjenne at det var for ikkje å forstyrra einannan når dei hadde lyst til å ligga og lesa ut over nettene. Men det med mor og far måtte ikkje snakkast om. Det fanst, og det fanst ikkje, uavklart og ureint, som Hermann som fekk skallen slått inn av ein vedkubbe.

Kor ille det var, gjekk opp for meg den dagen søster mi blei konfirmert. Det var selskap i heimen og munter stemning. Då kom ei av mostrane mine bort til meg med ansiktet vridd av skrekk og freste: Der er ei oppreidd seng på gjesterommet! Kven er det som ligg der?

Sengekleda, svarte eg flott, og tykte eigentleg det var godt turnert av ein elleveåring.

Straks etter gjekk alvoret opp for meg. Eg hadde fått melding om at heimen min lei av ein dødeleg sjukdom. Dersom det kom ut, var det slutten på alt.

På ein måte var foreldra mine dårlegare enn andre menneske, og levde eit liv som ikkje tålte dagslys. Likevel hadde dei krav på særbehandling, og sto såleis over alle andre. Å halda det skjult var eit spørsmål om å vera eller ikkje vera. Når eg skulle ha venner med opp på rommet mitt, sprang eg i førevegen opp trappa og lukka dørene til mor og far. Det var lett å heva seg over fisefin forakt for fjøslukt, for alle visste at det var bare idiotar som ikkje skjøna at jordbruket var det viktigaste som fanst. Men slik halvvegs ekteskapsoppløysing var eit brot mot alle kjende verdjar.

Elles var dei på ingen måte avskorne frå å skapa seg eit menneskeverdig tilvære kvar på sin kant. Skilsmisse var ikkje ukjent i Norge i etterkrigstida, heller ikkje på landsbygda, og dei lét stadig søster mi og meg forstå at det var like før. Grunnen til at dei veik unna, var at det ikkje stemte med det bildet dei hadde av seg sjølve.

I tillegg hadde dei felles arbeidsstad og felles økonomi, og langt på veg felles tankegang. Begge ønskte seg bøker til fødselsdagar og jul. Begge var sterkt engasjerte i samfunnsspørsmål, især vegbygging og skattlegging, og om dei var ueinige på visse punkt, var dei samstemte i kva dei skulle vera usamde om. Kan henda tykte mor at brutaliteten til far blei oppvegen av den vedunderlege evna han hadde til å bli kjend med folk. Då ho omsider flytta frå han, hamna ho i ei bakevje og gjekk raskt til grunne. Å opptre side ved side som frodig vertskap var ein måte å halda det gåande på.

Begge to hadde lært tysk på skulen. Far heldt seg oppdatert med helgeutgåva av *Hamburger*

Abendblatt, som han kjøpte hos Narvesen, og vekebladet *Stern*, som blei overlevert bunkevis av ein av dei som brukte koma i smia. Opphalda i Niedersachsen gav han ein snev av plattysk og fekk han til å høyrast nesten innfødd. For mor var og blei det eit framandspråk med kompliserte bøyingsmønster og bakvendt ordstilling. Ho måtte økonomisera med setningane og tenka seg om før ho sa noko. Det gav henne ein liten ferie frå den ho var til kvardags. Samværet med utlendingane let henne stå fram som ein reflektert person, ei dame med monaleg kulturell kapital. Det var sikkert eit minst like ekte uttrykk for hennar sanne eg som rolla som sliten husmor og misfornøgd ektefelle.

Trass i skandalen med den forelska agronomen blei den sveitsiske kanalen ved å senda nye utløparar. Eit ungt lærarpar ba om å få setta opp tellet sitt på garden, blei invitert til å overnatta i den blå nordstova, og kvitterte med å berga tørrhøyet frå eit veldig torevêr. Far snakka ofte med beundring om korleis denne spinkle vesle kvinna hadde svinga høygaffelen som ein mann. Ei storvaksen jente som gjekk i gartnarlære, hadde fått kjennskap til at der fanst ei tyskkunnig bondekone som ho burde oppsøka når ho først var på dei kantar. Etter at ho hadde drege tilbake til Sveits, gifta seg og fått barn, blei dei ved å skriva til einannan. Då mor døde, fann eg denne korrespondansen i ein haug med gamle klede.

Krinsen kring Heinrich breidde seg likeins. Dieter kom på gjesting saman med festarmøya si, Marga, ei jente med så djupe smilehol at det langt på veg gav han tilbake den æra han hadde tapt ved å begynna å bruka bukseselar. Dei var med og hesja om dagane og varta opp med eksotiske flasker av porselen og keramikk når det lei mot kveld. Far hadde alltid føretrekt Hermann, som var mørkare og tøffare og meir lik han sjølv. Men når Dieter steikte poteter med røykeflesk og fylte kjøkkenet med feit os, smelta han bort i minne om Tyskland. Noko liknande skjedde med meg då eg like etter gymnaset besøkte Dieter og Marga i heimen deira, og dei drakk meg full på jordbærpunsj. Verken før eller seinare har eg snakka tysk så flytande.

Hermann kom tilbake då eg var blitt tenåring. Han var blitt ein varm og maskulin vaksen mann og hadde greidd seg like fint med det djupe hakket i panna som han kunne ha gjort utan. Han og kona og den eldste av ungane budde hos oss i fleire veker ein sommar, hjelpte til med høyonna og sette flasker på bordet om kvelden.

Når me hadde sommargjester, heldt me måltid ved eit langbord i eit siderom til kjøkkenet. Her verkeleggjorde me idealet om livet på landet. Innanfor var den blå stova der gjestene sov og kledde seg om. Det einaste ærendet dei hadde ovanpå, var når dei skulle dusja. Dei kom ned så reine og duftande som bare folk som driv utandørs kroppsarbeid kan bli, og ingenting tydde på at dei hadde kikka inn gjennom dørene og rekna over kor mange senger som var i bruk. I staden for å vera ein trussel om avsløring og fordømming, danna dei eit vern mot det som me ikkje tålte ved oss sjølve. Den skamma som låg over oss elles om året, kunne ikkje trenga gjennom så lenge desse kraftfulle hjelparane var her.

Ein gong far skulle gjesta landsbyen i Niedersachsen, lova han å ta med heim ein ridesal til meg. Eg var elles vel tilfreds med å ri barbak. Truleg var det nokon i den mangslungne omgangskrinsen som hadde gjort han merksam på at ein mann i hans stilling ikkje kunne ha dottera ridande omkring utan sal. Og så vidt det var kjent, fanst ikkje slikt utstyr å få kjøpt brukt her i landet. Det gjorde det knapt i Tyskland heller, viste det seg. Då denne sterkt etterspurde salen omsider blei graven fram or ein eller annan støvete låve, var han full

av militær armering inni og tung som ein stein. Far gjorde det endå verre ved å pakka han i ein striessekk med skulderreimar av taustumpar. Til vanleg var ikkje sjølvironi den sterkaste sida hans, men her såg han for ein gongs skuld komikken i sitt eige strev. Vel heimkomen forsikra han meg om at han for mi skuld hadde gjort seg til latter for togpersonalet i tre land.

Ein dag kom eit kort i posten med to uleselege ord, underteikna Heinrich. Mor og søster mi snudde og vendte på det utan å finna noka mening. Då far fekk sjå det, sette han i å le. Han var nyleg komen i tankar om at det var fem år sidan sist han hadde gitt lyd frå seg. For å halda seg i den lakoniske stilen, hadde han sendt av garde ei kortfatta melding på eit postkort: *Mir geht's gut*: Eg har det bra. Svaret frå vennen var ganske enkelt: *Mir auch!* Eg òg.

Sjølv kom Heinrich aldri meir nordover. Men han og far heldt saman heilt til dei blei gamle og fall inn i seg sjølve, utan evne til å halda opp spegelen for einannan lenger.

Så sterkt strålte det av denne vennskapen at det breidde seg langt ut over opphavsmennene og like inn i hjartet på døtrene. Me brevvekslar ikkje, og kjenner verken e-postadressene eller mobilnummera til einannan. Alt som er, er eit par varme felt på kartet og nokre spreidde punkt i tida som går. Når me møtest, skjer det like fullt i glansen av eit halvt hundreårs gjensidig forgylling, i den dimensjonen der du legg eit ufrankert brev i ein rosebusk og veit at det vil koma vel fram.●

Knut Helle

Norsk biografisk leksikon – for vår tid?

Espen Søbys bokessay i forrige nummer av *Samtiden*, 3/2004, gir meg lyst til å skrive mer inngående om den viktige, interessante og ikke uproblematisk oppgaven det er å lage et hjemlig biografisk leksikon for vår tid. Slik jeg ser det, skraper Søbye bare nokså tilfeldig i overflaten av det arbeidet som er gjort og gjøres med den nye utgaven av *Norsk biografisk leksikon* (NBL2).

Det er ikke noe rimelig forhold mellom styrken i hans negative språkbruk og den svake innsikt han røper i innholdet i de bindene som hittil er utkommet, og i den prosessen som ligger bak. Flere av hans påstander fortjener likevel drøfting. Synd da at redaktøren ikke har plass for mer enn et svært summarisk tilsvare.

Da planleggingen av NBL2 for alvor startet i Kunnskapsforlagets regi i 1995, var utgangspunktet de 5102 biograferte personene i det forrige *Norsk Biografisk Leksikon* (NBL1) og en detaljert inndelt database over menn og kvinner som var omtalt i *Store Norske leksikon* – i alt omkring 11 000 personer. Samtidig har det hele tiden vært et viktig mål å finne fram til biografiverdige personer utenfor denne gruppen. Med en ramme på omkring 6000 artikler i NBL2 har følgelig streng seleksjon vært nødvendig. Her bidrog i første omgang et hundretall fagkonsulenter. Deres innstillinger ble videre bearbejdet av forlagsredaksjonen. Det endelige utvalget ble i grunntrekk fastlagt og er senere blitt løpende revidert i samarbeid mellom den daglig arbeidende forlagsredak-

sjonen og redaksjonsrådet, det siste med meg som leder. Etter hvert er også verkets forfattere, i alt omkring 1400, blitt trukket inn som forslagsstillere.

Omfattende arbeidsprosess

I dag, da åtte bind er utkommet og de to siste langt på vei ferdig planlagt, er det klart at NBL2 kommer til å biografere i overkant av 5700 personer. Og de er altså utkrystallisert i en trinnvis prosess, med redaksjonsrådet som den endelig avgjørende instans. Denne omfattende arbeidsprosessen har Søbye ikke tatt bryet med å skaffe seg noenlunde oversikt over. Han koker sammen forlagsredaksjon og redaksjonsråd i det han kaller «redaksjonen», uten forståelse av den vanlige arbeidsdelingen mellom slike instanser. Blant annet burde det ikke være vanskelig å se at det korte forordet til NBL2, som Søbye stadig hefter seg opp i, er en ren forlagspresentasjon og ikke et uttrykk for redaksjonsrådets historieoppfatning.

Det er heller ingen imponerende analyse når Søbye ser utvalgsprosessen som uttrykk for en korporativ modell, der sektorene har hatt den avgjørende innflytelsen på personalget. Det er noe helt annet at forlagsredaksjon og redaksjonsråd har tilstrebet at alle viktige samfunnssektorer skal komme i betraktning i utvelgelsen av biograferte personer. Dette betyr ikke at rådet er redusert til nikkedukker for andre krefter, slik Søbye påstår. Det ser ikke ut til at han forstår at utvalget av nærmere 6000 biograferte personer i et nasjonalt biografisk leksikon må bygge på en omfattende kollektiv innsats. Han må gjerne

kritisere sammensetningen av redaksjonsrådet, men han burde innse at det ikke er mulig for et slikt råd, uansett kompetanse, å gjøre en brukbar utvalgsjobb på egen hånd. Vi har en viktig rolle og tar ansvar for den, men er samtidig ledd i en større sammenheng vi verken kan eller bør være upåvirket av.

Definerte kriterierammer

Så over til utvalgskriteriene i NBL2. Gir en slipp på at folk skal være med *ex officio*, i kraft av viktige stillinger de har bekledd, finnes det ingen objektive kriterier for utvalget av personer i et biografisk samleverk. Det vil uunngåelig være avhengig av subjektivt skjønn, og vil like uunngåelig bli utsatt for kritikk. Det en kan og bør tilstrebe, er at subjektivt skjønn blir utøvd innenfor definerte kriterierammer og av flere forskjellige og mest mulig innsiktsfulle personer og instanser. Da kan en i beste fall oppnå en rimelig grad av intersubjektiv enighet om det endelige personutvalget.

NBL1 var langt på vei en embetskalender der folk kom med fordi de hadde innehatt viktige stillinger i militærvesen, geistlighet, forskning og høyere utdanning, rettsvesen og offentlig forvaltning i sin alminnelighet. I NBL2 blir ytterst få personer automatisk biografert i kraft av sin stilling; dette gjelder bare «overhoder» som regjerende monarker, erkebiskoper, stattholdere, visestattholdere og statsministre. Grunnen er at slike personer hadde innflytelse uavhengig av sin personlige dyktighet og dertil danner en historisk rygggrad gjennom verket.

For øvrig er det et krav at de biograferte skal ha gjort mer enn å fylle bestemte stillinger eller roller for å komme med; de bør helst ha gjort mer enn jobben sin. Et lite antall er tatt med fordi de er representative for samfunnsgrupper som tidligere ikke har tiltrukket seg synderlig biografisk oppmerksomhet; personlig skulle jeg ønske vi hadde fått til mer av dette. Dessuten har vi gjort store anstrengelser for å øke kvinneandelen i verket, fra 4,9 prosent i NBL1 til nærmere 14 prosent i

NBL2. Dette er fortsatt for lite, men det beste vi har kunnet få til med bruk av kvinnehistorisk ekspertise.

I NBL1 var det uttalte hovedkriteriet i forordet til første bind at de biograferte på en eller annen måte skulle ha gjort seg «almindeelig kjent i landet», slik at folk av vesentlig lokal betydning normalt ikke skulle være med. NBL2 har brutt med dette og bevisst tatt inn folk som har gjort en lokal eller regional innsats vi har vurdert som viktig for norsk samfunns- og kulturutvikling. Alt i alt er det da misvisende når Søybye hevder at bare på forhånd kjente personer er med i NBL2.

Å speile sin tid

Fortsatt er det likevel et kriterium at allment kjente personer bør være med, slik at verket kan speile sin egen tid. Dette har til dels møtt kritikk. Søybye er ikke alene om å sette spørsmålsteget ved den plass «idrettsfolk, underholdningsartister og mediakjendiser» har fått i verket, blant de siste medlemmer av kongehuset. Men gitt den fremtredende plass slike personer har i norsk offentlighet, ville det være meningsløst å utelukke dem. Om Søybye og andre hadde anstrengt seg litt, ville de dessuten ha oppdaget at de opptar liten plass.

Til sammen er 141 personer eller 2,46 prosent av de biograferte personene i NBL2 med fra idrettslivet, mens det totale antall medlemmer av kongehuset er 97 personer eller 1,69 prosent, mot 1,84 prosent i NBL1. Mot denne bakgrunnen blir Søybyes statistiske øvelse i form av en kongeindeks på 250 i NBL2 mot bare 1,2 i NBL1 det rene vrøvl. Og det blir meningsløst når han påstår at oppmerksomheten i NBL2 er flyttet fra storting til kongehus. Å måle hvem som er med vesentlig fordi de er mediekjendiser, er naturlig nok vanskelig; det går ingen skarp grense mellom allment kjente folk og kjendiser. Men noen stikkprøver i enkelte bind tyder på at de mer utpregede kjendisene etter en romslig vurdering knapt utgjør mer enn 1-2 prosent.

En avgjørende forskjell mellom NBL1 og

NBL2 er at vi i NBL1 har skåret sterkt ned på embetskalenderen i NBL1. Generaler, biskoper og professorer er ikke lenger med i kraft av sine embeter, og det samme gjelder inneha-verne av andre viktige stillinger i embetsverk og forvaltning. De vel 7 prosent av biografi-

historie, malere, tegnere, grafikere, billedhuggere, avis- og karikaturtegnere, brukskunst og design, folkekunst, musikk, dans, teater, film og fotografi. Det forundrer at Søbye med sin bakgrunn fra Statistisk sentralbyrå rører hele denne sammensatte og mangesidige gruppen

Det er ingen imponerende analyse når Søbye ser utvalgsprosessen som uttrykk for en korporativ modell.

ene i NBL1 som tok for seg personer innen militærvesenet, er for eksempel redusert til vel 2 prosent i NBL2. Dette har ført til at andre samfunnsgrupper enn embets- og offentlige tjenestemenn har fått større plass i NBL2.

Poetokratiet er inne?

Dette fører over til det mest interessante poenget i Søbyes kritikk av NBL2, nemlig det knefall han mener redaksjonsrådet har gjort for det han kaller «poetokratiet», og som han upresist slår mer eller mindre i hartkorn med det han kaller «kunstfeltet». Det faktiske forhold er at kategorien «litteratur» omfatter snaue 10 prosent av biografiene i NBL2, og da ikke bare skjønnlitterære forfattere, men også litteraturkritikere, litteraturforskere og ikke minst en del faglitterære forfattere med annen hovedbeskjeftigelse enn å utgi bøker og andre skrifter – geistlige, skolefolk, jurister, journalister og andre. Legger en til denne kategorien det som samlet står som den kunstfaglige gruppen i NBL2, kommer en ganske riktig opp i nærmere den tredjedelen av biografiene Søbye tilskriver kunstfeltet totalt (nøyaktig 31,96 prosent). Men da bør en også være oppmerksom på det vide spekteret av virksomheter som her er trukket inn – byggekunst (med byggmestere, ingeniører, antikvarer og museumsfolk i tillegg til arkitektene), kunst-

sammen til et entydig poetokrati/kunstokrati. Det er en omgang med statistikk som er lite tillitvekkende og ikke vitner om dyp samfunnsforståelse.

Når den kunstfaglige gruppen har fått den plassen den inntar i NBL2, skyldes det selvsagt ikke at redaksjonsrådet ligger under for en avleggs teori om poetokratiets styrende innflytelse. Vi rir ikke døde hester. Gruppen er viet oppmerksomhet fordi den gjennom tidene har tilført det norske samfunnet viktig kulturell kapital. Samtidig er det generelt fenomen at folk fra både denne og andre grupper forgjeves har presset på for å få med flere enn dem vi har vurdert som klart biografiverdige. Her følger Søbye det vanlige mønsteret når han er fornærmet på vegne av sitt eget statistiske og sosialøkonomiske miljø, som ellers ikke er dårlig representert i NBL2.

Oppslagsverk, ikke essaysamling

Det er flere andre synspunkter i Søbyes bok-essay jeg har lyst til å gå nærmere inn på, men det er dessverre ikke rom til å ta dem opp. Jeg må likevel berøre det sentrale forhold at NBL2 er et oppslagsverk, ikke en essaysamling. Selve sjangeren krever at visse typer av persondata er nøyaktig registrert. Den har også gjort det nødvendig å innføre standardlengder på biografiene, og det er klart at det er

begrenset plass for en utdypende personbehandling i de korteste artiklene. Når Søbye hevder at disse artiklene knapt skiller seg fra det som står i *Store Norske, Hvem er hvem* og lignende oppslagsverk, er det likevel lett å se at han skyter over målet. Det står langt mer i NBL2, og dertil gir listen over kilder og litteratur i den enkelte artikkel muligheter for utdypende lesning.

Begrensningen av artiklene til standardlengder har også en økonomisk bakgrunn. Søbye har helt urealistiske forestillinger om rekkevidden av de tilskudd NBL2 har fått fra Fritt Ord og Kulturdepartementet. Hans antydninger om at kapitalkrefter har påvirket både utvalget og uformingen av biografiene, har jeg i et intervju i Klassekampen karakterisert som tøv, og vil ikke ofre mer oppmerksomhet på dem. Derimot er det viktig å gjøre det klart at de meget velkomne tilskuddene er knappe i forhold til å produsere og utgi de ti bindene av NBL2, og at de ikke ville strekke til for et mer omfangsrikt verk. Det har blant annet ikke vært mulig å honorere forfatterne skikkelig for den innsatsen som kreves, og det lave honorarnivået har også kostet redaksjonsrådet et ønsket kunstfaglig medlem. Vi som likevel deltar som medarbeidere i NBL2, gjør det av interesse for prosjektet. I virkeligheten er det tale om en svært omfattende dugnadsinnsats.

Ikke biografiske monografier

Det er lett å være enig med Søbye i at hele verket ideelt burde vært skrevet av forfattere som kombinerer avstand til de biograferte med kompetanse til å gå dem nærmere inn på livet og plassere dem mot en bredere samfunnsbakgrunn. Men vi må erkjenne at det her til lands ikke finnes mange nok tilgjengelige skribenter av denne typen til å biografere nærmere 6000 personer fra vidt forskjellige samfunnsområder. Derfor må vi ofte vende oss til folk fra samme felt for å få en person behandlet med tilstrekkelig kompetanse. De

inngående kritiske biografiene som Søbye ser ut til å ønske seg, der personalkunnskap og strukturell samfunnskunnskap blir kombinert på en uttømmende måte, er det ikke i noe fall realistisk å legge opp til i et oppslagsverk; de hører til i de biografiske monografiens verden.

Det er i det hele mye en kunne ønske seg bedre i NBL2. Selv om redaksjonsrådet hele tiden oppfordrer til kritisk behandling av de biograferte og betoner betydningen av å søke å gripe deres personlighet, er det i praksis ofte begrenset hvor langt tilgjengelige kilder rekker i disse retningene, og hvor sterkt vi kan og bør påvirke selvstendige forfattere som har det endelige ansvar for sine artikler. Når vi leser og drøfter artiklene før de går i trykken – og vi leser dem alle – blir vi likevel stadig slått av hvor interessante og leseverdige mange av dem er. Når Søbye formidler et helhetsinntrykk av at det meste er tamt og likegyldig, har han i våre øyne lest utilstrekkelig og med svak forhåndsinteresse for det meste av stoffet. Selv er vi ikke i tvil om at NBL2 vil fungere som et viktig oppslagsverk i årene som kommer. Her er det en stor fordel at verket i motsetning til NBL1 (som det tok 60 år å utgi) og flere utenlandske biografiske leksika blir fullført på så kort tid at det kan brukes av dem som lever i den tid det springer ut av.

Til slutt et forhold Søbye gjør mye ut av: Hvorfor har ikke mediene vist større interesse for NBL2? Det kan ha flere grunner. Selv vil jeg legge vekt på at travle mediefolk og litteraturanmeldere lett viker tilbake for det omfattende arbeid det er å sette seg inn i et verk som dette. Samtidig tviler jeg ikke på at både de og andre vil dra nytte av NBL2 som oppslagsverk og dermed danne seg en begrunnet oppfatning av verket over tid. Søbye skal ha ros for at han allerede nå har søkt å analysere NBL2. Men han demonstrerer samtidig at han ikke har hatt tid (og vilje?) til å trenge dypere inn i verket og gi et rimelig presist helhetsbilde av det. ●